

omslagtekst

Deze studie geeft een beeld van de ingroei van Surinamers in de Nederlandse samenleving. Het beeld is gebaseerd op de analyse van gegevens van het CBS en het SCP/ISEO uit de jaren 1998 en 2002. Een beschrijving wordt gegeven van verschillende onderwerpen: de demografische ontwikkeling, de onderwijsdeelname, de arbeidsparticipatie, het functieniveau en de inkomenspositie, verder de contacten van Surinamers met autochtonen en hun culturele integratie. Het beeld krijgt tekening door de vergelijking te maken van de ontwikkeling van de sociaal-economische en sociaal-culturele integratie van de Surinamers met die van de Marokkanen, Turken en Antillianen en van de autochtonen. Op veel terreinen ontwikkelt zich de integratie van de Surinamers positief, hoewel er in sociaal-economisch opzicht een achterstand blijft bestaan ten opzichte van de gemiddelde autochtoon. Wel verliest de jongere generatie zijn voorsprong ten opzichte van de tweede generatie van de Turken en Marokkanen. Een minderheid van jonge laag opgeleide Surinamers verstoren dit positieve beeld; zij blijven achter bij hun leeftijdsgenoten en hun ouders.

Voorwoord

In opdracht van het Surinaams Inspraak Orgaan (SIO) heeft het onderzoeksbureau ISEO door middel van secundaire analyses de positie van Surinamers in de Nederlandse samenleving ten opzichte van de andere doelgroepen van het minderhedenbeleid in kaart gebracht. In de onderhavige publicatie zijn de bevindingen van het bureau vastgelegd.

Regelmatig wordt de vraag gesteld naar de voortgang van de emancipatie en de sociale integratie van de etnische minderheden. Veelal gaat het dan om hun participatie in het onderwijs, op de arbeidsmarkt, in besturen van maatschappelijke organisaties, dan wel om de toegankelijkheid van voorzieningen o.a. op het gebied van zorg en welzijn. Informatie hierover is van belang voor advisering en voor ontwikkeling van beleid.

De positie van de betreffende doelgroepen wordt beschreven in termen van achterstand en niet zelden lijkt het wel of die achterstand eerder in omvang toeneemt dan afneemt.

Zou een dergelijke constatering in zijn volle omvang waar zijn? Aan het onderzoeksbureau ISEO is gevraagd om dit uit te zoeken voor wat betreft de Surinaamse doelgroep. Het resultaat is een genuanceerd en verhelderend beeld over de emancipatie en maatschappelijke mobiliteit van Surinamers in de Nederlandse samenleving geworden. Duidelijk blijkt dat er *grosso modo* flinke vorderingen worden gemaakt in de opwaartse mobiliteit van deze groep. Toch geeft dit nog geen reden tot vreugde op alle fronten. Het komt erop neer dat de integratie in de diverse geledingen van de Surinaamse doelgroep zich gestaag, maar met verschillende snelheden en langs verschillende lijnen voltrekt.

Bij de beleidsvorming en binnen het Landelijk Overleg Minderheden zal het Surinaams Inspraak Orgaan deze gegevens zeker betrekken bij zijn standpuntbepaling en bij het overleg met de Regering.

Juni 2005

Dr. Mr. E. Marshall
Voorzitter Surinaams Inspraak Orgaan

Inhoudsopgave

1 Vraagstelling en databestanden	1
1.1 Doel van deze studie.....	1
1.2 De opzet en representativiteit van de survey SPVA.....	4
2 Demografie en migratie	7
2.1 Inleiding	7
2.1 Surinamers naar leeftijd, geslacht, gezinssamenstelling, en de eerste en tweede generatie	7
2.2 Surinamers: Verblijfsduur en terugkeerwensen.....	9
2.2 Creolen en Hindostanen: geslacht, leeftijd, huis- houdensamenstelling en generaties	11
2.4 Creolen en Hindostanen: verblijfsduur en terugkeer- wensen	13
2.6 Samenvatting	14
3 Onderwijs.....	17
3.1 Inleiding	17
3.2 Het onderwijsniveau van leeftijdcohorten.....	18
3.3 De ontwikkeling van het onderwijsniveau tussen 1994 en 2002	20
3.4 De ontwikkeling tussen 1994 en 2002 naar naar seks en generatie.....	23
3.5 De onderwijspositie van kinderen ten opzichte van hun ouders	25
3.6 De ontwikkeling van het onderwijsniveau van schoolgaanden.....	28
3.6.1 Inleiding.....	28
3.6.2 Deelname onder 15-30 jarigen aan onderwijs naar seks, leeftijd en generatie.....	28
3.6.3 De verdeling van de schoolgaande jongeren over onderwijstypen	30
3.6.4 Drop-out in het voortgezet onderwijs.....	32
3.7 De onderwijspositie van Surinaamse subgroepen	34
3.8 Samenvatting en conclusie	36

4	Arbeid en inkomen.....	43
4.1	Inleiding.....	43
4.2	Bruto arbeidsparticipatie.....	44
4.3	Werkzoekenden en geregistreerde werklozen.....	47
4.4	Werkenden.....	52
4.4.1	Nettoparticipatie.....	53
4.4.2	Beroepsniveau.....	55
4.5	Inkomen.....	57
4.5.1	Voornaamste inkomensbron.....	58
4.5.2	Hoogte van het netto-uurloon.....	59
4.5.3	Gemiddeld netto huishoudeninkomen.....	61
4.6	Surinaamse subgroepen: arbeid en inkomen.....	62
4.6.1	Surinaamse subgroepen: arbeidsparticipatie.....	63
4.6.2	Surinaamse subgroepen: Werkloosheid.....	64
4.6.3	Surinaamse subgroepen: beroepsniveau.....	65
4.6.4	Surinaamse subgroepen: inkomen.....	66
4.7	Samenvatting en conclusie.....	67
5	Sociaal-culturele integratie.....	71
5.1	Inleiding.....	71
5.2	Sociale integratie.....	72
5.3	Culturele integratie.....	77
5.4	Secularisering.....	80
5.5	Samenvatting en conclusie.....	84
6	Samenvatting en discussie.....	89
6.1	Op zoek naar ontwikkelingstrends.....	89
6.2	De bevolkingsopbouw.....	91
6.3	De ontwikkeling van het onderwijsniveau.....	92
6.4	De ontwikkeling van de sociaal-economische positie	97
6.5	De sociaal-culturele integratie.....	100
6.6	Discussie.....	104
	Literatuurlijst.....	109
	Bijlage 1.....	113

1

Vraagstelling en databestanden

1.1 DOEL VAN DEZE STUDIE

In deze studie wordt een beschrijving gegeven van de positie van de Surinamers in de Nederlandse samenleving en de ontwikkeling daarin sinds het begin van de jaren negentig. De beschrijving is gebaseerd op gegevens uit het databestand Sociale Positie en Voorzieningsgebruik Allochtonen (SPVA). Dit bestand is door drie kenmerken goed bruikbaar om een beeld te schetsen van de positie die Surinamers op meerdere terreinen in de Nederlandse samenleving innemen. Het is bruikbaar omdat dit het enige bestand is waarin de vier grote minderheidsgroepen van Arubanen/Antillianen, Marokkanen, Turken en Surinamers afzonderlijk in behoorlijke mate in de steekproef vertegenwoordigd zijn, terwijl tegelijk meerdere terreinen relevant voor de sociaal-economische en sociaal-culturele integratie in de vragenlijst zijn gedekt. In de derde plaats is het geschikt voor ons doel omdat er van de SPVA versies beschikbaar zijn over de jaren 1994, 1998 en 2002. Deze versies zijn niet volstrekt identiek, maar maken het mogelijk op belangrijke punten ontwikkelingen in de tijd te zichtbaar te maken.

De aanpak die in deze studie wordt gehanteerd is dat voor de Surinamers wordt nagegaan hoe ze er voor staan op een aantal terreinen die voor hun welslagen in de Nederlandse samenleving van belang zijn. Dit gebeurt door steeds vergelijkingen te maken tussen de Surinamers aan de ene kant en andere etnische groepen waaronder de autochtonen aan de andere kant. Deze vergelijkingen worden gemaakt omdat het zeer wel mogelijk is dat bijvoorbeeld een verbetering van het beroepsniveau bij de Surinamers in de loop van de jaren wordt overschaduwd door een nog sterkere stijging van het beroepsniveau bij de autochtonen. Bij de vergelijkingen tussen de etnische groepen gaat de aandacht uit naar de volgende terreinen. In de eerste plaats het bereikt onderwijsniveau van de schoolgaanden en de beroepsbevolking. Uit onderzoek blijkt namelijk dat het onderwijsniveau verreweg de belangrijkste factor is die bepaalt welk maatschappelijk niveau individuele personen weten te bereiken in onze samenleving. Dit geldt voor de verschillen tussen autochtonen in maat-

schappelijke positie, maar ook voor die tussen allochtonen onderling. De verschillen tussen allochtonen in bereikt maatschappelijk niveau worden voor ongeveer een kwart verklaard door de verschillen tussen hen in onderwijsniveau. Daarboven uitgaand spelen bij allochtonen factoren een rol zoals de beheersing van het Nederlands, de informele netwerken waarover zij beschikken en hun oriëntatie op de Nederlandse samenleving. De beheersing van het Nederlands, de oriëntatie en netwerken worden mede bepaald door het onderwijs dat zij hebben genoten. Als zelfstandige factoren hebben ze een beperkte invloed (Ode, 2002). Het tweede terrein waarop de positie van Surinamers wordt beschreven is dat van arbeidsdeelname, het niveau van de banen en van de verdiende inkomens. Aan de situatie op deze beide terreinen van onderwijs en arbeid kan worden afgelezen hoe het staat met de sociaal-economische integratie van individuen in onze samenleving.

Op een derde en vierde terrein worden de vier minderheidsgroepen onderling met elkaar vergeleken. Het gaat daarbij enerzijds om hun contacten met autochtonen en anderzijds om de mate waarin zij opvattingen omtrent emancipatie en secularisatie die in de Nederlandse samenleving dominant zijn geworden, onderschrijven. Deze beide zaken worden wel opgevat als indicatoren voor de sociaal-culturele integratie van allochtonen in de Nederlandse samenleving. Wij presenteren deze drie indicatoren terwijl er in andere meer gespecialiseerde databestanden soms meer worden gebruikt. Een belangrijke indicator bijvoorbeeld voor de sociaal-culturele integratie van een allochtone groep is de mate waarin er huwelijken voorkomen van leden van deze groep met leden van andere groepen en in het bijzonder met autochtonen. Deze indicator is niet opgenomen in de SPVA. Bekend is dat er behoorlijk wat gemengde huwelijken bestaan onder Surinamers en Antillianen terwijl ze onder Turken en Marokkanen schaars zijn. Dit hangt mede samen met het feit dat de Turken en Marokkanen in cultureel opzicht gemiddeld verder afstaan van de dominante opvattingen in onze samenleving dan de Surinamers en Antillianen. Dit wordt in deze studie zichtbaar aan de hand van de opvattingen onder leden van de minderheidsgroepen over het belang van godsdienst en kerk en van gelijkwaardigheid tussen de seksen. Er zijn andere, eveneens belangrijke onderwerpen die niet in de vragenlijst van de SPVA voorkomen, bijvoorbeeld de instemming met dominante individualistische opvattingen.

Het is goed een paar opmerkingen te maken over de door ons gehanteerde maatstaven van sociaal-economische en sociaal-culturele integratie. Ze verwijzen naar waarden die dominant zijn in de Nederlandse samenleving doordat de meerderheid van de bevolking of in ieder geval het spraakmakende deel ze onderschrijft. De brede instemming met deze waarden vloeit voort uit het gegeven dat ze voor het functioneren van

onze moderne samenleving essentieel zijn en voor het succesvol opereren van individuele personen in deze moderne samenleving. De waarden van materiële welvaart en beroepssucces, van emancipatie, secularisatie en individualisme zijn verweven met onze post-industriële samenleving. Het poneren van een samenhang tussen de grondstructuur van de Nederlandse samenleving enerzijds en de waarden die daarin domineren anderzijds impliceert nog niet dat wij als onderzoekers van mening zijn dat deze Nederlandse samenleving en waarden niet gekritiseerd zouden kunnen en moeten worden. Zo is het de vraag of de doelen van materiële welvaart en beroepssucces niet te overheersend zijn geworden. Ook de individualisering heeft haar dubbelzinnigheden. Zij heeft het mogelijk gemaakt voor individuele personen om tegen de sociale groepsdruk in te kiezen voor een levensontwerp dat past bij het eigen karakter en de eigen kwaliteiten. Zij dreigt echter door te slaan in egocentrisme en in verlies aan morele samenhang en sociale cohesie in de samenleving. De secularisatie heeft ertoe bijgedragen dat de oordeelsvorming over vele vragen uit de godsdienstige sfeer is gehaald en meer geïnformeerd, zakelijk en rationeel is geworden. Zij heeft er ook toe geleid dat zingevingsvragen principieel persoonlijk van aard zijn geworden, wat een winstpunt genoemd kan worden. Het heeft echter ook geleid, lijkt het – en dat is een nadeel – tot een verminderd vermogen in onze samenleving om collectieve en moreel bindende doelen te ontwikkelen.

In het algemeen blijkt uit studies dat de Surinaamse bevolkingsgroep in Nederland samen met de Antillianen een tussenpositie inneemt tussen aan de ene kant de Turken en Marokkanen die onder de minderheidsgroepen een lagere graad van sociaal-economische en sociaal-culturele integratie vertonen en aan de andere kant de autochtonen ten opzichte van wie de Surinamers en Antillianen een achterstand hebben. Bij de beschrijvingen die in deze studie volgen is dan ook regelmatig een dubbele vraag aan de orde. De eerste vraag is of de allochtonen van Surinaamse afkomst vooruitgaan in termen van de sociaal-economische en sociaal-culturele integratie. Daarbij worden dikwijls de eerste en tweede generatie en/of de ouderen en de jongeren met elkaar vergeleken. De daaropvolgende vraag die regelmatig aan de orde komt is of de Surinamers hun achterstand ten opzichte van de autochtonen verminderen en/of hun voorsprong op de andere minderheidsgroepen behouden.

Voor de beschrijvingen wordt gebruikt gemaakt van twee soorten van bestanden. Het materiaal omtrent de vier minderheidsgroepen is afkomstig uit de survey Sociale Positie en Voorzieningengebruik van Allochtonen (SPVA). Deze survey wordt ondernomen door het ISEO en SCP gezamenlijk. In deze studie is gebruik gemaakt van materiaal uit de SPVA-surveys van 1994, 1998 en 2002. De nadruk ligt daarbij op het materiaal uit het meest recente survey van 2002. De gegevens die worden

gepresenteerd omtrent de autochtonen zijn ontleend aan de Enquête BeroepsBevolking (EBB) van het CBS. Daarbij gaat het haast altijd om de EBB van 2002. De EBB verschaft gegevens omtrent het onderwijsniveau en de arbeidspositie van de niet-schoolgaande bevolking van 15-64 jaar.

1.2 DE OPZET EN REPRESENTATIVITEIT VAN DE SURVEY SPVA

Enkele toelichtende opmerkingen maken we over de SPVA. Deze survey is expliciet opgezet met de bedoeling om gegevens te verzamelen omtrent de vier grote minderheidsgroepen in Nederland: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. Deze groepen gezamenlijk vertegenwoordigen 70 procent van het totaal van de bevolking dat onder het minderhedenbeleid valt. Van deze vier minderheidsgroepen zijn zoveel respondenten opgenomen in de SPVA dat een representatief beeld kan worden gegeven van de verdeling van allerlei kenmerken onder de allochtonen. De SPVA verschaft gegevens over een breed scala van onderwerpen die voor de bestudering van de sociaal-economische en sociaal-culturele integratie van belang zijn. De gegevens worden verzameld door een uitgebreide vragenlijst af te nemen van het hoofd van het huishouden dat in de steekproef is getrokken en een kortere vragenlijst van de andere gezinsleden uit dit huishouden (ouder dan 12 jaar). Onderwerpen die in de SPVA zijn opgenomen, betreffen: de samenstelling van het huishouden; het genoten onderwijs; de arbeidspositie; het inkomen en de inkomensbron; gezondheid; taalvaardigheid; etnische herkomst en zelf-identificatie; sociale contacten en sociale afstand; culturele integratie; godsdienst; beeldvorming over allochtonen en autochtonen.

De respondenten van de SPVA zijn geworven in dertien grote en middelgrote steden in Nederland die gezamenlijk een aanzienlijk deel van de totale bevolking van de vier minderheidsgroepen huisvesten. Het gaat om de vier grote steden: Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht, plus negen middelgrote steden die redelijk verspreid liggen in de verschillende regio's van Nederland: Eindhoven, Enschede, Almere, Alphen aan de Rijn, Bergen op Zoom, Hoogeveen-Sappemeer, Delft, Dordrecht en Tiel. In deze dertien gemeenten woont in 2002 46 procent van de Turkse, 54 van de Marokkaanse, 44 procent van de Antilliaanse en 64 procent van de Surinaamse bevolking (CBS Statline). Door de respondenten voor de SPVA in deze steden te werven wordt de survey praktisch uitvoerbaar

terwijl tegelijk een dekkende steekproef uit de minderheidsgroepen kan ontstaan.

Voor de SPVA 2002 is nagegaan zoals ook voor eerdere versies of deze landelijk gezien voldoende representatief is voor de bevolking van de vier minderheidsgroepen. Daartoe is de samenstelling van het respondentenbestand van de SPVA vergeleken met de bevolkingsgegevens over de vier minderheidsgroepen uit de zogenoemde Structuurtelling van het CBS. Deze Structuurtelling verschaft kerngegevens omtrent de samenstelling van de bevolking ontleend aan de Gemeentelijke BasisAdministratie (GBA). De controle is gedaan door de steekproef met de populatiegegevens te vergelijken op de kenmerken: leeftijd, geboorteland, de combinatie van leeftijd en geboorteland en de positie in het huishouden. Bij deze controle werden afwijkingen in de samenstelling van de SPVA-steekproef in vergelijking met de populatiegegevens gevonden. Het bleek dat van de vier onderscheiden leeftijdscategorieën de leeftijdscategorie 15-29 jaar was ondervertegenwoordigd in de SPVA en de leeftijdscategorie 45-64 jaar oververtegenwoordigd. Het verschil tussen steekproef en populatie bedraagt ten hoogste vier procentpunten. Ook op het kenmerk geboorteland – eerste of tweede generatie - bestaan afwijkingen tussen de SPVA en de Structuurtelling. In de SPVA zijn allochtonen met name jonge allochtonen die geboren zijn in Nederland en niet in het land van herkomst, oververtegenwoordigd en jongeren uit het land van herkomst – te denken valt aan gezinsvormers – ondervertegenwoordigd. Tenslotte zijn de alleenstaanden in de SPVA ondervertegenwoordigd. Dit verbaast niet want deze respondenten worden minder snel thuis aangetroffen indien zij aan de deur worden benaderd voor een interview.

Door een wegingsprocedure toe te passen op basis van de kenmerken: geslacht, leeftijd en generatie is de steekproef van de SPVA in overeenstemming gebracht met de populatiegegevens uit de Structuurtelling. De weegfactoren die zijn geconstrueerd variëren van 0,43 tot 2,52. (Zie voor een uitgebreide toelichting bijlage I in Groeneveld & Weijers-Martens, 2003). Als gevolg van het werken met deze weegfactoren treden ook veranderingen op in andere variabelen dan die waarop de weging heeft plaats gevonden. Zo treden er wijzigingen op in de frequentieverdelingen inzake onderwijsniveaus en arbeidsparticipatie. Deze nemen een wat gunstiger beeld aan dan ze aanvankelijk vertoonden als gevolg van de oververtegenwoordiging van de ouderen in de SPVA-steekproef. De weegfactoren hebben nauwelijks gevolgen voor de verdeling van andere variabelen zoals: werkloosheid, functieniveau, beeldvorming en culturele opvattingen. Al met al zijn de gegevens uit de gewogen-SPVA 2002 goed bruikbaar om een representatief beeld te schetsen van de sociaal-economische positie en sociaal-culturele integratie van de vier grote minderheidsgroepen.

In deze studie zijn gegevens uit de EBB-2002 gebruikt om een beeld te schetsen van het onderwijsniveau en de arbeidspositie van de autochtonen uit de Nederlandse bevolking. De EBB is voor wat betreft de niet-schoolgaande autochtonen tussen 14 en 65 jaar namelijk zeer representatief. Wel bevat ze ook gegevens over allochtonen, maar deze zijn in de EBB minder goed vertegenwoordigd dan in de SPVA. Met name de onderkant van de allochtone populatie is minder goed gedekt in de EBB. Wij gebruiken daarom de EBB enkel om de autochtone bevolking als vergelijkingscategorie te presenteren. De EBB is een bestand dat met name gegevens bevat over allerlei aspecten van arbeid en arbeidsparticipatie. Andere onderwerpen die wel in de SPVA voorkomen, zijn totaal afwezig in de EBB. Dit betekent dat in deze studie over zulke onderwerpen zoals het onderwijs gevolgd door schoolgaanden en de sociale en culturele integratie, de autochtonen als vergelijkingscategorie ontbreken.

De hoofdstukindeling van deze studie is als volgt. In hoofdstuk 2 wordt uiteengezet hoe de opbouw van de Surinaamse bevolkingsgroep eruit ziet in vergelijking met de andere minderheidsgroepen en de autochtonen. Hoofdstuk 3 gaat in op het onderwijsniveau van de niet-schoolgaande bevolking van 15-64 jaar en op een aantal indicatoren waaraan het onderwijsniveau van de nog schoolgaande bevolking valt af te lezen. Bij het laatste onderwerp van de schoolgaanden ontbreken de autochtonen als vergelijkingscategorie. Hoofdstuk 4 behandelt aspecten van de arbeidspositie van de Surinaamse minderheidsgroep in vergelijking met de autochtonen en de drie andere minderheidsgroepen. In hoofdstuk 5 zijn de contacten van de Surinamers met autochtonen aan de orde en de mate waarin zij meegaan met de emancipatie en secularisering in Nederlandse maatschappij. In het laatste hoofdstuk 6 hebben we de bevindingen uit de eerdere hoofdstukken bij elkaar gebracht en geven we een korte reflectie op de bevindingen. De integratie van de Surinaamse minderheidsgroep verloopt positief is ons oordeel, maar niet over de gehele breedte. Er ontstaat een groep van laag opgeleide jongeren die niet meegaat in de positieve ontwikkeling en beleidsmatige aandacht behoeft.

2

Demografie en migratie

2.1 INLEIDING

In dit hoofdstuk wordt een algemeen beeld geschetst van de bevolking-opbouw bij de Surinamers in Nederland. Om de Surinamers in Nederland te positioneren wordt aan de hand van de indicatoren geslacht, leeftijd, generatie en gezinssamenstelling een vergelijking gemaakt met de andere etnische groepen in Nederland, te weten Turken, Marokkanen, Antillianen en autochtone Nederlanders. De gegevens die hierbij gebruikt worden, zijn afkomstig uit de gegevens die in de SPVA '02 zijn verzameld. De gegevens van de autochtone Nederlanders zijn afkomstig van de Structuurtelling van het CBS. In paragraaf 1.2 wordt de groep beschreven aan de hand van leeftijd, sekse, gezinssamenstelling en de indeling in eerste en tweede generatie. In paragraaf 1.3 gaat de aandacht uit naar de verblijfsduur en de terugkeerwensen van de Surinamers. Creolen en Hindostanen, de twee grote etnische subgroepen onder Surinamers komen in de paragrafen 1.4 en 1.5 aan de orde. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvatting in paragraaf 1.6.

2.2 SURINAMERS NAAR LEEFTIJD, GESLACHT, GEZINSSAMENSTELLING EN DE EERSTE EN TWEEDE GENERATIE

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan de positionering van Surinamers ten opzichte van autochtonen, Turken, Marokkanen en Antillianen aan de hand van de eerder genoemde indicatoren geslacht, leeftijd, de verdeling naar eerste en tweede generatie en aan de hand van de gezinssamenstelling.

De verdeling naar mannen en vrouwen is bij de Surinamers nagenoeg gelijk is aan deze bij de autochtone Nederlanders en de Antillianen, terwijl de verdeling mannen en vrouwen bij de Turken en Marokkanen schever is. Bij de Surinamers, autochtone Nederlanders en Antillianen zijn de vrouwen in de meerderheid en bij de Turken en de Marokkanen de mannen. Dit laatste is niet zo verwonderlijk daar het in het begin jaren zestig voornamelijk jonge Turkse en Marokkaanse mannen zijn die als arbeids-

migranten naar Nederland zijn gehaald. In de leeftjidsverdeling nemen Surinamers een tussenpositie tussen aan de ene kant de autochtone Nederlanders en aan de andere kant de drie andere migrantengroepen, namelijk de Turken, Marokkanen en Antillianen

Tabel 2.1 Geslacht en leeftijd, (in procenten)

	Surinamers	Autoch.	Turken	Marok.	Antillianen
<i>Geslacht:</i>					
Mannen	48	49	52	53	49
Vrouwen	52	51	48	47	51
<i>Totaal</i>	<i>315.177</i>	<i>13.140.336</i>	<i>330.709</i>	<i>284.124</i>	<i>124.870</i>
<i>Leeftijd:</i>					
0-14 jaar	24	18	32	34	28
15-24 jaar	17	11	18	20	21
25-34 jaar	18	14	21	19	19
35-44 jaar	18	16	15	13	15
45-54 jaar	12	15	7	7	10
55-64 jaar	6	11	6	6	5
> 65 jaar	4	15	2	2	2
<i>Totaal</i>	<i>315.177</i>	<i>13.140.366</i>	<i>330.709</i>	<i>284.124</i>	<i>124.870</i>
Bron: CBS, Statline 2002					

Het percentage Surinamers dat 45 jaar en ouder is (22%), ligt hoger dan dat bij de andere etnische groepen (15% bij de Turken en de Marokkanen, en 17% bij de Antillianen), maar beduidend lager dan bij de autochtone Nederlanders (41%). Het percentage jongeren daarentegen is bij de Surinamers lager dan bij de Turken en Marokkanen, maar hoger dan bij de autochtone Nederlanders. De opbouw van de bevolking is dus ook bij de Surinamers jonger bij de autochtone bevolking.

Bij de Antillianen behoort tweederde tot de eerste en eenderde tot de tweede generatie. Bij de andere allochtone groepen is de verdeling eerder zestiende voor de eerste versus viertiende voor de tweede generatie. De grote omvang van de eerste generatie bij de Antillianen komt mede doordat de migratie van grote aantallen Antillianen naar Nederland later op gang is gekomen en nog steeds doorgaat terwijl deze bij de Surinamers, Turken en Marokkanen is verminderd.

Dat de huishoudensamenstelling van de Surinamers veel overeenkomsten vertoont met die van de Antillianen is niet zo verwonderlijk. Beide etnische groepen zijn immers afkomstig uit het Caribische gebied waar relatief veel eenoudergezinnen voorkomen. Bij Surinamers en Antillianen in Nederland is daarom het percentage alleenstaanden en het percentage eenoudergezinnen hoger dan dat bij Turken en Marokkanen, terwijl

het percentage ouders met kinderen bij Surinamers en Antillianen vergeleken met dat bij Turken en Marokkanen juist lager is.

Tabel 2.2 Generatie en huishoudensamenstelling naar etnische groep (in procenten)

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
<i>Generatie*:</i>				
Eerste generatie	59	56	56	66
Tweede generatie	41	44	44	34
<i>Totaal</i>	<i>315.177</i>	<i>330.709</i>	<i>284.124</i>	<i>124.870</i>
<i>Huishoudensamenstelling:</i>				
Alleenstaand	26	8	15	36
Stel	13	13	11	12
Ouders met kinderen	35	65	59	23
Eenoudergezin	22	8	7	23
Overige samenstellingen	5	5	7	6
<i>Aantal respondenten</i>	<i>1.050</i>	<i>1.149</i>	<i>1.006</i>	<i>810</i>
Bron: * CBS, Statline; SPVA-02 (gewogen bestand), ISEO & SCP				

2.3 SURINAMERS: VERBLIJFSDUUR EN TERUGKEERWENSEN

Verblijfsduur

Het verschil in migratiegeschiedenis tussen de etnische groepen is terug te vinden in tabel 2.3. Van de vier grootste migrantengroepen in Nederland wonen de Surinamers het langst in dit land: 65 procent van de Surinamers woont langer dan 20 jaar in Nederland. De migratie vanuit Suriname naar Nederland is reeds aan het eind van de 19de eeuw begonnen en bereikte haar piek in de periode 1973-1980, zo rond de onafhankelijkheid van Suriname. De motieven voor migratie zijn divers geweest. Waren vóór 1973 de mogelijkheden voor beter onderwijs en een betere baan de belangrijkste pull-factoren voor migratie naar Nederland, na 1973 werkten de politieke en economische onzekerheid in Suriname met name als push-factoren voor emigratie uit Suriname.

Anders dan de Surinamers, zijn de Turken en de Marokkanen pas in de jaren zestig als arbeidsmigranten naar Nederland gekomen. Van de Turken en de Marokkanen wonen respectievelijk 47 procent en 44 procent 20 jaar of langer in Nederland. De Turken en de Marokkanen die tussen de 10 en 14 jaar in Nederland wonen, zijn voornamelijk in het kader van de gezinshereniging en gezinsvorming naar Nederland gekomen.

De Nederlandse Antillen maken nog steeds deel uit van het Koninkrijk der Nederlanden; Antillianen hebben dan ook een Nederlandse nationaliteit. Door de grote werkloosheid op de Antillen, zijn sinds de jaren 90 veel Antillianen, met name jonge mensen, naar Nederland gekomen: 60 procent van de Antillianen is korter dan 14 jaar in Nederland. Bij de drie andere etnische groepen is dit percentage beduidend lager.

Tabel 2.3 Verblijfsduur in Nederland naar etnische groep (in procenten)

Verblijfsduur	Surinamers	Turken	Marok.	Antillianen	Totaal
> 25 jaar	45	26	24	15	28
20-24 jaar	20	21	20	11	19
15-19 jaar	8	11	13	14	11
10-14 jaar	12	20	21	25	19
5-9 jaar	11	12	11	14	12
2-4 jaar	3	6	7	13	9
Max. 2 jaar	3	4	5	9	5
<i>N</i>	1.317	1.881	1.628	996	

Bron: SPVA-02 (gewogen bestand), ISEO&SCP

Terugkeerwens

In de SPVA-survey is gevraagd of mensen al dan geen behoefte hebben om terug te keren naar het land van herkomst. Bijna de helft van de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse hoofden van huishoudens heeft aangegeven dat zij zich blijvend in Nederland willen vestigen en dat zij geen behoefte hebben om terug te keren naar het land van herkomst. Bij de Surinaamse hoofden van huishoudens die geen behoefte hebben om terug te keren naar Suriname, is het hoogste percentage te vinden in de leeftijdscategorie 65 jaar en ouder. Bij de Turkse en Marokkaanse hoofden van huishoudens is dat bij de leeftijdscategorie 15-24 jaar.

Tabel 2.4 Hoofden van huishoudens die geen behoefte hebben om terug te keren naar het land van herkomst naar leeftijd en etnische groep (in procenten)

Leeftijd	Geen terugkeerwensen			
	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
15 – 24 jaar	48	62	57	36
25 – 34 jaar	52	45	52	39
35 – 44 jaar	44	48	48	38
45 – 54 jaar	38	52	49	41
55 – 64 jaar	46	55	44	41
> 65 jaar	62	60	47	57
Totaal	47	49	49	40
<i>N respondenten</i>	1.048	1.143	999	810

Bron: SPVA-02 (gewogen bestand), ISEO&SCP

Dat de Antillianen een bijzondere groep zijn, blijkt ook uit tabel 2.4. Onder de Antillianen is het percentage dat niet terug wil naar de Antillen lager dan bij de drie andere etnische groepen. Vanwege hun Nederlandse nationaliteit kunnen zij zonder veel problemen als transmigranten heen en weer reizen tussen Nederland en de Antillen. Bij de Antillianen is het percentage hoofden van huishoudens dat terug wil keren en daar ook de mogelijkheden voor ziet met 23 procent het hoogst van de vier etnische groepen. Bij de Surinamers gaat het om zo'n 18 procent, terwijl bij Turken en Marokkanen de percentages lager zijn; bij beide is het 11 procent.

2.4 CREOLEN EN HINDOSTANEN: GESLACHT, LEEFTIJD, HUISHOUDENSAMENSTELLING, EN EERSTE EN TWEDE GENERATIE

De bevolkingssamenstelling in Suriname is als gevolg van slavernij en contractarbeid multi-etnisch van karakter. Er zijn duidelijk subgroepen te onderscheiden die verschillen in etnische herkomst en in grootte. Naast Hindostanen en Creolen, de twee grootste bevolkingsgroepen, maken onder andere Javanen, Chinezen, Indianen en Bosland-Creolen deel uit van de bevolking in Suriname. De heterogeniteit van de Surinaamse bevolking is terug te vinden in de samenstelling van de groep Surinamers in Nederland. Ook in Nederland vormen de Creolen en de Hindostanen de twee grootste Surinaamse subgroepen (zie tabel 2.5). De indeling naar etnische herkomstgroep is in het SPVA-onderzoek gemaakt op grond van zelfidentificatie en op grond van de taal van de hoofden van huishoudens. In deze paragraaf zal aandacht besteed worden aan de demografische kenmerken van de Surinaamse subgroepen.

In tabel 2.5 is te zien dat ruim 76 procent van de Surinamers zichzelf heeft geïdentificeerd als Creool of als Hindostaan, dat het percentage Creolen even groot is als het percentage Hindostanen – beide 38 procent - en dat het percentage van de andere subgroepen vrij klein is.

Tabel 2.5 Verdeling Surinamers in etnische herkomstgroepen (in procenten)

Etnische groep	percentage
Creolen	38
Hindostanen	38
Javanen	7
Chinezen	1
Overige Surinamers	17

Aantal respondenten 1.892

Bron: SPVA-02 (gewogen bestand), ISEO&SCP

Om een beeld te schetsen van de Surinaamse subgroepen is in tabel 2.6 een aantal kenmerken op een rij gezet. Vanwege de te kleine aantallen van 'Javanen', 'Chinezen' en 'overige Surinamers' zijn deze drie subgroepen samengevoegd tot de groep 'overige subgroepen'. Voortaan zal in de analyses deze indeling in Creolen, Hindostanen en overige subgroepen worden gehanteerd.

Tabel 2.6 Geslacht, leeftijd, eerste en tweede generatie en huishoudsamenstelling naar Surinaamse subgroepen (in procenten)

	Creolen	Hindostanen	Overige subgroepen
Geslacht:			
Man	48	46	49
Vrouw	53	54	51
<i>Aantal respondenten</i>	716	709	467
Leeftijd:			
15-24 jaar	21	19	15
25-34 jaar	21	25	31
35-44 jaar	24	28	23
45-54 jaar	19	16	16
55-64 jaar	9	7	7
65 jaar en ouder	7	5	8
<i>Aantal respondenten</i>	635	621	434
Generatie:			
Eerste	66	68	54
Tweede	34	32	46
<i>Aantal respondenten</i>	716	709	467
Huishoudensamenstelling:			
Alleenstaand	26	24	26
Stel	11	10	13
Ouders en kinderen (en anderen)	34	39	35
Eenoudergezin	26	20	22
Overige samenstellingen	4	7	5

<i>Aantal respondenten</i>	398	377	275
----------------------------	-----	-----	-----

Bron: SPVA-02 (gewogen bestand): ISEO&SCP

De verdeling naar mannen en vrouwen is bij de drie groepen nagenoeg hetzelfde. Creolen zijn gemiddeld ouder dan Hindostanen en ouder dan de 'overige' subgroepsleden. Tweederde van de Creolen en Hindostanen behoren tot de tweede generatie. Bij de overige subgroepen is dat de helft. De huishoudensamenstelling bij de Creolen, de Hindostanen en de overige subgroepen vertoont geen grote verschillen. Het percentage eenoudergezinnen is bij de Creolen wel wat hoger dan bij de twee andere etnische groepen, maar het verschil in eenoudergezinnen tussen Creolen en Hindostanen is door de toename van eenoudergezinnen bij de Hindostanen niet groter geworden dan acht jaar geleden (zie Martens en Verweij, 1996:14). Mogelijk is de toename van het Hindostaanse eenoudergezin het gevolg van veranderingen binnen het traditionele gezinsspatroon in combinatie met de sociale zekerheid die in Nederland van overheidswege aan eenoudergezinnen wordt geboden (Van Niekerk, 2000). Bij de Hindostanen (59%) is, anders dan bij de Creolen (27%), het eenoudergezin vooral het gevolg van echtscheidingen.

2.5 CREOLEN EN HINDOSTANEN: VERBLIJFSDUUR EN TERUGKEERWENSEN

Verblijfsduur

Tot 1950 waren het voornamelijk de goed opgeleide Creolen die naar Nederland emigreerden. Zij waren voornamelijk te vinden in ambtelijke en bestuurlijke functies en hadden een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving. In de periode 1950-1974 kwamen meer Surinamers naar Nederland dan vóór die tijd: naast de elite vond er een uitbreiding van de migratie plaats vanuit de (kleine) middenstand. Ook Hindostanen raakten nu bij de migratie betrokken (Cornelis, 1990). Tussen 1974 en 1980, onder andere vanwege de onafhankelijkheid van Suriname, kwamen grote groepen migranten uit Suriname naar Nederland. Uit angst voor de gevolgen van de sterke rivaliteit tussen Creolen en Hindostanen en uit onzekerheid over de economische situatie in Suriname na de onafhankelijkheid, maakten vooral Hindostanen en Javanen de oversteek naar Nederland. In 1986 was ruim eenderde van de potentiële bevolking van Suriname naar Nederland gemigreerd (Lucassen en Penninx, 1985).

Tabel 2.7 Verblijfsduur naar Surinaamse subgroepen (in procenten)

Verblijfsduur	Creolen	Hindostanen	Overige subgroepen
> 25 jaar	45	41	48
20-24 jaar	18	22	20

15-19 jaar	7	8	9
10-14 jaar	13	12	10
5-9 jaar	10	13	8
2-4 jaar	3	2	3
max. 2 jaar	4	2	2
Totaal	100	100	100
<i>Aantal respondenten</i>	496	489	289
Bron: SPVA-02 (gewogen bestand), ISEO/SCP			

In de verdeling van de verblijfsduur naar Surinaamse subgroepen (tabel 2.7) is duidelijk de migratiegeschiedenis van de Creolen, de Hindostanen en de overige subgroepen terug te vinden. Het percentage Creolen dat tenminste 25 jaar permanent in Nederland woont, is hoger dan het percentage Hindostanen, terwijl bij de verblijfsduur van 20-24 jaar het percentage Hindostanen hoger is dan het percentage Creolen. Opvallend is dat bij de overige subgroepen het percentage dat tenminste 25 jaar in Nederland woont van het hoogst is de drie subgroepen. Het is echter niet duidelijk naast Chinezen en Javanen, uit welke andere etnische groepen de 'overige subgroepen' bestaat.

Terugkeerwensen

In de SPVA is aan hoofden van huishoudens gevraagd naar hun terugkeerwensen. Van de Creolen zegt eenderde niet terug te willen, van de Hindostanen is dat ongeveer de helft en van de overige subgroepen is dat ruim tweederde. Kinderen die in Nederland wonen vormen voor zowel Creoolse als Hindostaanse hoofden van huishoudens de belangrijkste reden om niet naar Suriname terug te keren. De op één na belangrijkste reden die zij genoemd hebben, is het feit dat er in Suriname geen toekomst voor hen is. Voor de hoofden van huishoudens uit de overige subgroepen vormt het ontbreken van bindingen in Suriname de belangrijkste reden om niet terug te willen. De hoofden van huishoudens die terug willen naar Suriname en daar ook de mogelijkheden voor zien, zijn vooral te vinden bij de Creolen.

Tabel 2.8 Terugkeerwensen naar hoofden van huishoudens uit Surinaamse subgroepen (in procenten)

Terugkeerwensen	Creolen	Hindostanen	Overige subgroepen
Wil terug en ziet mogelijkheden	27	14	10
Wil terug	19	25	8
Weet niet	21	16	13
Wil niet terug	33	46	69
Totaal	100	100	100

<i>Aantal respondenten</i>	398	378	272
----------------------------	-----	-----	-----

Bron: SPVA-02 (gewogen bestand); ISEO&SCP

2.6 SAMENVATTING

In de voorgaande paragrafen is een schets gegeven van de bevolkingsopbouw bij de Surinamers in Nederland, daarbij is deze vergeleken met die van de autochtonen en de drie andere doelgroepen van het Nederlandse integratiebeleid. In de sekseverdeling is er bij de Surinamers weinig verschil met de autochtone Nederlanders en de Antillianen: bij alle drie groepen zijn er iets meer vrouwen dan mannen. Bij de Turken en de Marokkanen zijn er juist meer mannen dan vrouwen, wat ongewoon is. Dit heeft te maken met hun migratiegeschiedenis: het waren voornamelijk Turkse en Marokkaanse jonge mannen die in de jaren zestig als gastarbeiders naar Nederland kwamen; vrouwen en kinderen kwamen voor zover deze gastarbeiders in het land van herkomst gehuwd waren, later. In de leeftijdsverdeling nemen de Surinamers een tussenpositie in tussen aan de ene kant de autochtone Nederlanders en aan de andere kant de drie ander migrantengroepen. Het percentage 45 plussers is bij de Surinamers groter dan bij de Turken, de Marokkanen en de Antillianen, maar kleiner dan bij de autochtone Nederlanders. Het percentage jongeren onder de 25 jaar daarentegen is bij de Surinamers lager dan bij de Turken, de Marokkanen en de Antillianen, maar hoger dan bij de autochtone Nederlanders.

Kijken we voor de allochtone groepen naar de omvang van de tweede generatie versus de eerste generatie, dan vormt bij de Marokkanen en Turken de tweede generatie inmiddels 44 procent van de bevolking. Dit is zo dankzij de grote bevolkingsgroei van deze groepen en ondanks de voortgaande omvangrijke instroom van huwelijkspartners uit het land van herkomst. Bij de Surinamers is de omvang van de tweede generatie iets kleiner: 41 procent. Hierbij zal een rol spelen dat de toestroom van Surinamers vroeg is begonnen en tot halfweg de jaren 70 is doorgedaan, maar daarna klein is geworden. Bij de Antillianen is de tweede generatie het kleinst: 34 procent. De reden daarachter is dat recent veel (jonge) Antillianen uit de lagere sociaal-economische klassen naar Nederland zijn gekomen. Ook in de verblijfsduur wordt de migratiegeschiedenis van de etnische groepen zichtbaar. Van de vier doelgroepen die onder het Nederlandse integratiebeleid vallen, woont van de Surinamers het grootste deel al langer dan 25 jaar in Nederland; het gaat om 45 procent; bij de Turken en Marokkanen is dit deel respectievelijk 26 en 24 procent. en bij de Antillianen maar 15 procent.

De huishoudensamenstelling van de Surinamers lijkt veel op die van de Antillianen, maar verschilt van die bij de Turken en de Marokkanen. Bij

de Surinamers en de Antillianen is het percentage eenoudergezinnen hoger dan dat bij de Turken en de Marokkanen, terwijl bij de Turken en de Marokkanen het percentage ouders met kinderen juist beduidend hoger is dan het percentage bij de Surinamers en Antillianen.

Bijna de helft van de Surinaamse hoofden van huishoudens wil niet terug naar het land van herkomst, i.c. Suriname. Dit percentage komt nagenoeg overeen met dat van de Turkse en Marokkaanse hoofden van huishoudens. Het percentage dat niet terug wil keren naar het land van herkomst is bij de Antillianen het laagst. Bij de Surinamers en Antillianen is het hoogste percentage dat niet terug wil, te vinden bij de ouderen in de leeftijdscategorie 65 jaar en ouder; bij de Turken en Marokkanen daarentegen is het hoogste percentage te vinden bij de jongeren in de leeftijdscategorie 15-24 jaar. Zij denken het minst aan terugkeer. Een kleine 18 procent van de Surinaamse hoofden van huishoudens wil terug naar Suriname en ziet daar ook de mogelijkheden voor. Bij Turken en Marokkanen is dat percentage ongeveer 11 procent en bij Antillianen 23 procent.

De Surinaamse groep is onder te verdelen in Creolen (38%), Hindostanen (38%) en Overige subgroepen (25%). Deze laatste groep bestaat uit onder andere Chinezen en Javanen als relatief grote subgroepen. De verdeling naar sekse is in alle drie de groepen nagenoeg dezelfde. Verder is de bevolkingsopbouw bij de Creolen wat ouder dan bij Hindostanen en de overige subgroepen. van de Creolen en Hindostanen behoort tot de eerste generatie, terwijl van de overige subgroepen slechts de helft .uit de eerste generatie bestaat. Als het om de huishoudentypen gaat is het percentage eenoudergezinnen bij Creolen hoger dan bij de twee andere etnische groepen, maar het verschil tussen Creolen en Hindostanen is in de afgelopen acht jaar kleiner geworden door de toename van het eenoudergezin bij de Hindostanen. Mogelijk is de toename van het Hindostaanse eenoudergezin het gevolg van veranderingen binnen het traditionele gezinspatroon in combinatie met de sociale zekerheid die in Nederland van overheidswege aan eenoudergezinnen wordt geboden. Bij de Hindostanen is, anders dan bij de Creolen, het eenoudergezin vooral het gevolg van echtscheidingen.

In de verblijfsduur van de Surinaamse subgroepen is duidelijk de migratiegeschiedenis van de Surinaamse subgroepen te herkennen: Creolen zijn eerder begonnen met de migratie naar Nederland dan Hindostanen. De meeste Hindostanen kwamen pas in de periode 1973-1985 naar Nederland. Het percentage Creolen dat 25 jaar en langer in Nederland permanent woont, is dan ook hoger dan het percentage Hindostanen, maar lager dan het percentage in de overige subgroepen. Bij een verblijfsduur van 20-24 jaar is het percentage bij de Hindostanen evenwel hoger dan bij de Creolen.

Van de Creolen zegt eenderde niet terug te willen, van de Hindostanen is dat ongeveer de helft en van de overige subgroepen is dat ruim tweederde. Kinderen die in Nederland wonen vormen voor zowel Creoolse als Hindostaanse hoofden van huishoudens de belangrijkste reden om niet naar Suriname terug te keren. De één na belangrijkste reden om in Nederland te blijven, is het feit dat er in Suriname geen toekomst voor hen is. Voor de hoofden van huishoudens uit de overige subgroepen is het ontbreken van bindingen in Suriname de belangrijkste reden om niet terug te willen. De hoofden van huishoudens die terug willen naar Suriname en daar ook de mogelijkheden voor zien, zitten bij alle drie de Surinaamse subgroepen vooral in de leeftijdscategorie 45 – 54 jaar.

3

Onderwijs

3.1 INLEIDING

Het onderwijsniveau dat een individu in zijn jeugdperiode weet te realiseren vormt de belangrijkste determinant van zijn arbeidspositie en daarmee van de maatschappelijke positie die hij in de loop van zijn leven verwerft. Allochtonen van de eerste generatie en dan met name Turken en Marokkanen hebben in vergelijking met de gemiddelde autochtoon een zeer laag onderwijsniveau. Dit lage onderwijsniveau verklaart, blijkt uit onderwijssociologische studies, voor een groot deel hun lage maatschappelijke positie. Willen allochtonen van de tweede generatie hun sociaal-economische positie in de Nederlandse samenleving verbeteren ten opzichte van autochtonen, dan is een noodzakelijke voorwaarde dat zij niet alleen hoger opgeleid raken dan hun ouders, maar ook een inhaalslag bewerkstelligen ten opzichte van autochtone leeftijdgenoten. Het maken van een inhaalslag is niet eenvoudig omdat voor elke jongste generatie autochtonen geldt dat die tot nog toe steeds gemiddeld beter is opgeleid dan de voorgaande autochtone generatie. Het is echter mogelijk dat de autochtone bevolking eerder dan de allochtone groepen als het ware een *opleidingsplafond* bereikt. Dat plafond kan worden voorgesteld als het maximum aandeel van personen uit een willekeurige generatie waarvoor bijvoorbeeld een opleiding op hbo of wo-niveau potentieel bereikbaar is (Veld, 2002).

Het onderzoek naar minderheden zoals door het ISEO en SCP verricht, laat keer op keer zien dat de Antillianen en Surinamers in allerlei opzichten een tussenpositie innemen tussen de autochtonen aan de ene kant en de mediterrane groepen aan de ander kant. Deze tussenpositie is voor een belangrijk deel te begrijpen uit de migratiegeschiedenis en de landen van herkomst van de verschillende minderheden. De vraag is of voor de minderheden behorend tot de tweede generatie die onderlinge verschillen blijven bestaan of wegvallen. Om het anders te formuleren is een belangrijke vraag of de Surinamers van de tweede generatie hun tussenpositie in vergelijking met de mediterrane groepen behouden.

Dit hoofdstuk probeert de volgende twee vragen te beantwoorden:

- is het opleidingsniveau van de Surinamers gestegen ten opzichte van dat van de autochtonen?

- behouden de jongere en tweede generatie Surinamers hun tussenpositie ten opzichte van de mediterrane groepen?

Om deze beide vragen te beantwoorden voeren we een reeks van analyses door. Het zijn de volgende analyses. In de eerste plaats kijken we in paragraaf 3.2 naar het onderwijsniveau van opeenvolgende leeftijdscategorieën binnen de beroepsbevolking van Surinamers, andere minderheden en autochtonen. We kijken naar brede leeftijdscategorieën van tien jaar uit de beroepsbevolking van 15 en 65 jaar. De paragrafen 3.3 en 3.4 laten zien hoe zich het onderwijsniveau van de niet-schoolgaande bevolking uit de genoemde etnische groepen heeft ontwikkeld over de jaren 1994, 1998 en 2002. Dit betekent dat een beeld wordt geboden niet van verschuivingen die zich over een lange periode hebben voorgedaan, maar in de laatste acht jaar. De verschuivingen die zichtbaar worden komen op het conto van de jongeren die recent het onderwijs hebben verlaten. Voor de analyses in beide paragrafen is gebruik gemaakt van gegevens over de vier allochtone groepen uit de SPVA (van 1994, 1998 en 2002) welke zijn aangevuld voor wat betreft de autochtonen met gegevens uit de EBB van dezelfde jaren. Daarbij is het opleidingsniveau van een persoon bepaald op basis van het hoogste diploma dat door hem is behaald. Het bereikt onderwijsniveau wordt in deze paragraaf ook bepaald in termen van: a) het aandeel personen met een opleiding van maximaal mavo/vbo versus mbo of hoger en b) het aandeel van de tweede generatie zonder startkwalificatie. In paragraaf 3.4 worden de verschuivingen in het onderwijsniveau tussen 1994 en 2002 naar sekse en generatie getoond.

De onderwijsontwikkeling is ook te beschrijven door het gerealiseerde opleidingsniveau van kinderen te vergelijken met dat van hun ouders. Hebben allochtone kinderen door gebruik te maken van de betere onderwijskansenstructuur in Nederland een hoger onderwijsniveau weten te realiseren dan hun ouders die in het land van herkomst meestal minder gelegenheid hadden om onderwijs te volgen? Deze vraag wordt beantwoord in paragraaf 3.5.

Het eindniveau aan onderwijs dat jongeren van Surinaamse komaf die anno 2002 nog op school zitten, in de toekomst zullen bereiken, is voorspeld nog onduidelijk. Zij zijn immers nog bezig met hun onderwijsloopbaan. Toch is het bijzonder interessant om juist van hen die in tegenstelling tot hun ouders vaker hun hele onderwijsloopbaan in Nederland doormaken, te weten hoe hun onderwijsniveau zich in vergelijking met dat van autochtone schoolgenoten ontwikkelt. Aan deze vraag is de paragraaf 3.6 gewijd. Ingegaan wordt op de onderwijsdeelname in de leeftijdscategorie van 15-30 jaar en op het aandeel daarvan dat het onderwijs voortijdig (i.e. zonder diploma) heeft verlaten. Voor de schoolgaande categorie wordt getoond welke opleidingen zij volgen. In paragraaf 3.7 wordt een beeld gegeven van het gerealiseerde opleidingsniveau onder

subgroepen van de Surinamers. Tot slot worden in paragraaf 3.8 algemene conclusie getrokken over de onderwijsontwikkeling van Surinamers in Nederland.

3.2 HET ONDERWIJSNIVEAU VAN LEEFTIJDCOHORTEN

De eerste manier waarop we een beeld kunnen geven van de ontwikkeling van het onderwijsniveau van personen met een Surinaamse komaf in vergelijking met dat van andere etnische groepen is door leeftijdcohorten te onderscheiden en per cohort aan te geven welk percentage beschikt over een zogenoemde startkwalificatie. Voor deze analyse naar leeftijdscohorten hebben we gebruik gemaakt van één bestand, namelijk de SP-VA-02.

We onderscheiden in de totale groep van personen van 15 – 64 jaar - van oud naar jong - de leeftijdcohorten: 55 t/m 64, 45 t/m 54, 35 t/m 44, 25 t/m 34 jaar en 15 t/m 34 jaar. Het laatste leeftijdcohort is een bijzonder cohort omdat een groot deel daarvan nog school gaat en dus nog bezig kan zijn met het behalen van een startkwalificatie. Een nauwkeuriger beeld van het eindniveau van dit cohort kan pas worden gegeven als dit cohort in zijn geheel het onderwijssysteem definitief heeft verlaten. Daarom ligt in dit leeftijdcohort het percentage met een startkwalificatie lager dan in de twee voorgaande cohorten. We willen weten of etnische minderheden erin geslaagd zijn hun onderwijsachterstand op autochtone leeftijdgenoten in te lopen. Daarom nemen we de autochtone Nederlanders in de vergelijking op. Dit doen we door voor hen gebruik te maken van gegevens uit de Enquête Beroepsbevolking 2002 van het CBS. Omdat de categorie mensen zonder startkwalificatie complementair is aan de categorie mensen met startkwalificatie, wordt alleen de laatste in de figuur 3.1 getoond.

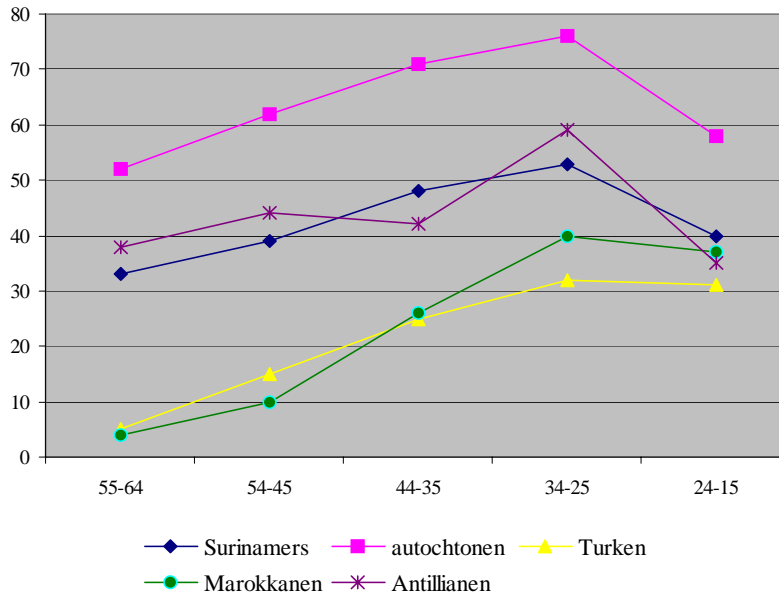
Uit deze figuur blijkt dat bij alle etnische groepen de jongere cohorten steeds over een groter aandeel startgekwalificeerden beschikken in vergelijking met de oudere cohorten. Alleen de Antillianen van 35-45 jaar vormen hierop een uitzondering waarschijnlijk vanwege de grote toestroom voor de eerste keer in die leeftijdscategorie van laag opgeleide Antillianen naar Nederland.

De onderwijspositie van de jonge allochtone cohorten is ten opzichte van de oudere cohorten wel verbeterd, maar is hun achterstand ten opzichte van de autochtone Nederlanders in de loop van de tijd ook afgenomen? Uit figuur 3.1. kunnen we opmaken dat globaal gesteld de verschillen tussen de autochtonen enerzijds en de afzonderlijke allochtone groepen anderzijds bijna even groot zijn gebleven. Het verschil in het percentage met een startkwalificatie tussen autochtonen enerzijds en Surinamers anderzijds over de cohorten heen is iets groter geworden in het voordeel

van de autochtonen. De Surinamers hebben op deze indicator hun onderwijspositie dus wel absoluut, maar niet relatief verbeterd. Voor de Turken en Marokkanen geldt dat zij een klein gedeelte van hun achterstand hebben weggewerkt. Terwijl in het leeftijdscohort van 45 – 55 jaar tussen Turken en Marokkanen enerzijds en autochtonen anderzijds een verschil in percentages startkwalificaties bestond van rond de 50 procentpunten, is dit verschil voor het cohort van 25-35 jaar tussen Marokkanen en autochtonen afgenomen tot ruim 35 procentpunten en tussen Turken en autochtonen tot 45 procentpunten. De Turken blijven in hun onderwijsontwikkeling dus achter bij de Marokkanen. Het niveau van de Turken en Marokkanen stijgt relatief ten opzichte van de Surinamers en Antillianen omdat bij de eersten het onderwijsniveau in de oudere generaties zeer laag lag.

Figuur 3.1 Percentage van niet-schoolgaanden met een startkwalificatie¹ per leeftijdscohort, naar etnische groep in 2002 (in procenten)^{a)}

¹ Het begrip 'startkwalificatie' is in 1990 door de tijdelijke adviescommissie onderwijs-arbeid geïntroduceerd en wordt van belang geacht voor het vinden van een betaalde baan. Concreet betekent het minimaal niveau 2 van een middelbare beroepsopleiding, havo of vwo.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'02, gewogen bestand) ; CBS (EBB'02) 1994, 1998 en 2002; a) Gegevens over autochtonen uit de EBB

3.3 DE ONTWIKKELING VAN HET ONDERWIJSNIVEAU TUSSEN 1994 EN 2002

De tweede manier om de ontwikkeling in de onderwijspositie te beschrijven is het weergeven van het gerealiseerde opleidingsniveau van alle niet-schoolgaanden gezamenlijk over een aantal recente jaren. We doen dit door een onderscheid te maken naar vier onderwijsniveaus: maximaal basisonderwijs (max. bao); vbo/mavo; mbo/havo/vwo en hbo/wo. Veranderingen in de verdeling over deze onderwijsniveaus in de recente periode zijn dan vooral het gevolg van de instroom in de niet-schoolgaande bevolking van recente schoolverlaters.

Tabel 3.1 Het gerealiseerd onderwijsniveau in 1994 en de verandering daarin tussen 1994 en 2002 voor de niet-schoolgaande bevolking van 15-64 jaar per etnische categorie

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen	autochtonen
	1994	1994	1994	1994	1994
Max.bao	36	68	78	25	13
Vbo/mavo	34	20	12	32	28
Mbo/havo/vwo	21	10	6	25	40
Hbo/wo	10	3	3	17	19
<i>Wijziging in procentpunten 2002 ten opzichte van 1994</i>					
Max.bao	-14	-16	-19	-5	-2
Vbo/mavo	-1	3	2	0	-3
Mbo/havo/vwo	10	9	15	3	1
Hbo/wo	4	3	4	3	4

Bronnen: SPVA-02, ISEO & SCP (gewogen bestand)

Uit tabel 3.1 blijkt dat er grote verschillen zijn in de verdeling van de bevolkingsgroepen over vier onderwijsniveaus in 1994. Het gaat om de onderwijsniveaus: max. basisonderwijs (max.bao); vbo/mavo-niveau; mbo/havo/vwo-niveau en hbo/wo-niveau. Maar 13 procent bij de autochtonen heeft maximaal basisonderwijs; 28 procent vbo/mavo-niveau; 40 procent mbo/havo/vwo-niveau en 19 procent hbo/wo-niveau. De Antilliaanse categorie benadert de verdeling van de autochtonen nog het meest; zij het dat het aandeel met alleen basisonderwijs bijna dubbel zo groot is dan bij de autochtonen en het aandeel met mbo/havo/vwo 25 procent in plaats van de 40 procent bij autochtonen. Bij de Surinamers is de verdeling in vergelijking met de autochtonen nog weer schever richting de lagere twee onderwijsniveau dan bij de Antillianen. Bij de Marokkanen en Turken tenslotte is de verdeling extreem scheef richting het laagste onderwijsniveau van maximaal basisonderwijs. Bij de Turken heeft 68 procent maximaal basisonderwijs, bij de Marokkanen 78 procent. Niet zichtbaar wordt in deze vierdeling dat dit voor een groot deel van de Marokkanen en Turken inhoudt dat zij zelfs minder dan zes jaar basisonderwijs, regelmatig zelfs zo weinig dat ze analfabeet zijn.

Tabel 3.1 laat zien dat het opleidingsniveau van de vier etnische minderheden in de afgelopen acht jaar aan het stijgen is zowel absoluut als in vergelijking met dat van de autochtonen. Dit is het gevolg van twee verschuivingen bij de vier etnische minderheden. Het aandeel met ten hoogste basisonderwijs is in alle vier groepen flink gedaald (absoluut en relatief ten opzichte van de autochtonen), terwijl het aandeel gediplomeerden op mbo/havo/vwo-niveau absoluut en relatief duidelijk sterk is gestegen.

Deze verschuivingen hebben veel te maken, allereerst met het feit dat de tweede generatie allochtonen zijn ambities realiseert binnen het Nederlandse onderwijssysteem waarin onderwijsdeelname tot minimaal 17 à 18 jaar gebruikelijk is, en in de tweede plaats met de relatief jonge bevolkingopbouw bij de allochtonen in vergelijking met de autochtonen; relatief veel jongeren die relatief veel beter opgeleid zijn dan de ouderen uit de eigen groep verlaten jaarlijks de school. De positieve trend maakt duidelijk dat in de laatste jaren de onderwijsvoortgang onder de allochtonen zich vooral voordoet doordat het aandeel dat een mbo/havo/vwo-opleiding afsluit, groeit.

De stijging van het opleidingsniveau van Surinamers is af te lezen aan het dalende percentage met ten hoogste een basisschool en het groeiende percentage met een diploma mbo-en-hoger in de periode 1994–2002. Het aandeel Surinamers met ten hoogste basisschool is tussen 1994 en 2002 gedaald met 14 procentpunten. De aandelen met mbo/havo/vwo en met hbo/wo zijn in dezelfde periode gestegen met respectievelijk 10 en 4 procentpunten. De stijging in het opleidingsniveau is ook duidelijk zichtbaar bij Turken en Marokkanen. Vergeleken met Surinamers, Turken en Marokkanen is de stijging van het opleidingsniveau bij Antillianen het kleinst. Dit komt in de eerste plaats doordat Antillianen in 1994 door de bank genomen hoger waren opgeleid dan de mensen uit de drie andere etnische groepen waardoor een verdere stijging van het niveau minder makkelijk plaats kon vinden, en in de tweede plaats doordat er de laatste jaren een grote instroom van Antillianen met een laag opleidingsniveau in Nederland heeft plaats gevonden.

Ook bij de autochtone Nederlanders is sprake van een stijging in het opleidingsniveau, zij het dat deze stijging beduidend minder snel gaat dan bij de vier minderheidsgroepen. Het aandeel autochtone Nederlanders met ten hoogste een basisopleiding is in acht jaar tijd (1994 – 2002) gedaald met 2 procentpunten. Het aandeel autochtone Nederlanders met een diploma mbo/havo/vwo en met een diploma hbo/wo is gestegen met respectievelijk 1 en 4 procentpunten.

In de vorige paragraaf concludeerden we dat de jongere leeftijdcohorten bij de allochtonen hun achterstand ten opzichte van de jongere leeftijdcohorten bij de autochtonen niet duidelijk inhalen. In deze paragraaf blijkt dat desalniettemin het opleidingsniveau van alle niet-schoolgaanden gezamenlijk onder de etnische minderheden relatief sneller stijgt dan bij de autochtonen. Dit heeft te maken met de jongere leeftijdsopbouw van de minderheden. Zo is belangrijk te vermelden dat binnen de Surinaamse en autochtone Nederlandse groep van 15 – 64 jaar het aandeel van jongeren van 15 tot en met 30 jaar in 2002 bedraagt respectievelijk 38 en 24

procent. Onder de andere minderheidsgroepen ligt dit aandeel van de 15-30 jarigen nog hoger.

Uit de gegevens die tot nog toe zijn gepresenteerd kunnen we twee ontwikkelingen in de onderwijspositie van allochtonen vaststellen. De eerste is dat het onderwijsniveau van de jongere cohorten bij alle etnische groepen, ook bij de autochtonen, hoger ligt dan bij de oudere cohorten. De Surinamers hebben in elk cohort een achterstand in onderwijsniveau ten opzichte van de autochtonen en verkleinen die achterstand niet. De tweede vaststelling is dat het onderwijsniveau van de vier minderheidsgroepen als totalen toch stijgt ten opzichte van dat van de autochtone groep als totaal. Dit komt voornamelijk doordat het onderwijsniveau van de minderheden groeit door een relatief sterke aanwas met jonge goed opgeleiden. Het opleidingsniveau van de vier etnische minderheidsgroepen is dus in de afgelopen acht jaar sneller gestegen dan het opleidingsniveau van autochtone Nederlanders. De centrale vraag die in dit hoofdstuk is gesteld, namelijk of de onderwijsachterstand van Surinamers in de loop van de tijd is afgenomen ten opzichte van de autochtone Nederlanders, wordt door bovenstaande gegevens bevestigend beantwoord en komt overeen met resultaten uit eerder onderzoek (Veenman, 1999; Liem 2000; Dagevos e.a., 2003). Bij deze conclusie moet echter niet uit het oog worden verloren dat het aandeel Surinamers met ten hoogste basisschool nog steeds twee maal zo groot is als bij de autochtone Nederlanders. Er kan bij deze uitkomst de kanttekening worden geplaatst dat er bij de vaststelling van het opleidingsniveau sprake is van een neerwaartse vertekening. Dit omdat de SPVA zich vooral richt op de grotere gemeenten en uit eerder onderzoek (Liem, 2000) is gebleken dat maatschappelijk succesvolle Surinamers veelal uit de grotere gemeenten vertrekken.

3.4 DE ONTWIKKELING TUSSEN 1994 EN 2002 NAAR SEKSE EN GENERATIE

Uit tabel 3.2 blijkt dat in alle etnische groepen de vrouwen sterker vertegenwoordigd zijn in de lagere onderwijsniveaus dan de mannen. Dit geldt nog het sterkst voor de autochtone groep en het minst voor de Surinamers. Wel geldt zoals we eerder hebben gezien dat de autochtonen en dat betreft dan zowel de mannen als de vrouwen, veel beter opgeleid zijn dan de minderheidsgroepen. Interessant wordt het als we kijken naar de wijzigingen die zich in de periode 1994 tot 2002 hebben voorgedaan in de verdeling van de mannen en vrouwen over de onderwijsniveaus bij de etnische groepen. De positieve trend vooral bij allochtonen in het onderwijsniveau zien we zowel bij vrouwen als de mannen in alle minderheidsgroepen terug. Zij het dat deze trend bij de mannen duidelijker zichtbaar is dan bij de vrouwen. Het aandeel dat ten hoogste het basisonderwijs

heeft gevolgd is tussen 1994 en 2002 bij de mannen sneller gedaald dan bij de vrouwen, behalve bij de Antillianen en autochtonen. Het aandeel hoger opgeleiden is bij de Surinamers, Turken en Marokkanen sterker gestegen bij de mannen dan bij de vrouwen. Bij de Antillianen en autochtonen vertonen juist de vrouwen een sterker groei dan de mannen op het onderwijsniveau van mbo- of- hoger.

In tabellen 3.1 en 3.2 is de onderwijsontwikkeling op het niveau van de gehele etnische groep van 15 tot en met 64 jaar die het dagonderwijs hebben verlaten, weergegeven. Op de arbeidsmarkt wordt een in Nederland behaald diploma veelal hoger wordt gewaardeerd. Dit heeft als achtergrond, niet alleen dat de inhoud en hoogte van een dergelijk diploma bij werkgevers bekend is, maar ook omdat het behalen ervan gepaard gaat met de beheersing van het Nederlands. Daarom bekijken we hieronder in welk land allochtonen hun diploma hebben behaald. Voor deze analyse wordt gebruik gemaakt van de SPVA 1998 en 2002. Het is niet zo verwonderlijk dat de ontwikkeling in het onderwijsniveau van de vier grootste etnische minderheidsgroepen afgemeten aan het land waar het diploma behaald is, positief is. Immers, het aandeel tweede generatie dat in Nederland een diploma gehaald heeft, neemt met het jaar toe.

Tabel 3.2 De verdeling van mannen en vrouwen over vier onderwijsniveaus bij etnische groepen in 1994 en de veranderingen in procentpunten tussen 1994 en 2002

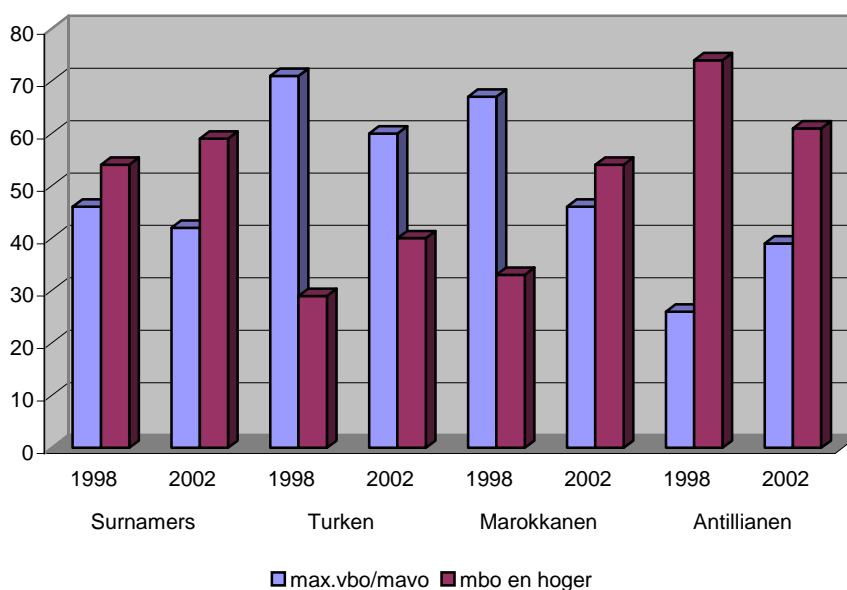
	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen		autochtonen	
	m	v	m	v	m	v	m	v	m	v
Max.bao	34	37	62	74	76	81	22	27	12	14
Vbo/mavo	36	32	23	16	14	11	30	34	25	31
Mbo/havo/ Vwo	21	21	12	8	7	5	29	23	42	39
Hbo/wo	9	10	3	2	3	3	19	16	21	16
<i>Verandering in procentpunten tussen 1994 en 2002</i>										
Max.bao	-15	-12	-19	-13	-23	-18	-4	-5	-1	-3
Vbo/mavo	-3	1	4	3	1	2	1	0	-2	-3
Mbo/havo/ vwo	11	9	10	9	15	14	0	4	0	2
Hbo/wo	6	3	5	1	7	2	4	2	4	5

Bronnen: SPVA-02, ISEO & SCP (gewogen bestand)

Een goede indicator voor de vraag of een allochtoon zijn diploma in Nederland of elders heeft behaald is tot welke generatie hij behoort. Tot de *tweede generatie* worden namelijk de mensen gerekend die of in Nederland zijn geboren of vóór hun zesde jaar naar Nederland zijn gemigreerd. Het is dan ook interessant om de ontwikkeling in de onderwijspositie van

deze tweede generatie binnen de vier groepen te bekijken. Zie daarvoor figuur 3.2. Het blijkt dat in de periode 1998 - 2002 het aandeel van de tweede generatie met ten hoogste een diploma vbo/mavo bij de Surinamers, Turken en Marokkanen is gedaald en – complementair daaraan – het aandeel met een diploma mbo of hoger is gestegen. De verschuiving is het grootst bij de Marokkanen en het kleinst bij de Surinamers. Bij de Antillianen daarentegen is het aandeel onder de tweede generatie met een diploma mbo of hoger sterk afgenomen. niet toegenomen. Bij de Antillianen echter is door de immigratie van jongeren met een lage sociaal-economische status het aandeel ongediplomeerden van de tweede generatie gestegen, terwijl het aandeel van degenen met een diploma mbo/havo/vwo, is gedaald.

Figuur 3.2: Tweede generatie met max. vbo/mavo versus mbo en hoger in 1998 en 2002 naar etnische groep (in procenten)

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98 en SPVA'02)

3.5 DE ONDERWIJSPOSITIE VAN KINDEREN TEN OPZICHTE VAN HUN OUDERS

Een laatste manier om de onderwijsontwikkeling binnen de niet-schoolgaanden onder de etnische minderheden in kaart te brengen be-

staat uit de vergelijking van het opleidingsniveau van ouders met dat van hun kinderen voor de totale groep van 15 – 64 jaar. Voor het opleidingsniveau van de ouders hebben we het hoogst behaalde diploma van zowel de vader als de moeder genomen en deze hebben we vergeleken met het hoogste opleidingsniveau van hun kinderen. De schoolgaande kinderen hebben we buiten beschouwing gelaten, omdat hun eindniveau immers nog niet bekend is. Voor de analyses is gebruik gemaakt van de SPVA'02 waarbij individuele ouders met meer dan één kind vergeleken kunnen worden. Uit figuur 3.3 blijkt dat kinderen uit de vier etnische groepen vaker een hoger dan een lager opleidingsniveau bereikt hebben dan hun vader. Dit is in overeenstemming met de verwachting, immers de kinderen zijn dankzij het Nederlandse onderwijsaanbod in de gelegenheid meer onderwijs te volgen dan hun ouders. Onder de vier minderheden is bij de Surinamers het aandeel van de 'stijgers' het hoogst. Wanneer het hoogste opleidingsniveau van de moeder wordt vergeleken met dat van de kinderen blijkt dat ten opzichte van de moeder meer kinderen in opleidingsniveau zijn gestegen dan ten opzichte van de vader. Dit hangt natuurlijk samen met het feit dat onder de oude generaties de vrouwen meestal minder opleiding hebben gevolgd dan hun echtgenoot. We kunnen dan ook stellen dat het opleidingsniveau van de Surinamers in de loop der jaren is gestegen. Een verdeling naar *mannen en vrouwen* toont aan dat in alle vier groepen meer zonen dan dochters in opleidingsniveau zijn gestegen ten opzichte van zowel de vader als de moeder.

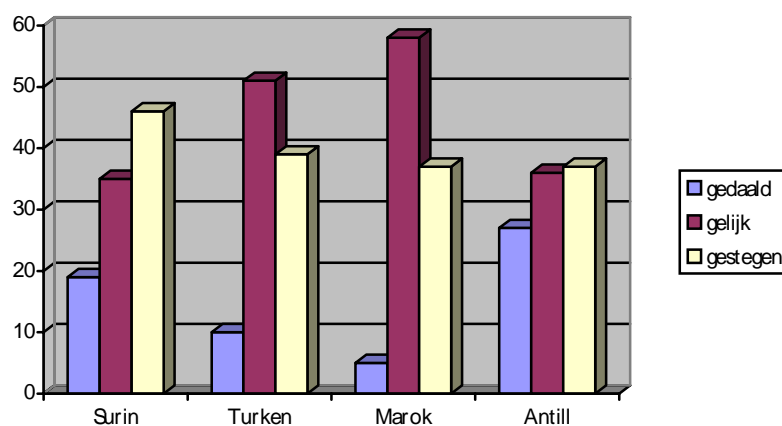
Interessant is het om na te gaan of kinderen van de *eerste* en *anderhalve generatie* even sterk in opleidingsniveau zijn gestegen ten opzichte van hun vader als kinderen van de *tweede generatie*. Kinderen van de eerste generatie zijn voor hun zesde jaar en van de anderhalve generatie tijdens de onderwijsleeftijd van 6-16 jaar naar Nederland gekomen. Kinderen van de tweede generatie hebben hun hele onderwijsloopbaan (in principe) op Nederlandse scholen gezeten. Uit tabel 3.3 komt naar voren dat het percentage kinderen dat ten opzichte van de vader in opleidingsniveau is gestegen, de 'stijgers', zowel in de eerste als in de tweede generaties hoger is dan het percentage dalers. Opmerkelijk is echter dat bij Surinamers en Antillianen het percentage stijgers in de tweede generatie lager is dan in de eerste generatie, terwijl het percentage 'dalers' in de tweede generatie hoger is dan in de eerste generatie. Dit kan betekenen dat de vaders van de eerste generatie Surinamers en Antillianen relatief laag waren opgeleid, terwijl het opleidingsniveau van de vader van Surinamers en Antillianen van de tweede generatie relatief hoog is. Het gevolg daarvan is dan dat het voor de kinderen van de tweede generatie moeilijker is om een hoger opleidingsniveau te bereiken ten opzichte van hun vader dan voor de kinderen van de eerste generatie.

De vergelijking met het opleidingsniveau van de moeder naar generatie levert hetzelfde patroon op als bij de vergelijking met de vader. Bij de

tweede generatie Surinamers en Antillianen is het percentage stijgers lager dan bij de eerste generatie en bij de dalers is het percentage bij de tweede generatie juist hoger dan bij de eerste generatie.

Wanneer we de onderwijsontwikkeling van Surinamers afmeten aan de onderwijsmobiliteit van kinderen ten opzichte van hun ouders, kunnen we spreken van een positieve ontwikkeling. Surinaamse kinderen bereiken vaker een hoger opleidingsniveau dan hun ouders.

Figuur 3.3: Vergelijking gerealiseerd opleidingsniveau van vaders en hun kinderen naar etnische groep in 2002 (in procenten)

Bron: SPVA-02, ISEO & SCP

Tabel 3.3 Vergelijking gerealiseerd opleidingsniveau van kinderen en hun vader, naar etnische groep en generatie in 2002 (in procenten)

	Opleiding kind geste- gen t.o.v. vader		Opleiding kind gelijk aan opleiding vader		Opleiding kind ge- daald t.o.v. vader	
	1 ^{ste} gen.	2 ^{de} gen.	1 ^{ste} gen.	2 ^{de} gen.	1 ^{ste} gen.	2 ^{de} gen.
Surinamers (N = 733)	57	43	35	40	9	17
Turken (N = 1466)	39	68	58	26	3	7
Marokkanen (N = 1159)	31	76	66	22	3	3
Antillianen (N = 474)	48	27	35	52	18	21

Bron: SPVA-02, ISEO & SCP (gewogen bestand)

Deze ontwikkeling is ook al geconstateerd door Veenman in 1998. Wanneer we differentiëren naar eerste en tweede generatie is er nog steeds sprake van een positieve onderwijsontwikkeling, zij het dat de verbetering in onderwijspositie van de tweede generatie lager uitvalt dan die van de eerste generatie. Vergeleken met de mediterrane groepen met een groot aandeel laagopgeleide ouders, maakt de tweede generatie Surinamers een minder grote stap voorwaarts.

3.6 DE ONTWIKKELING VAN HET ONDERWIJSNIVEAU VAN SCHOOLGAANDEN

3.6.1 Inleiding

Tot nu toe is gekeken naar het onderwijsniveau van degenen die niet meer aan een reguliere dagopleiding deelnemen. Hierbij is geconstateerd dat er een verbetering in onderwijspositie van de vier etnische minderheidsgroepen heeft plaatsgevonden. De vraag is nu of deze verbetering in onderwijspositie ook vastgesteld kan worden bij de scholieren en studenten die nog aan het reguliere onderwijs deelnemen. Voor de analyse maken we gebruik van de SPVA'98 en SPVA'02.

Er bestaan echter grote verschillen in het aandeel jongeren uit de leeftijdscategorie van 15 –30 jaar dat het onderwijs nog bezoekt. Daarom geven we eerst per etnische categorie een beeld van het aandeel schoolgaanden onder de 15-30 jarigen. We baseren ons daarbij voor de minderheidsgroepen weer op de SPVA en voor de autochtone Nederlanders op de Enquête Beroepsbevolking '98 en '02 van het CBS. Waar mogelijk zullen de uitkomsten van deze analyse met andere publicaties vergeleken worden, maar vanwege uiteenlopende leeftijdsafbakening is dit niet altijd goed mogelijk.

In paragraaf 3.3.1 beginnen we met een beschrijving van de deelname aan het reguliere dagonderwijs van de vijf groepen naar sekse, leeftijd en de generatie. Vervolgens kijken we naar het onderwijsniveau van schoolgaanden per etnische minderheidsgroep (3.3.2) en tot slot naar de mate waarin jongeren zonder diploma het voortgezette onderwijs verlaten, het zogenaamde *drop-out*percentage (3.3.3)

3.6.2 Deelname onder 15-30 jarigen aan onderwijs naar sekse, leeftijd en generatie

Van de 15 –30 jarigen is bij de Surinamers het aandeel dat nog een reguliere dagopleiding volgt, in de periode 1998 tot en met 2002 gestegen van

36 naar 38 procent, maar bij autochtone Nederlanders is dat aandeel in dezelfde periode gedaald van 40 procent naar 37 procent. Dit laatste is waarschijnlijk het gevolg van veranderingen in de maximale duur van wo-programma's en van veranderingen in de maximale duur van de studiefinanciering. Bij Marokkanen, Turken en Antillianen is de deelname van de jongeren aan het reguliere dagonderwijs, evenals bij de Surinamers gestegen (zie tabel 3.5). We kunnen dus vaststellen dat de onderwijsdeelname van jongeren van 15 tot en met 30 jaar van de vier allochtone groepen de afgelopen vijf jaar is toegenomen, terwijl die van autochtone jongeren is afgenomen. We kunnen kijken naar de deelname aan het reguliere dagonderwijs van de vier allochtone groepen onderverdeeld naar eerste en tweede generatie. Daarbij moet de eerste generatie hierbij eigenlijk worden opgevat als niet-tweede generatie. Zij bestaat uit personen van de anderhalve generatie die een deel van hun onderwijsloopbaan heeft gehad in het land van herkomst en uit echte eerste generatie personen; in de leeftijdscategorie zijn dat voornamelijk personen die in verband met huwelijk en gezinsvorming tot Nederland zijn toegelaten.

Tabel 3.4 Het aandeel jongeren in de leeftijdscategorie van 15-30 jaar per etnische groep dat deelneemt aan het onderwijs en hun onderverdeling naar geslacht, leeftijd en generatie (in procenten)

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen		Autochtonen ^{a)}	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totale groep	36	38	26	33	35	36	43	45	40	37
Mannen	44	46	48	49	50	48	49	51	50	50
Vrouwen	56	54	52	51	50	52	51	49	50	50
15 – 19 jaar	63	68	74	69	75	68	45	48	65	72
20 – 24 jaar	26	25	22	29	22	29	40	40	32	24
25 – 30 jaar	11	7	4	2	3	4	15	13	4	3
1 ^{ste} generatie	32	25	25	16	32	18	63	49	-	-
2 ^{de} generatie	68	75	75	84	68	82	37	51	-	-
<i>N resp.</i>	462	230	423	334	457	325	285	251	-	-

Bronnen: ISEO & SCP: SPVA '98 en SPVA '02 (gewogen bestand)

a) Deze cijfers zijn afkomstig uit CBS: Enquête Beroepsbevolking 1998 en 2002, waarbij de steekproefaantallen opgehoogd worden naar bevolkingsaantallen

Bij de Surinamers, Turken en Marokkanen ligt in 1998 het aandeel van de tweede generatie onder de studenten en scholieren ver boven de 50 procent, bij de Antillianen ver onder de 50 procent. Dit maakt duidelijk dat bij Antillianen de instroom van jongeren van de Antillen en Curacao veel hoger ligt dan bij de andere allochtone groepen. We zien dat onder de scholieren en studenten in alle minderheidsgroepen het aandeel van de tweede generatie van 1998 op 2002 is gegroeid.

In tabel 3.4 staan ook gegevens over de onderverdeling van de studenten en scholieren naar sekse en leeftijdscategorie. We zien in de tabel dat in veel gevallen in 1998 en 2002 het aandeel vrouwen onder de schoolgaanden bij de minderheidsgroepen hoger lag, terwijl het bij de autochtonen gelijk verdeeld is over vrouwen en mannen. De tendens is naar een gelijkere verdeling van de seksen onder de schoolgaanden, behalve bij de Marokkanen waar het aandeel vrouwen juist stijgt van 1998 op 2002.

Kijken we vervolgens naar de onderverdeling naar leeftijd van de studenten en scholieren. Op de Antillianen na bestaat tweederde tot driekwart van de schoolgaanden uit jongeren van 15-19 jaar. Dit is het gevolg van het feit dat in deze leeftijdsjaren bijna alle jongeren nog naar school gaan. Alleen onder de Antillianen bestaat meer dan 50 procent van de schoolgaanden uit jongeren die 20 jaar of ouder zijn. Dit is het gevolg van het feit dat van de Antillianen een relatief groot deel van de schoolgaanden bestaat uit niet-tweede generatie jongeren. Zij komen voor een opleiding naar Nederland. Bij de etnische groepen ligt het aandeel onder schoolgaanden van de 25-30 jarigen rond de 4 procent, behalve bij de Surinamers en Antillianen. Dit heeft waarschijnlijk wederom te maken met het feit dat uit deze minderheidsgroepen jongeren op latere leeftijd naar Nederland (kunnen) komen voor een opleiding. Bij de Surinamers, Antillianen en autochtonen zien we dat tussen 1998 en 2002 het aandeel van de 15-19 jarigen in de totale groep van leerlingen van 15-30 jaar groeit, bij de Turken en Marokkanen dat het aandeel van de 15-19 jarigen afneemt terwijl het aandeel van de 20-24 jarigen duidelijk groeit. Hier kunnen we wederom waarnemen dat bij de Surinamers en autochtonen de onderwijsloopbaan zich steeds sterker afspeelt in de leeftijd tot en met 24 jaar, terwijl bij de Turken en Marokkanen steeds meer jongeren langer naar school gaan d.w.z. het mbo, vwo, hbo en wo bezoeken.

3.6.3 De verdeling van de schoolgaande jongeren over onderwijstypen

We presenteren alleen gegevens over de verdeling van de allochtone schoolgaande jongeren over opleidingen die leiden tot een verschillend niveau. Gebruik is gemaakt van de SPVA'98 en SPVA'02. De autochtone

Nederlanders zijn niet meegenomen omdat de Enquête Beroepsbevolking van het CBS geen gegevens bevat over het opleidingsniveau van de deelnemers aan het reguliere onderwijs. Ook al is nu nog niet te zeggen welk diploma schoolgaande jongeren uiteindelijk zullen behalen, afgaand op tabel 3.5 kunnen we stellen dat de mediterrane schoolgaande jongeren een duidelijke verbetering van de onderwijspositie doormaken. Dit is af te lezen aan het groeiend aandeel bij de Turken en Marokkanen dat havo/mbo/vwo en hbo/wo volgt. De verbetering van de onderwijspositie van Surinaamse jongeren die nog in het reguliere dagonderwijs zitten, is ook te zien en zit vooral daarin dat een relatief groeiend deel het hbo/wo bezoekt. Ook moet hierbij worden opgemerkt dat bij de vier allochtone groepen het aandeel vbo/mavo-scholieren bij Surinamers het laagst is. Op het niveau mbo/havo/vwo zijn de Mediterrane groepen duidelijk met een inhaalslag bezig en hebben Surinamers te maken met de wet van de remmende voorsprong.

Tabel 3.5 Het onderwijsniveau dat schoolgaande jongeren volgen in het regulier onderwijs in 1998 en 2002 naar etnische groepen (in procenten)

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Vbo/mavo	27	26	41	28	42	28	26	27
Mbo/havo/vwo	46	39	42	47	44	45	27	35
Hbo/wo	27	35	17	25	14	27	47	38
N respondenten	447	220	358	327	366	349	276	286

Bron: ISEO & SCP: SPVA'02 (gewogen bestand)

In tabel 3.6 zijn de schoolgaanden per etnische groep uiteengelegd in jongeren behorend tot de tweede generatie en de niet-tweede generatie. De tweede generatie is onder de schoolgaanden bij de Mediterrane groepen en Surinamers in vergelijking met de niet-tweede generatie, relatief groot. Bij de Marokkanen en Surinamers vormt de tweede generatie 75 procent en bij de Turken 83 procent van de schoolgaanden; bij de Antillianen is het aandeel van de tweede generatie iets kleiner: 69 procent. De verdeling van de beide generaties over de drie onderscheiden onderwijsniveaus is als volgt. Zoals te verwachten is bij de Mediterrane groepen bij de tweede generatie de verdeling schever richting de hogere onderwijsniveaus dan bij de niet-tweede generatie. Bij de Surinamers en Antillianen zijn juist de niet-tweede generatie schoolgaanden sterker vertegenwoordigd in de hogere onderwijsniveaus. Dit suggereert dat nog steeds jeugdigen vanuit Suriname en de Antillen/Curacao naar Nederland komen voor het volgen van een goede opleiding.

Tabel 3.6 Opleidingsniveau van jongeren op een reguliere dagopleiding in 2002 naar generatie en etnische groepen (in procenten)

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen	
	1 ^{ste}	2 ^{de}	1 ^{ste}	2 ^{de}	1 ^{ste}	2 ^{de}	1 ^{ste}	2 ^{de}
	gen.	gen.	gen.	gen.	gen.	gen.	gen.	gen.
Vbo/mavo	18	28	43	31	42	28	18	36
Mbo/havo/vwo	27	43	33	49	41	45	33	30
Hbo/wo	55	28	24	26	17	27	49	34
<i>Aantal respondenten</i>	<i>55</i>	<i>166</i>	<i>51</i>	<i>277</i>	<i>54</i>	<i>274</i>	<i>56</i>	<i>125</i>

Bron: ISEO & SCP: SPVA '02 (gewogen bestand)

Leerlingen van de tweede generatie in de leeftijd van 15-19 jaar kunnen zowel een opleiding op vbo/mavo volgen of al verder zijn gekomen, dit wil zeggen een mbo/havo/wo of zelfs hbo/wo opleiding volgen. Om die reden is het zeer informatief voor de ontwikkeling van het onderwijsniveau van de tweede generatie om te bezien hoe onder de 15-19 jarigen de genoemde tweedeling eruit ziet in respectievelijk 1998 en 2002. De cijfers staan in tabel 3.7. Uit de tabel komt naar voren dat ook het opleidingsniveau van tweede generatie Surinaamse jongeren in de leeftijd van 15 – 19 jaar is verbeterd: het aandeel op vbo/mavo is in de jaren 1998 – 2002 gedaald en het aandeel op mbo/havo/vwo en hoger is gestegen. Deze verbetering is ook te zien bij Turkse en Marokkaanse schoolgaande jongeren, maar niet bij Antilliaanse jongeren. Voor de Antillianen is dit verontrendend. Blijkbaar wordt de daling van het onderwijsniveau van schoolgaande jongeren niet alleen veroorzaakt door de migratie van laagopgeleide jongeren vanuit de Antillen en Curacao naar Nederland, maar spelen ook nog andere factoren een rol.

Tabel 3.7 Opleidingsniveau van tweede generatie jongeren op een reguliere dagopleiding in de leeftijd van 15 – 19 jaar in 1998 en 2002, naar etnische groep (in procenten)

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Maximaal vbo/mavo	43	38	51	35	47	37	48	55
mbo/havo/vwo en hoger	57	72	49	65	53	63	59	45
N respondenten	207	123	207	194	223	172	54	78

Bronnen: ISEO/SCP :SPVA '98, '02 (gewogen bestand)

3.6.4 Drop-out in het voortgezet onderwijs

De derde indicator voor het beschrijven van de onderwijspositie van jongeren is het drop-outpercentage. Onder *drop-outs* worden jongeren verstaan die in Nederland vroegtijdig de voortgezette opleiding zonder een enkel diploma hebben verlaten. Een jongere zonder startkwalificatie kan altijd nog in het bezit zijn van bijvoorbeeld een opleiding vbo of mavo. Een drop-out echter heeft geen enkele opleiding na de basisschool afgesloten wanneer hij het onderwijssysteem verlaat. Het percentage *drop-outs* ontstaat door het totaal aantal *drop-outs* in de leeftijdscategorie van 15-30 jaar te delen op het totaal aantal leerlingen dat een voortgezette opleiding heeft gevolgd in diezelfde leeftijdscategorie. Voor de analyses in deze paragraaf wordt voor de vier allochtone groepen gebruik gemaakt van de SPVA'98 en SPVA'02 en voor de autochtonen van de Enquête Beroepsbevolking '98 en '02 van het CBS. Zoals gezegd hebben de analyses betrekking op jongeren van 15-30 jaar. In tabel 3.8 is te zien dat de drop-outpercentages bij de Mediterrane groepen het hoogst liggen, gevolgd door de Surinamers en Antillianen en dat de autochtone groep veruit de laagste percentages heeft. Vergelijken we de uitkomsten voor 1998 en 2002 met elkaar dan zien we het volgende. In de periode 1998 – 2002 is bij Surinaamse jongeren het drop-out percentage gelijk gebleven en bij de andere drie allochtone groepen gedaald. Bij autochtone Nederlandse jongeren is het percentage zelfs met één procentpunt gestegen.

Het drop-out percentage verschilt niet bij de autochtonen tussen mannen en vrouwen en het verandert niet in de periode van 1998 op 2002. Bij de Surinamers en Antillianen is de drop-out in beide jaren hoger bij de mannen dan bij de vrouwen. Bovendien groeit het percentage voor mannen en vrouwen tussen 1998 en 2002 bij de Antillianen. Bij de Marokkanen en Turken die van de allochtone groepen de hoogste drop-out kennen, zien we wel als opvallende ontwikkeling tussen 1998 en 2002 dat de vrouwen die een hogere drop-out hadden dan de mannen, deze omzetten in een lagere drop-out dan de mannen. Dit laatste is opvallend. Kennelijk raakt langere onderwijsdeelname snel meer geaccepteerd voor vrouwen bij Turken en Marokkanen. Toch blijft ook voor Marokkaanse en Turkse vrouwen de drop-out op een hoger niveau liggen dan bij de andere etnische groepen.

In de tabel 3.8 is de leeftijdsgroep van 15-30 jaar ook onderverdeeld in drie subcategorieën. Bij de verdeling naar leeftijdssubcategorieën blijkt dat het drop-outpercentage bij Surinaamse en autochtone Nederlandse jongeren van 15 tot en met 19 jaar in 2002 ten opzichte van 1998 is gestegen. Bij de drie andere allochtone groepen is het percentage in deze leeftijdscategorie juist gedaald. Het drop-outpercentage onder Surinaamse jongeren van 15 – 19 jaar is in de periode van 1998 – 2002 duidelijk

gestegen van 10 naar 12 procent. Ook bij de autochtone Nederlanders is het drop-outpercentage in dezelfde periode met 2 procentpunten gestegen. Hierdoor blijft het drop-outpercentage bij Surinamers twee keer zo groot als bij autochtone Nederlanders. Deze uitkomsten zijn waarschijnlijk mede het gevolg van het feit dat het totaal aantal schoolverlaters in de categorie van 15-19 jaar afneemt doordat de meeste leerlingen tot na hun 19 jaar naar school gaan. Het meest interessant is de daling van de drop-out percentages in de leeftijdssubcategorie van 20-24 jaar. Onder de allochtonen zien we alleen bij de Antillianen de drop-out in deze leeftijdssubcategorie stijgen.

Bij vergelijking van de totale eerste met de totale tweede generatie van 15-30 jaar blijkt dat de drop-outpercentages van de eerste generatie bij de meeste allochtone groepen beduidend hoger liggen dan bij de tweede generatie. Dit hoeft niet te verbazen; de eerste generatie heeft namelijk doordat deze meestal pas op latere leeftijd het Nederlandse onderwijs instroomt vaak met problemen van de overgang van het ene naar het andere onderwijsstelsel te maken gehad, terwijl de tweede generatie die niet kent. Merkwaardig is dat de drop-out onder de tweede generatie Surinamers in 2002 niet alleen ten opzichte van de eerste generatie groter is, maar ook is gestegen in vergelijking met het cijfer voor de tweede generatie in 1998.

Tabel 3.8 Drop-outpercentages van jongeren van 15 –30 jaar naar generatie en etnische groep in 1998 en 2002

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen		Autochtonen a)	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totale groep	11	11	25	18	21	15	13	16	5	6
Mannen	12	12	22	19	18	16	14	18	5	6
Vrouwen	10	9	27	16	24	14	11	13	5	6
15 – 19 jaar	10	12	25	21	12	11	19	15	5	7
20 – 24 jaar	10	8	21	14	17	13	11	13	9	10
25 – 30 jaar	12	12	29	21	32	19	11	17	3	2
1 ^{ste} generatie	15	9	31	32	31	28	21	22	-	-
2 ^{de} generatie	8	12	21	13	12	9	5	9	-	-
Totaal aantal	724	418	582	509	508	526	274	330	a)	a)

Bron: SPVA-02 (gewogen bestand), ISEO & SCP

a) Deze cijfers zijn afkomstig uit CBS: Enquête Beroepsbevolking 1998 en 2002, waarbij de steekproefaantallen opgehoogd worden naar bevolkingsaantallen

3.7 DE ONDERWIJSPOSITIE VAN SURINAAMSE SUBGROEPEN

Nadat in voorgaande paragrafen de onderwijspositie van Surinamers is beschreven en gepositioneerd ten opzichte van de andere etnische groepen, wordt in deze laatste paragraaf het accent gelegd op de beschrijving van de onderwijspositie van de Surinaamse subgroepen. Voor de analyse is alleen gebruik gemaakt van de SPVA'02. Tabel 3.9 toont aan dat Creolen en leden van de overige subgroepen van 15 tot en met 64 jaar die de voltijdse dagopleiding hebben verlaten, hoger zijn opgeleid dan Hindostanen met dezelfde kenmerken. Ongeveer de helft van de Creolen tegenover een kleine tweederde van de Hindostanen heeft niet meer dan vbo/mavo bereikt. Van de overige subgroepen heeft eveneens de helft niet meer dan dit niveau gehaald. Wanneer we echter de verdeling in eerste en tweede generatie in ogenschouw nemen, blijkt dat Hindostanen aan een inhaalrace bezig zijn. Is het aandeel Creolen op het laagste niveau bij de eerste en tweede generatie gelijk gebleven, bij de Hindostanen is dit aandeel bij de tweede generatie beduidend lager dan het aandeel bij de eerste generatie. Het aandeel met meer dan vbo/mavo is bij de Creolen van de tweede generatie weliswaar gestegen ten opzichte van de eerste generatie, bij de Hindostanen is die stijging groter dan bij Creolen. Verder is het verschil in familiestructuur en genderrollen tussen Creolen en Hindostanen dat al dateert van vóór de migratie, nog terug te vinden in het verschil in het gerealiseerde opleidingsniveau tussen Creoolse mannen en vrouwen enerzijds en Hindostaanse mannen en vrouwen anderzijds. Tussen Creoolse mannen en vrouwen is weinig verschil in het gerealiseerd opleidingsniveau, terwijl bij de Hindostanen het verschil in het gerealiseerde opleidingsniveau tussen mannen en vrouwen groter is dan bij de Creolen. Dit laatste is ook te zien bij de mannen en vrouwen van de overige subgroepen.

Tabel 3.9 Gerealiseerd opleidingsniveau van personen van 15 tot en met 64 jaar die niet meer aan de voltijdse dagopleiding deelnemen, naar Surinaamse subgroepen, leeftijd en geslacht (in procenten)

	Creolen	Hindostanen	Overige subgroepen	
Max. basisonderwijs		16	29	21
Vbo/mavo		35	33	30
Mbo/havo/vwo		33	30	31
Hbo/wo		17	8	18
<i>Aantal resp.</i>	<i>500</i>	<i>501</i>	<i>348</i>	
Mannen				
Max. basisond.		16	27	14

Vbo/mavo		36		33		28
Mbo/havo/vwo		31		33		34
Hbo/wo		17		7		24
<i>Aantal mannen</i>	233		235		177	
Vrouwen						
Max. basisond.		15		32		28
Vbo/mavo		33		33		31
Mbo/havo/vwo		35		27		29
Hbo/wo		17		9		13
<i>Aantal vrouwen</i>	267		268		171	
		<i>1ste gen.</i>	<i>2de gen.</i>	<i>1ste gen.</i>	<i>2de gen.</i>	<i>1ste gen.</i>
Max. basisond.		15	18	33	15	23
Vbo/mavo		36	31	36	21	34
Mbo/havo/vwo		31	41	25	48	27
Hbo/wo		18	11	6	17	16
<i>Aantal resp.</i>	391	108	406	96	201	351

Bron: SPVA-02 (gewogen bestand), ISEO & SCP

Wanneer we de gegevens van Creolen en Hindostanen over het gerealiseerd opleidingsniveau vergelijken met soortgelijke gegevens van Creolen en Hindostanen uit de SPVA-94 kunnen we vaststellen dat de onderwijspositie van beide groepen in acht jaar tijd duidelijk verbeterd is. Had in 1994 tweederde van de Creolen van 15 tot en met 64 jaar niet meer dan vb/mavo gehaald, in 2002 is dat de helft geworden. Bij Hindostanen is het percentage met maximaal vbo/mavo gedaald van 76 procent in 1994 naar 62 procent in 2002. De verbetering in gerealiseerd opleidingsniveau is met name zichtbaar als we kijken naar het verschil in het percentage met maximaal basisonderwijs tussen 1994 en 2002: bij Creolen is het percentage gedaald van 26 procent in 1994 naar 16 procent in 2002 en bij Hindostanen van 42 procent naar 29 procent.

3.8 SAMENVATTING EN CONCLUSIE

In dit hoofdstuk hebben we getracht een beeld te schetsen van de ontwikkeling van de onderwijspositie van Surinamers in Nederland. In principe zijn daartoe twee methoden te gebruiken. De eerste is om binnen één bestand (SPVA'02 voor de minderheden en EBB'02 voor de autochtonen) leeftijdscategorieën met elkaar te vergelijken. Dit maakt het ons mogelijk de ontwikkeling in de tijd te beschrijven van het onderwijsniveau van Surinamers in vergelijking met dat van andere etnische groepen

waaronder de autochtonen. De tweede methode om trends te signaleren is door het onderwijsniveau op opeenvolgende meetmomenten voor de hele Surinaamse groep te vergelijken met dat van de andere groepen. Dit hebben we gedaan door opeenvolgende versies van databestanden met elkaar te confronteren. Voor deze laatste methode is voor de allochtone groepen gebruik gemaakt van de SPVA van het ISEO/SCP uit de jaren '94, '98 en '02, en voor de autochtone Nederlanders van de Enquête Beroepsbevolking '94, '98 en '02 van het CBS..

Als eerste presenteerden we een analyse van het onderwijsniveau van leeftijdcohorten per etnische groep. Bekend is dat onder de autochtonen elk jonger cohort weer hoger opgeleid is dan het daaraan voorafgaand cohort. Bij de minderheidsgroepen zien we eenzelfde ontwikkeling. De minderheidsgroepen lopen de achterstand die ze ten opzichte van de cohorten van autochtone leeftijdgenoten hebben, maar langzaam in. Met name bij de Surinamers en Antillianen is de stijging in onderwijsniveau van de jongere cohorten nauwelijks sterker dan bij de autochtonen. Vervolgens hebben we gekeken naar de stijging van het onderwijsniveau van de gehele potentiële beroepsbevolking van 15-64 jaar in de laatste acht jaar. Veranderingen daarin zijn goeddeels het gevolg van de instroom in de beroepsbevolking van schoolverlaters van de laatste acht jaar. We vergeleken de situatie voor de jaren 1994, 1998 en 2002. Daarbij hebben we een onderscheid gemaakt naar sekse en naar immigratiegeneratie (eerste versus tweede). Uit deze vergelijkingen bleek dat er twee ontwikkelingen gaande zijn in de onderwijspositie van de Surinaamse beroepsbevolking. De eerste is dat er in de periode 1994 – 2002 sprake is van een positieve trend in de onderwijsontwikkeling bij Surinamers, zoals trouwens ook bij de drie andere allochtone groepen. De tweede ontwikkeling is dat ook een inhaalslag plaats vindt ten opzichte van autochtone Nederlanders in onderwijsniveau voor de totale minderheidsgroepen. Dit komt vooral doordat onder de allochtonen de jongere leeftijdsgroepen die relatief veel beter opgeleid zijn dan de oudere leeftijdsgroepen, getalsmatig sterker in omvang groeien dan bij de autochtonen.

Deze positieve ontwikkeling is bij de Surinamers reeds in 1988 begonnen (zie Veenman, 1999), terwijl zij bij de Turken en Marokkanen van recentere datum is. De verbetering in de onderwijspositie van Surinamers is vooral zichtbaar bij de tweede generatie. In de periode 1994-2002 is van de tweede generatie het aandeel met niet meer dan vbo/mavo gedaald. Ook wanneer we kijken naar de onderwijsmobiliteit van kinderen ten opzichte van hun ouders is de verbetering van het opleidingsniveau zichtbaar. Surinaamse kinderen bereiken vaker een hoger opleidingsniveau dan hun ouders, zij het dat de verbetering in onderwijspositie van kinderen van de tweede generatie ten opzichte van hun ouders lager uitvalt

dan die van de eerste generatie kinderen ten opzichte van hun ouders. Vergeleken met de mediterrane groepen waarbij relatief veel ouders erg laag zijn opgeleid, maakt de tweede generatie van de Surinamers een minder grote stap voorwaarts.

Al met al blijkt dat de positieve trend in de onderwijsontwikkeling van de leeftijdcohorten niet-schoolgaande Surinamers zich in de laatste acht jaar (1994-2002) heeft voortgezet. Niet alleen is het opleidingsniveau van de jongeren hoger dan dat van de ouderen, maar ook is hun achterstand ten opzichte van de autochtone Nederlanders iets minder groot dan bij de ouderen. Belangrijk is echter op te merken dat het aandeel Surinamers in de beroepsbevolking met ten hoogste basisschool nog steeds twee maal zo groot is dan onder de autochtone Nederlanders. Dit is een erfenis van het Surinaamse (onderwijs)verleden. Verder moet vermeld dat er sprake is van een onderschatting van het onderwijsniveau van de Surinamers in de SPVA. Dit komt doordat de SPVA zich vooral richt op de grotere gemeenten terwijl uit eerder onderzoek (Liem, 2000) is gebleken dat maatschappelijk succesvolle Surinamers veelal uit de grotere gemeenten vertrekken.

Is de positieve trend in de ontwikkeling van het onderwijsniveau ook te zien bij *jongeren die nog bezig zijn met hun opleiding*? Om dit te weten te komen hebben we drie indicatoren gebruikt: de onderwijsdeelname, het onderwijsniveau en het drop-outpercentage. Allereerst hebben we geconstateerd dat de *onderwijsdeelname* door Surinaamse jongeren van 15 – 30 jaar in de periode van '98 – '02 is gestegen van 36 naar 38 procent, terwijl het deelnamepercentage onder de autochtonen daalde van 40 naar 37 procent. De stijging bij de Surinamers betreft vooral jongeren uit de tweede generatie in de leeftijd van 15 tot en met 19 jaar. Bij jongeren van 25 tot en met 30 jaar is het aandeel dat nog deelneemt aan het reguliere dagonderwijs juist gedaald. Een mogelijke verklaring voor de verminderde onderwijsdeelname van Surinaamse jongeren in deze laatste leeftijdscategorie van 25 tot 30 jaar is de verandering in het stelsel voor studiefinanciering, waardoor de feitelijke studieduur van studenten terugloopt. Zo is tegenwoordig de duur van de studiefinanciering beperkt tot maximaal vijf jaar. Deze verklaring wordt ondersteund door het eerder genoemde gegeven dat de deelname aan het reguliere dagonderwijs onder autochtone Nederlanders van 25 – 30 jaar eveneens is gedaald. Leden van minderheidsgroepen zijn vaker dan autochtonen voor het bereiken van een hoog onderwijsniveau aangewezen op zogenoemd tweede-kans onderwijs. Dit bestaat uit het stapelen van opleidingen (bijvoorbeeld via vbo, naar mbo en hbo, of via mavo, havo en hbo naar wo). Dat dit stapelen in de laatste tijd moeilijker is geworden werpt barrières op aan de stijging van het onderwijsniveau onder de minderheden. De daling van de deelname aan het reguliere dagonderwijs van 20-30 jarigen zou

echter evenzeer kunnen worden geïnterpreteerd als een aanwijzing dat ook meer Surinaamse jongeren de geëigende, directe opleidingsroute beginnen te vinden. Een nader onderzoek zou moeten uitwijzen welke van beide ontwikkelingen – minder stapelen of volgen van geëigende routes – zich het sterkst voordoet.

De tweede indicator om de trend in de onderwijsontwikkeling van schoolgaande jongeren te bepalen is door te kijken naar het *opleidings-type* dat ze volgen. Ook hier hebben we de ontwikkeling bekeken zowel door het opleidingstype in 1998 te vergelijken met het opleidingstype in 2002, als door in één bestand – de SPVA '02 voor de allochtonen - het opleidingstype van verschillende deelcategorieën met elkaar te vergelijken. Van de mediterrane schoolgaande jongeren kan gezegd worden dat hun onderwijstype in de loop van de jaren 1998 – 2002 duidelijk hoger is geworden. De verbetering in het opleidingsniveau bij Surinaamse jongeren die nog in het reguliere dagonderwijs zitten, is niet zo duidelijk: het aandeel dat in 2002 een vbo/mavo-opleiding volgt, is nauwelijks gedaald ten opzichte van 1998. Een daling doet zich vooral voor van het aantal Surinaamse jongeren dat een opleiding op het niveau mbo/havo/vwo volgt. Dit gaat gepaard – en dat is de positieve verandering - met een stijging van het aandeel Surinaamse jongeren dat onderwijs volgt op hbo/wo-niveau. Om meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het opleidingsniveau van schoolgaande Surinaamse jongeren in 2002 ten opzichte van 1998, hebben we gekeken of schoolgaande Surinaamse jongeren van de tweede generatie in de leeftijd van 15 – 19 jaar in opleidingsniveau al dan niet vooruit zijn gegaan. Ook bij deze groep Surinaamse jongeren blijkt sprake te zijn van een positieve trend in de onderwijsontwikkeling. Het aandeel jongeren dat op een vbo/mavo opleiding zit, is in de periode 1998-2002 gedaald en het aandeel dat minimaal een mbo/havo/vwo opleiding volgt, is gestegen. Bij de mediterrane groepen is de verbetering in onderwijspositie van de tweede generatie ten opzichte van de eerste generatie in 2002 op alle niveaus zichtbaar: De tweede generatie heeft een lager aandeel scholieren op vbo/mavo en hogere aandelen op mbo/havo/vwo dan de eerste generatie. Wel kan hierbij de opmerking worden geplaatst dat van de vier allochtone groepen het aandeel vbo/mavo-scholieren onder de Surinaamse jongeren het laagst is.

Als derde indicator om de trend in de onderwijsontwikkeling van jongeren te beschrijven hebben we het drop-outpercentage genomen. Onder *drop-outs* worden jongeren verstaan die in Nederland vroegtijdig de voortgezette opleiding zonder een enkele diploma hebben verlaten. De analyses hebben betrekking op niet-schoolgaande jongeren van 15-30 jaar. Het drop-outpercentage van deze groep jongeren is bij de Surinamers in de periode 1998-2002 gelijk gebleven en gedaald bij de andere drie allochtone groepen. Bij autochtone Nederlandse jongeren is het percentage zelfs met één procentpunt gestegen. Ook al is het drop-outpercentage bij de autochtone jongeren licht gestegen, toch moeten we

niet uit het oog verliezen dat het drop-outpercentage van alle vier allochtone groepen veel hoger blijft vergeleken met dat van autochtone Nederlanders. Opmerkelijk is dat het drop-outpercentage bij de tweede generatie Surinaamse jongeren hoger is dan bij de eerste generatie. Dit geeft te denken. Het suggereert dat een deel van de Surinaamse jongeren van de tweede generatie dat opgroeit in 'zwarte steden' (Veenman, 2002) minder dan hun ouders de onderwijsmogelijkheden benut. Het is mogelijk dat het opgroeien in de stad in een multi-etnische wijk hen in aanraking brengt met verleidelijke levensstijlen waarin onderwijsdeelname geen prominente rol speelt.

Omdat de gegevens over het opleidingsniveau van autochtone schoolgaande jongeren in de Enquête BeroepsBevolking ontbreken, is geen antwoord te geven op de vraag of de Surinaamse schoolgaande jongeren in het onderwijs toch nog lagere opleidingen volgen dan de autochtone jongeren.

We kunnen bij Surinaamse schoolgaande jongeren evenals bij de Surinamers die het dagonderwijs hebben verlaten spreken van een positieve trend in de onderwijsontwikkeling: niet alleen het aandeel Surinaamse jongeren van 15 – 19 jaar dat deelneemt aan het voltijdsonderwijs is in de loop van 1998 –2002 toegenomen, maar deze toename is gepaard gegaan met het stijgen van het opleidingsniveau. Het aandeel van de tweede generatie 15 – 19 jarigen dat een opleiding volgt op een vbo/mavo niveau is in de loop van de jaren gedaald, terwijl het aandeel dat deelneemt aan een opleiding op minimaal mbo/havo/vwo-niveau is gestegen. Het drop-outpercentage is bij de Surinamers over de jaren heen gelijk gebleven, maar blijft nog twee maal zo hoog als dat van autochtone Nederlanders, dat zelfs licht is gestegen. .

Dit hoofdstuk leverde nog een tweetal bevindingen op, de eerste betreft de ontwikkeling van het onderwijsniveau van vrouwen in vergelijking met mannen en de tweede die betreffende de Surinaamse subgroepen. Bij de verdeling naar *mannen en vrouwen* is naar voren gekomen dat de verbetering van het opleidingsniveau bij Surinaamse vrouwen er niet toe geleid heeft dat het verschil in opleidingsniveau tussen mannen en vrouwen minder is geworden. Het aandeel met maximaal basisonderwijs is tussen 1994 en 2002 bij de mannen sneller gedaald dan bij de vrouwen. Bij de mannen is het aandeel hoger opgeleiden - minimaal mbo/havo/vwo-diploma – in dezelfde periode meer gestegen dan bij de vrouwen en ten opzichte van de ouders zijn mannen meer in opleidingsniveau gestegen dan vrouwen Dit verschil in onderwijsontwikkeling tussen mannen en vrouwen is niet alleen bij de Surinamers te zien, maar doet zich eveneens voor bij Turken, Marokkanen, Antillianen en autochtone Nederlanders. Teleurstellend is ook dat het Surinaamse vrouwen, ondanks de verbetering in het opleidingsniveau, nog niet gelukt is om de

achterstand ten opzichte van autochtone Nederlandse vrouwen in te lopen. Kennelijk is de verbetering van het onderwijsniveau bij autochtone Nederlandse vrouwen sneller gegaan dan bij Surinaamse vrouwen. Bij de schoolgaande jongeren is geen duidelijke verbetering van de onderwijspositie van Surinaamse vrouwen ten opzichte van de mannen te zien. Van de vrouwen in de leeftijd 15 – 30 jaar is het aandeel schoolgaanden in de periode 1998 – 2002 zelfs gedaald, terwijl van de mannen in dezelfde leeftijdscategorie het aandeel schoolgaanden gestegen is. Ook qua onderwijsniveau is het verschil tussen vrouwen en mannen nagenoeg onveranderd.

Ook bij de *Surinaamse subgroepen* is sprake van een positieve trend in onderwijsniveau. Na vergelijking met de gegevens van de SPVA '94 blijkt van de Creolen en Hindostanen het aandeel zonder startkwalificatie in 2002 lager te zijn dan in 1994. Wel zijn Creolen door de bank genomen hoger opgeleid dan Hindostanen, maar Hindostanen zijn duidelijk bezig de onderwijsachterstand ten opzichte van Creolen in te halen. Het aandeel Hindostanen met een opleiding van maximaal vbo/mavo is in de periode 1994 en 2002 sterk gedaald, terwijl het aandeel Creolen in dezelfde periode nagenoeg gelijk is gebleven.

4

Arbeid en inkomen

4.1 INLEIDING

In 1990 werd door de Wetenschappelijke Raad van het Regeringsbeleid (WRR) in het rapport *Een werkend perspectief* de aanzet gegeven voor de omslag van een op bescherming gerichte verzorgingsstaat naar een waarin arbeidsparticipatie centraal staat. Vanwege de onbeheersbaarheid van de sociale zekerheidsuitgaven had de bevordering van de arbeidsdeelname aanvankelijk als voornaamste doelstelling het terugdringen van het aantal uitkeringsgerechtigden. Naast deze doelstelling van economische aard werden meer maatschappelijke doelstellingen geformuleerd: arbeidsparticipatie moest armoede, marginalisering en sociaal isolement tegengaan en maatschappelijke participatie bevorderen.

Nog steeds wordt groot belang gehecht aan een grotere arbeidsparticipatie, niet alleen met het oog op de financieringslasten van de vergrijzing van de Nederlandse bevolking, maar ook met het oog op de integratie van etnisch-culturele groepen in de Nederlandse samenleving.

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van arbeidsmarkt- en inkomenspositie van Surinamers in kaart gebracht in vergelijking met die van andere etnische groepen. Hier gaat het om de vraag of de arbeidsmarktpositie van de Surinamers in de periode 1998-2002 is verbeterd. Deze vraag beantwoorden we aan de hand van een drietal indicatoren. Als eerste indicator nemen we de arbeidsparticipatie. Bij arbeidsparticipatie gaat het om het aandeel van de Surinamers van 15-64 jaar dat tot de beroepsbevolking behoort. In paragraaf 4.2 komt deze eerste indicator voor de arbeidsmarktpositie van Surinamers aan de orde. De tweede indicator voor de arbeidsmarktpositie is die van de werkloosheid. Deze wordt immers in het beleid vaak als een van de belangrijkste indicatoren gezien voor de mate van structurele integratie van een minderheidsgroep. In paragraaf 4.3 beschrijven we de ontwikkeling van de werkloosheid in de periode tussen 1998 en 2002. Doordat het accent nogal eens op de werklozen ligt, wordt vergeten dat het grootste deel van de etnische groepen betaald werk verricht. In paragraaf 4.4 besteden we daarom aandacht aan de arbeidsmarktpositie van de werkenden als derde indicator. We bekijken van de beroepsbevolking welk deel feitelijk werkt – de netto arbeidsparticipatie – en het beroepsniveau van deze werkenden. Welke ontwik-

kelingen zijn hierin te ontdekken. De ontwikkeling van de inkomenspositie van Surinamers komt in paragraaf 4.5 aan de orde. De mate waarin het arbeidsinkomen de voornaamste bron van inkomen vormt voor de beroepsbevolking, verschilt per etnische groep en reflecteert de arbeidsmarktpositie van die groep. Is het gemiddelde netto-uurloon tussen 1998 en 2002 van Surinamers gestegen? Hoe staat het met het netto-huishoudeninkomen per maand naar huishoudensamenstelling van de groepen in het bijzonder bij de Surinamers? Is dit de afgelopen tijd verbeterd? Door het beantwoorden van deze vragen hopen we een trend te kunnen signaleren in de ontwikkeling van de inkomenspositie van Surinamers. In paragraaf 4.6 tenslotte wordt kort aandacht besteed aan de arbeidsmarktpositie van de Surinaamse subgroepen. Hoe is de ontwikkeling in arbeidsparticipatie bij de Surinaamse subgroepen in de periode 1998-2002 verlopen. Welke trend is te ontdekken in het verloop van de werkloosheid en in het netto-uurloon van werkzame Creolen, Hindostanen en de mensen uit de overige subgroepen? Het hoofdstuk wordt afgesloten met een korte samenvatting en een conclusie over de ontwikkeling van de arbeidsmarkt- en inkomenspositie van Surinamers tussen 1998 en 2002.

Om ontwikkelingen in arbeidsmarkt- en inkomenspositie te achterhalen worden allereerst de gegevens uit 1998 en 2002 met elkaar vergeleken. Daarna wordt gekeken of er verschillen zijn tussen de diverse categorieën, zoals tussen mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, lager en hoger opgeleiden en personen behorend tot de eerste en tweede generatie. De ontwikkeling van de arbeidsmarkt- en inkomenspositie van Surinamers wordt gepositioneerd ten opzichte van die van Turken, Marokkanen en Antillianen en waar mogelijk ten opzichte van die van autochtone Nederlanders.

Voor de analyses in dit hoofdstuk is wederom gebruik gemaakt van de SPVA'98 en de SPVA'02 van ISEO/SCP omtrent allochtonen en van de Enquête Beroepsbevolking '98 en '02 van het CBS omtrent autochtone Nederlanders. Omdat de bestanden van de Enquête BeroepsBevolking (EBB) geen gegevens over het inkomen bevatten zijn in paragraaf 4.5 de autochtone Nederlanders niet in de tabellen opgenomen.

4.2 BRUTO ARBEIDSPARTICIPATIE

Arbeidsparticipatie of deelname aan arbeid is de eerste indicator voor het beschrijven van de arbeidsmarktpositie van Surinamers. Tot de *potentiële beroepsbevolking* worden alle personen van 15 tot en met 64 jaar gerekend. Niet iedereen echter in deze leeftijdscategorie biedt zich in feite aan voor deelname aan betaalde arbeid. Zo kunnen mensen in deze leeftijdscategorie nog bezig zijn met een voltijdse dagopleiding, of de zorg voor kinderen en huishouden verkiezen boven deelname aan be-

taalde arbeid. In tabel 4.1 staan in de onderste rij de percentages van de bevolking van 15 jaar en ouder die nog naar school gaan. Deze percentages dalen tussen 1998 en 2002. Dit heeft te maken met de in het vorige hoofdstuk vermelde verkorting van de studieduur en het minder makkelijk worden van stapelen van opleidingen. Met name bij de Surinamers is het aandeel van de bevolking van 15 jaar en ouder dat dagonderwijs volgt, sterk gedaald. Dit aandeel komt in 2002 daardoor op hetzelfde niveau uit als bij de andere allochtone groepen behalve de Antillianen, van wie een groter deel dagonderwijs volgt.

Tot de beroepsbevolking¹ worden gerekend zowel mensen die werken als voor werk beschikbaar zijn. Onder de graad van arbeidsparticipatie of de bruto participatie wordt dan verstaan de beroepsbevolking uitgedrukt als percentage van de potentiële beroepsbevolking² (Groeneveld & Weijers, 2003). In de cijfers van de bruto arbeidsparticipatie die we hieronder in tabel 4.1 presenteren gaan we uit van de werkenden plus de werkzoekende beroepsbevolking. Meestal ligt het aantal mensen dat werkzoekend is ruim boven het aantal dat geregistreerd staat als werkloos. We komen hierop nog terug in de paragraaf 4.3.

Tabel 4.1 laat zien welk aandeel de werkenden en werkzoekenden gezamenlijk uitmaken van de potentiële beroepsbevolking van 15-64 jaar. Te zien is dat er op dit punt grote verschillen bestaan tussen de Surinamers en de mediterrane groepen. Bij Surinamers, Antillianen en autochtonen ligt de arbeidsparticipatie op een hoog niveau. Bij de Marokkanen en Turken op een veel lager niveau. Dit is ook af te lezen uit de voorlaatste rij waarin het percentage non-participatie (exclusief onderwijsvolgenden) staat vermeld. Een hoge arbeidsparticipatie bij Surinamers deed zich al in 1998 voor en is in 2002 zelfs hoger dan dat van de autochtone Nederlanders. Dit komt vooral door de hoge participatie van Surinaamse vrouwen; zij overtreffen duidelijk de arbeidsparticipatie van autochtone Nederlandse vrouwen. Blijkbaar spelen traditionele rolopvattingen waarbij mannen hoofdverantwoordelijken zijn voor het inkomen en vrouwen hoofdverantwoordelijk voor de zorg van de kinderen en het huishouden bij Turken, Marokkanen en autochtone Nederlanders een grotere rol dan bij Surinamers. Dit is gezien de culturele geschiedenis van de onderscheiden groepen niet zo verwonderlijk. Van oudsher is voor Surinaamse en Antilliaanse vrouwen de combinatie van werken buitenshuis met zorg voor de kinderen en het huishouden - vaak uit noodzaak geboren - van-

¹ Tot de beroepsbevolking worden gerekend personen van 15 tot en met 64 jaar die tenminste twaalf uur per week betaalde arbeid (gaan) verrichten en personen van 15 tot en met 64 jaar die verklaren tenminste twaalf uur per week te willen werken, daarvoor beschikbaar zijn en activiteiten ontplooiën om betaalde arbeid voor tenminste twaalf uur per week te vinden (CBS, 1995).

² Tot de potentiële beroepsbevolking worden alle mensen van 15 tot en met 64 jaar gerekend.

zelfsprekender dan voor Turkse, Marokkaanse en autochtone Nederlandse vrouwen. Pas in de jaren zeventig is de arbeidsparticipatie van (gehuwde) autochtone Nederlandse vrouwen gaan stijgen ten gevolge van de stijging van het opleidingsniveau van vrouwen en de veranderende normen ten aanzien van hun buitenshuis werken. Deze ontwikkeling is bij Turken en Marokkanen vanwege hun migratiegeschiedenis later op gang gekomen dan bij autochtone Nederlanders.

Verder valt de hoge participatie op van de 'oudere Surinamers' (40-64 jarigen) en van de hoger opgeleiden (mbo⁺). In beide categorieën overtreft de participatie ruimschoots die bij de autochtone Nederlandse en mediterrane vergelijkingscategorie.

Van de tweede generatie Surinamers is in 2002 een ruime meerderheid actief op de arbeidsmarkt. Dat de arbeidsparticipatie van de eerste generatie hoger is dan die van de tweede is logisch; van de potentiële beroepsbevolking behorend tot de tweede generatie zit namelijk een groot deel nog op school.

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen		Autochtonen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totaal	66	71	47	51	44	49	62	66	66	69
Mannen	74	78	65	67	59	65	70	73	79	81
Vrouwen	60	64	28	32	23	30	55	59	52	57
15 – 24 jaar	42	46	37	42	35	44	37	44	43	48
25 – 39 jaar	80	86	63	62	61	64	73	78	83	85
40 – 64 jaar	64	71	30	38	30	32	65	71	61	66
max. bao	55	59	40	38	38	36	45	56	39	42
vbo/mavo	77	75	67	70	80	69	74	73	53	55
mbo/havo/ vwo	84	89	72	74	75	79	86	83	72	75
hbo/wo	90	94	86	84	85	84	90	91	82	85
1 ^{ste} generatie	70	75	48	51	46	47	61	69		
2 ^{de} generatie	55	63	45	51	36	54	64	58		
School- gaand >15 jaar	20	15	13	16	19	18	23	22	.	-
Non- participatie > 15 jaar	14	14	40	33	47	33	15	12	-	-
<i>Aantal resp.</i>	<i>2.991</i>	<i>1.618</i>	<i>3.322</i>	<i>2.247</i>	<i>2.745</i>	<i>1.890</i>	<i>1.504</i>	<i>1.169</i>	-	-

Bronnen: SPVA'98 en SPVA'02, ISEO & SCP; CBS: EBB'98 en EBB'02; Deze cijfers zijn afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking, waarbij de steekproef aantallen zijn opgehoogd naar bevolkingsaantallen

Tabel 4.1 Het aandeel van de werkenden plus werkzoekenden op de potentiële beroepsbevolking (15-64 jaar) naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie in 1998 en 2002 (in procenten)

We kunnen concluderen dat de arbeidsparticipatie van Surinamers, evenals die van de drie andere groepen die tot de minderheden behoren, nog steeds een stijgende tendens laat zien. De arbeidsparticipatie van Surinamers is in 2002 zelfs hoger dan die van autochtone Nederlanders. Dit wordt met name veroorzaakt door de hoge participatie van de Surinaamse vrouwen; deze is zelfs beduidend hoger dan die van autochtone vrouwen.

De meerderheid van de Surinamers bevindt zich weliswaar op de arbeidsmarkt, maar in het cijfer van de arbeidsparticipatie zijn de werkzoekenden meegeteld. Dit betekent dat de stijging van de bruto arbeidsparticipatie niet zonder meer op een gunstige trend wijst als onder hen veel werklozen voorkomen. Om na te gaan in hoeverre er inderdaad sprake is van een gunstige ontwikkeling in de bruto arbeidsmarktpositie van Surinamers zal in de volgende paragraaf aandacht besteed worden aan het aandeel geregistreerde werklozen en het aandeel werkzoekenden onder de feitelijke beroepsbevolking van 15 tot en met 64 jaar bij de verschillende etnische groepen. De feitelijke beroepsbevolking bestaat uit de werkenden plus de werklozen, het percentage werklozen wordt dan uitgedrukt als aandeel van dit geheel van de feitelijke beroepsbevolking (= 100 procent)

4.3 WERKZOEKENDEN EN GEGISTREERDE WERKLOZEN

De feitelijke beroepsbevolking kan men onderverdelen in de werkenden en de werkzoekenden. Deze werkzoekenden omvatten niet alleen diegenen die als werkloos geregistreerd staan, op grond daarvan uitkeringsgerechtigd zijn en op zoek zijn naar een baan voor 12 uur of meer, maar ook uit andere werkzoekenden. Deze laatste werkzoekenden zijn weliswaar op zoek naar een baan, maar ontvangen geen uitkering.. Het kan gaan om herintredende vrouwen, om schoolverlaters en scholieren die op zoek zijn naar een baan van 12 uur of meer. In het algemeen ligt voor een groep het aantal geregistreerde werklozen lager dan het aantal werkzoekenden. Dit komt doordat herintredende vrouwen, schoolverlaters en schoolgaanden dan wel werkzoekend kunnen zijn, maar dikwijls zonder dat zij tot de geregistreerde werklozen behoren die recht hebben op een uitkering.. In de jongste leeftijdscategorie van 15-24 jaar binnen de feitelijke beroepsbevolking komen personen voor met een dubbele status. Hiermee bedoelen we jongeren die zowel onderwijs volgen als hoofdbezigheid als werkzaam zijn in of op zoek zijn naar een baan van 12 uur of meer. In Van den Maagdenburg e.a. (2004) is voor de jongeren

een poging gedaan om die dubbele posities in het SPVA-bestand uit te sluiten. Dubbele posities zullen zich weinig voordoen onder de geregistreerde werklozen, ze zullen vaker voorkomen onder de werkzoekenden. In analyses omtrent de werkloosheid wordt meestal gebruik gemaakt van de indicator van de geregistreerde werkloosheid. In dit hoofdstuk gaan we echter eerst in op de indicator van het aandeel werkzoekenden in de feitelijke beroepsbevolking. Voor allochtone werkzoekenden kan namelijk gelden dat zij vanwege negatieve beeldvorming over hun kwaliteiten als werknemers (Kruisbergen & Veld, 2002) meer moeite hebben dan autochtonen om de arbeidsmarkt te betreden. Het is zelfs denkbaar dat zij om die reden eerder dan autochtonen de zoektocht naar een baan opgeven (Van Beek, 1993).

Van de totale werkzoekende beroepsbevolking stond in 1998 van de Surinamers 77 procent ingeschreven bij het CWI als geregistreerde werkloze. In 2002 is het aandeel 67 procent: een daling van 10 procentpunten. Bij de drie andere allochtone groepen is het aandeel werkzoekenden dat bij het CWI is ingeschreven in de periode 1998-2002 eveneens gedaald. Ook bij de autochtone Nederlanders is van de werkzoekenden in dezelfde periode het aandeel dat zich als werkzoekend bij het CWI heeft ingeschreven gedaald van 54 procent naar 48 procent. Ook hier kunnen we vaststellen dat van de allochtone werkzoekenden een aanmerkelijk groter deel dan bij de autochtone werkzoekenden uitkeringsgerechtigd is. Wel stijgt in alle groepen het aandeel van de werkzoekenden dat voor het eerst op zoek is naar werk. Dit heeft te maken met de gunstige conjuncturele ontwikkeling in de periode 1998 – 2001. Opvallend is dat het aandeel geregistreerde werklozen dat korter dan één jaar staat ingeschreven in de periode 1998-2002 bij alle allochtone groepen is gestegen en het aandeel langdurig werklozen – 2 jaar of langer werkloos - is gedaald. Dit wijst er op dat de langdurig werklozen door de economische bloei van de jaren negentig weer aan het werk zijn gekomen, maar dat het mogelijk daarbij deels om kortlopende contracten is gegaan waar in het begin van de 21ste eeuw geen vervolg op kwam.

In de jaren negentig was er sprake van verbetering van de economische conjunctuur totdat in het begin van de 21ste eeuw een teruggang inzette. De verbetering van de conjunctuur in de jaren negentig werd zichtbaar in een daling van de geregistreerde werkloosheid en een daling van het percentage werkzoekenden bij zowel allochtonen als autochtonen. Terwijl de percentages bij zowel allochtonen als autochtonen terugliepen bleven ondertussen de relatieve verschillen in percentages tussen hen bestaan. De geregistreerde werkloosheid bijvoorbeeld bij allochtone groepen lag in de jaren negentig ongeveer drie keer hoger dan onder de autochtonen. De vraag is of door de gunstige conjunctuur tot 2001 de cijfers omtrent werkloosheid en werkzoekenden in de periode 1998 - 2002 sterk zijn blijven dalen bij de allochtonen. We gaan dit in deze paragraaf na.

In deze paragraaf gaan we eerst in op de ontwikkelingen in het percentage werkzoekenden en daarna op het percentage geregistreerde werklozen in de beroepsbevolking..

In tabel 4.2 wordt het percentage werkzoekenden uitgeplitst naar afzonderlijke deelcategorieën in de beroepsbevolking gepresenteerd. Weliswaar is het aandeel werkzoekenden onder Surinamers, zoals ook onder de andere minderheden, in de periode 1998-2002 gedaald, maar zij blijft ruim drie keer zo hoog als onder autochtone Nederlanders. Dit is een fors verschil. Bij de Turken en Marokkanen is het verschil met de autochtone Nederlanders nog forser dan bij de Surinamers. Alarmerend is het hoge aandeel werkzoekenden onder de Surinaamse jongeren van 15-24 jaar. Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben gezien bezocht in de leeftijdscategorie van 15-29 jaar een aanmerkelijk deel van de jongeren nog het onderwijs. We gaven voor 2002 het cijfer van 38 procent voor de Surinamers en van 37 procent voor de autochtonen. De implicatie hiervan is dat de deelname aan onderwijs van de jongere leeftijdscategorie van 15-24 jarigen nog veel hoger ligt; deze loopt tegen de zestig procent. De werkenden onder de 15-24 jarigen worden merendeels gevormd door de relatief laag opgeleiden die ook een relatief grotere kans lopen om werkzoekend te blijven. In dit licht bezien bevreemdt het niet dat tussen 1998 en 2002 het aandeel werkzoekenden onder de Surinaamse 15-24 jarigen is opgelopen. Zij is zelfs opgelopen met 5 procentpunten; de grootste stijging onder alle minderheidsgroepen. Daarmee is in 2002 drietiende van de Surinaamse jongeren behorend tot de beroepsbevolking van 15-24 jaar werkzoekend; bij de Turken en Marokkanen is het ongeveer tweetiende. Het verschil met autochtone Nederlandse jongeren is schrijnend te noemen. Is in 2002 het percentage werkzoekenden onder Surinaamse jongeren gestegen van 25 naar 30 procent, onder autochtone Nederlandse jongeren is dit juist iets gedaald van 8 naar 7 procent. Bij de beroepsbevolking boven de 25 jaar ligt het percentage werkzoekenden, zeker bij de allochtonen, aanzienlijk lager dan in de groep van jongeren beneden de 25 jaar. Tussen de oudere (25 jaar en ouder) en de jongere Surinaamse beroepsbevolking is het verschil in percentage werkzoekenden het grootst van alle etnische groepen. Kennelijk hebben jonge Surinamers en trouwens ook Antillianen minder geprofiteerd van de gunstige conjunctuur dan de Turkse en Marokkaanse jongeren bij wie het percentage werkzoekenden tussen 1998 en 2002 sterk is gedaald. Dit laatste is mogelijk het gevolg van het feit dat het opleidingsniveau van de tweede generatie Turkse en Marokkaanse schoolverlaters doordat zij hun gehele schoolloopbaan hebben gevolgd binnen het Nederlandse onderwijssysteem relatief sterk is gestegen in vergelijking met dat van andere recente allochtone schoolverlaters. Als gevolg daarvan komen de Surinamers, Turken en Marokkanen van de tweede generatie op een gelijk niveau van werkzoekenden uit: 15%. Kennelijk groeien de toetredings-

kansen tot werk voor jonge, laag opgeleide allochtone schoolverlaters van de tweede generatie naar elkaar toe.

Zoals hierboven al is gesuggereerd, is het opleidingsniveau een goede voorspeller voor de kans om werkzoekend te zijn. De kans neemt af voor degenen met een onderwijsniveau hoger dan vbo/mavo. Surinamers met een diploma op mbo-niveau of hoger zijn naar verhouding in 2002 nauwelijks vaker werkzoekend dan autochtone Nederlanders, terwijl de Surinamers met maximaal vbo/mavo bijna drie maal vaker werkzoekend zijn dan autochtonen met maximaal hetzelfde opleidingsniveau. Dit is een aanwijzing dat Surinaamse en andere allochtone jongeren door andere factoren dan alleen hun onderwijsniveau worden gehinderd bij het verwerven van een baan.

Tabel 4.2 Percentage werkzoekenden op de feitelijke beroepsbevolking, naar etnische groep, geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie in 1998 en 2002

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen		Autochtonen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totaal	13	10	21	14	23	14	15	12	4	3
Mannen	12	8	19	12	21	14	10	9	2	3
Vrouwen	13	12	25	18	30	14	20	16	7	4
15 – 24 jaar	25	30	23	18	31	17	25	27	8	7
25 – 39 jaar	11	8	19	12	19	13	14	9	4	3
40 – 64 jaar	10	6	24	15	25	11	12	9	4	3
Maximaal vbo/mavo	15	14	22	15	25	14	18	16	6	5
Meer dan vbo/mavo	8	4	16	10	12	11	11	6	3	3
1 ^{ste} generatie	12	8	21	14	22	13	16	13		
2 ^{de} generatie	16	15	21	15	29	15	13	9		
<i>Aantal resp.</i>	<i>1.969</i>	<i>1.157</i>	<i>1.563</i>	<i>1.155</i>	<i>1.186</i>	<i>941</i>	<i>928</i>	<i>776</i>	-	-

Bronnen: SPVA'98 en SPVA'02, ISEO & SCP; CBS: EBB '98 en EBB'02 ; deze cijfers zijn afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking, waarbij de steekproefaantallen zijn opgehoogd naar bevolkingsaantallen

In het algemeen zijn vrouwen vaker werkzoekend dan mannen. Dit blijkt uit de cijfers voor de autochtone bevolking. Wel zijn de verschillen in de

percentages werkzoekenden tussen autochtone mannen en vrouwen tussen 1998 en 2002 afgenomen. Ook bij Surinamers, Antillianen en Turken zijn vrouwen vaker dan mannen werkzoekend. Echter alleen bij de Surinamers zijn tussen 1998 en 2002 de verschillen in percentages werkzoekenden tussen mannen en vrouwen toegenomen. Dit komt doordat de Surinaamse vrouwen tussen 1998 en 2002 nauwelijks een daling in het percentage werkzoekenden vertonen.

De vraag die we aan het begin van deze paragraaf onszelf hebben gesteld, namelijk of zich een daling heeft voorgedaan in de periode 1998 – 2002 in het percentage werkzoekenden onder allochtonen is voor de Surinaamse groep is niet zo eenduidig te beantwoorden. Vergelijken we de percentages van 2002 met die van 1998, dan is er zeker sprake van een daling. De daling van het percentage werkzoekenden heeft er echter niet toe geleid dat het verschil tussen Surinamers en autochtone Nederlanders in alle opzichten minder wordt. Met name onder jongeren in de leeftijd van 15 – 24 jaar lijkt het verschil met de autochtonen en de Turken en Marokkanen juist groter te worden. Men kan dit zo interpreteren dat de Surinaamse schoolverlaters relatief minder hebben geprofiteerd van de gunstige conjunctuur uit de periode 1998 – 2001. Het gevolg is dat bij de Surinamers van de tweede generatie de kans werkzoekend te zijn twee keer groter is dan bij de eerste generatie; en bij Surinamers met maximaal een mavo/vbo opleiding drie keer groter dan bij de beter opgeleiden. In percentages werkzoekenden groeien de jonge en laag opgeleide Turken en Marokkanen toe naar de jonge en laag opgeleide Surinamers. Kennelijk raken de laag opgeleide en tweede generatie Surinamers hun relatieve voordeel ten opzichte van de Marokkanen en Turken kwijt. Dit voordeel op de arbeidsmarkt zou in het verleden kunnen zijn ontstaan doordat de laag opgeleide Surinamers het Nederlands beter beheersten dan de laag opgeleide Turken en Marokkanen. Een ander punt dat de aandacht trekt is dat er bij de Surinamers een grotere discrepantie aan het groeien is dan bij de Marokkanen en Turken tussen een kleine categorie jongeren die laag opgeleid is en een grotere categorie die hoog opgeleid is.

Tot nog toe vergeleken we de percentages werkzoekenden met elkaar. Hieronder gaan we in op de percentages geregistreeerde werklozen. In tabel 4.3 tonen we de totaalcijfers en de cijfers voor de leeftijdsgroep van 15-24 jarigen. In de tabel is te zien dat de percentages geregistreeerde werklozen voor alle etnische groepen beduidend lager liggen dan de percentages werkzoekenden. Het verschil is tussen 1998 – 2002 bij alle etnische groepen afgenomen. Dit heeft te maken met de ginstige conjunctuur tijdens het grootste deel van die periode. Op de totale autochtone beroepsbevolking was in 1998 3,6 procent geregistreeerde werkloze en in 2002 2 procent. Daarentegen bedroegen de percentages werkzoekenden

in die jaren respectievelijk 4 en 3 procent. Bij beide indicatoren van werkloosheid zien we zich dus een daling voordoen. De daling is sterker bij het percentage geregistreerde werklozen dan bij het percentage werkzoekenden.

De beroepsbevolking van 15-24 jaar bestaat voor een groot deel uit recente schoolverlaters. Dit zijn personen die zich nog maar korte tijd op de arbeidsmarkt bewegen. Van hen zijn sommigen nog op zoek naar een eerste baan en proberen anderen via baanwisselingen aan een beter bij hun kwalificaties passende baan te komen. Als ze werkloos zijn hebben ze niet altijd recht op een uitkering c.q. staan niet geregistreerd als werkloze bij het CWI. Een en ander zien we terug in relatief hogere percentages werkzoekenden dan werklozen in deze leeftijdscategorie. In deze leeftijdscategorie ook is de daling tussen 1998 en 2002 in het percentage werklozen veel sterker dan in het percentage werkzoekenden. Op deze trends vormt de Surinaamse beroepsbevolking in de leeftijdscategorie van 15-24 jaar een uitzondering. Bij hen (en de Antillianen) is niet alleen zoals hiervoor gemeld het percentage werkzoekenden gestegen, maar ook het percentage werklozen niet gedaald.

Tabel 4.3 Percentage geregistreerde werklozen op de beroepsbevolking, naar etnische groepen en leeftijdscategorieën; daarnaast voor de leeftijdscategorie 15-24 jaar de verhouding werkzoekenden tot geregistreerde werklozen in 1998 en 2002

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen		Autochtonen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totaal	10	7	18	10	20	9	13	8	3.6	2
15-24 jaar	15	15	17	8	23	6	16	12	3.3	2
25-34 jaar	10	6	17	11	17	11	12	7	3.7	2
35-44 jaar	8	5	17	11	19	10	13	7	3.6	
45-54 jaar	9	6	26	12	27	11	11	6	4	2
55-64 jaar	7	6	.	.	14	10*	7*	13	2.8	
	Totale minderheidsgroep									
ger. werkloosheid	10	7	18	10	20	9	13	8	3.6	2
werkzoekend	13	10	21	14	23	14	15	12	4	3
	15-24 jarigen									
ger. werkloosheid	15	15	17	8	23	6	16	12	3.3	2
werkzoekend	25	30	23	18	31	17	25	27	8	7

Bronnen: SPVA'98 en SPVA'02, ISEO & SCP; CBS: EBB '98 en EBB'02 ; voor de cijfers uit de Enquête Beroepsbevolking zijn de steekproefaantallen opgehoogd naar de bevolkingsaantallen; . = < 25 respondenten; * < 35 respondenten

Onze bevindingen komen overeen met de resultaten uit de *Rapportage minderheden 2003* van het SCP. Uit een multivariate analyse in dat rapport blijkt dat de kans op werkloosheid het grootst is bij jongeren en bij lager opgeleiden en dat de tweede generatie zich niet gunstig onderscheidt van de eerste generatie (Dagevos, 2003: 216). Voorts is in dit rapport gemeld dat na een jarenlange daling, de werkloosheid onder minderheden sinds 2001 weer aan het toenemen is. Bij Surinamers is de werkloosheid tussen 2001 en 2002 met 2 procentpunten gestegen, bij de Turken met 1 procentpunt en bij de Marokkanen is het werkloosheidspercentage gelijk gebleven (Dagevos, 2003: 209). Dit doet bange vermoedens ontstaan over de ontwikkelingen sinds 2002 waarover nog geen SPVA-gegevens voor handen zijn.

4.4 WERKENDEN

Door de aandacht die in het minderhedenbeleid doorgaans op de werkloosheid wordt gelegd als een belangrijke indicator voor de mate van structurele integratie, wordt wel eens vergeten dat de meerderheid van de allochtone beroepsbevolking een betaalde baan heeft. In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan de derde indicator voor de ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie, namelijk de positie van de werkzame beroepsbevolking. In paragraaf 4.4.1 komt de netto-participatie aan bod. Is de nettoparticipatie van Surinamers in de periode 1998-2002 gestegen? In paragraaf 4.4.2 richten wij ons op het beroepsniveau met de vraag of dit in de periode tussen 1998 en 2002 is verbeterd. Om trends te signaleren worden tevens in één jaar de verschillende categorieën met elkaar vergeleken, zoals jongeren met ouderen, lager met hoger opgeleiden en eerste met tweede generatie.

4.4.1 Netto-arbeidsparticipatie

In tabel 4.4 worden onder werkende personen verstaan zij die *betaalde arbeid verrichten voor tenminste 12 uur per week. Het percentage van deze werkenden op de gehele potentiële beroepsbevolking van 15-64 jaar vormt de zogenoemde nettoparticipatiegraad* die we hier verder behandelen.

In de periode 1998-2002 zijn de nettoparticipatiecijfers van de allochtone groepen flink gestegen. Toch blijven ze nog steeds achter bij die van de autochtone Nederlanders. Het verschil in nettoparticipatie tussen Su-

rinamers en Antillianen enerzijds en autochtone Nederlanders anderzijds is minder dramatisch dan tussen de mediterrane groepen en de autochtonen. Dit is onder andere toe te schrijven aan de hoge participatie van Surinaamse en Antilliaanse vrouwen en de zeer lage nettoparticipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen. Bij de mannen valt het grote verschil in nettoparticipatie tussen allochtonen en autochtonen erg op. Bij de autochtone Nederlandse mannen heeft 79 procent een betaalde baan van minimaal 12 uur per week. Bij de Surinaamse mannen, die van de allochtone groepen het vaakst werkzaam zijn, is het percentage 71 procent.

In de periode 1998-2002 is bij alle leeftijdsgroepen de nettoparticipatie gestegen. De hoogste cijfers vindt men steeds in de leeftijdscategorie 25-39 jaar. Bij de Surinaamse en andere allochtone jongeren (15-24 jaar) is de nettoparticipatie beduidend lager dan bij de autochtonen, dit terwijl de verschillen in bruto-participatie – zie tabel 4.1. – niet zo groot waren. Dit wijst weer op het relatieve hoge aandeel werkzoekenden onder de allochtone jongeren. Opvallend is de hoge nettoparticipatie van de oudere Surinamers van 40-64 jaar, die in 2002 zelfs de nettoparticipatie van oudere autochtonen overstijgt. Bij de oudere mediterrane groepen is juist sprake van een fors lagere nettoparticipatie in vergelijking met de andere etnische groepen. Dit heeft te maken met de hoge arbeidsongeschiktheid onder de ouderen van deze minderheden.

Tabel 4.4 Percentage werkzame beroepsbevolking in de bevolkingsgroep van 15-64 jaar naar etniciteit, sekse, opleidingsniveau en generatie in 1998 en 2002

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen		Autochtonen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totaal	58	63	38	43	34	43	52	63	63	67
Mannen	65	71	52	58	47	56	55	66	77	79
Vrouwen	52	57	21	26	16	26	44	50	48	55
15 – 24 jaar	31	32	28	35	24	37	28	31	40	44
25 – 39 jaar	72	79	51	55	50	56	63	72	79	83
40 – 64 jaar	58	66	22	32	22	28	57	65	59	64
Vbo/mavo	56	59	35	41	32	37	49	56	46	49
Mbo/havo/v wo of meer	79	87	63	69	68	72	77	81	73	79
1 ^{ste} genera- tie	61	69	38	43	36	41	52	60		
2 ^{de} generatie	46	53	36	43	25	46	56	52		
<i>Aantal resp.</i>	<i>2.978</i>	<i>1.621</i>	<i>3.309</i>	<i>2.246</i>	<i>2.718</i>	<i>1.890</i>	<i>1502</i>	<i>1169</i>	-	-

Bronnen: SPVA'98 en SPVA'02, ISEO & SCP; CBS: EBB'98 en EBB'02; deze cijfers zijn afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking, waarbij de steekproefaantallen zijn opgehoogd naar bevolkingsaantallen

We kijken ook naar de verschillen in netto-participatie tussen personen met minimaal mavo/vbo enerzijds en meer dan dat onderwijsniveau anderzijds. In alle etnische categorieën is zichtbaar dat de hogere opleidingscategorie een hogere netto-participatie vertoont. Bij de autochtonen echter ligt de netto-participatie van de hoger opgeleiden veel dichterbij de buurt van het gemiddelde voor alle autochtonen, wat erop duidt dat veel autochtonen tot de hogere opleidingscategorie behoren. Bij de Surinamers ligt de netto-participatie van personen uit beide opleidingscategorieën hoger dan bij de vergelijkbare autochtone opleidingscategorieën, met vbo/mavo hoger dan die van dezelfde opleidingscategorie bij de autochtonen. Vooral van Surinamers van de hogere opleidingscategorie is de nettoparticipatie in de periode 1998-2002 flink gestegen.

We kunnen concluderen dat de nettoparticipatie in de periode 1998-2002 onder allochtonen is toegenomen. Bij de Marokkanen en Antillianen is de stijging het sterkst. De Surinamers en de Antillianen komen in 2002 het dichtst in de buurt van de netto-participatie van de autochtonen; beide 63 procent versus de autochtonen 67 procent. Opvallend is verder dat het

aandeel werkende Surinaamse ouderen (40-64 jaar) het aandeel bij de autochtonen overstijgt. Met de Surinaamse jongeren gaat het minder florissant. Hun nettoparticipatie is in tegenstelling tot die van de andere etnische groepen waaronder ook de autochtonen, het minst toegenomen. Hun nettoparticipatie is daardoor in 2002 de op één na laagste van de vijf etnische groepen geworden.

4.4.2 Beroepsniveau

In de vorige paragraaf is geconcludeerd dat tijdens de economische opleving in de jaren negentig steeds meer Surinamers aan het werk zijn geraakt. Nu is de vraag of de stijging van de nettoparticipatie betekent dat ook hun arbeidsmarktpositie is verbeterd. In deze paragraaf wordt aan de hand van het beroepsniveau in 1998 en in 2002 ingegaan op deze vraag.

Uit tabel 4.5 is inderdaad op te maken dat de arbeidsmarktpositie van allochtonen in de periode 1998-2002 verbeterd is: het aandeel in de beroepen op elementair en lager niveau is bij de allochtone groepen afgenomen, terwijl het aandeel in de beroepen op hoger en wetenschappelijk beroepsniveau is toegenomen. In de middelbare beroepen is het aandeel bij Surinamers en Antillianen hetzelfde gebleven. Volgens De Beer (2001) is de werkgelegenheid in de elementaire beroepen de afgelopen decennia nauwelijks veranderd. De werkgelegenheid in de lagere beroepen is wel aan het veranderen, maar het tempo daarvan is zo laag dat die nauwelijks een verklaring kan zijn voor de afname van het aandeel allochtonen in deze beroepen. Gezien de resultaten uit hoofdstuk 3 is de stijging van het opleidingsniveau van de jongere cohorten een acceptabele verklaring voor het verminderde aandeel van allochtonen in elementaire en lagere beroepen. Ook de hoogconjunctuur en de krapte op de arbeidsmarkt van de jaren negentig hebben ongetwijfeld een rol gespeeld. Deze situatie gaf werkzoekende de mogelijkheid om een goede baan te kiezen en om makkelijker via 'job-hoppen' hogerop te komen.

Desondanks blijven allochtonen in vergelijking met de autochtonen oververtegenwoordigd in de lagere beroepen. Dat was in 1998 het geval en dat is in 2002 nog steeds het geval (tabel 4.5). Afgemeten aan het beroepsniveau is er toch wel sprake van een positieve ontwikkeling, zij het niet groot, in de positie van de werkzame Surinaamse beroepsbevolking: in de periode 1998-2002 is hun aandeel in de elementaire en lagere beroepsniveaus iets afgenomen, terwijl hun aandeel in de hogere en wetenschappelijke beroepsniveaus iets is toegenomen. De verbetering in het beroepsniveau van autochtone Nederlanders is eveneens gering te noemen: het aandeel elementaire beroepen is gelijk gebleven en het aandeel lagere beroepen is gedaald met 1 procentpunt; het aandeel ho-

gere is gestegen met 1 procentpunt, evenals het aandeel wetenschappelijke beroepen.

Tabel 4.5 Beroepsniveau van de baan van de werkzame beroepsbevolking in 1998 en 2002 naar etnische groepen (in procenten)

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen		Autochtonen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Elementaire beroepen	14	12	28	25	33	23	13	9	6	6
Lagere beroepen	36	35	46	41	42	39	34	32	24	23
Middelbare beroepen	33	33	19	25	19	28	34	34	41	40
Hogere beroepen	13	15	6	8	6	8	14	18	21	22
Wetensch. Beroepen	4	5	1	1	1	2	7	6	8	9
<i>Aantal resp.</i>	<i>1649</i>	<i>1001</i>	<i>1159</i>	<i>916</i>	<i>855</i>	<i>785</i>	<i>755</i>	<i>645</i>	-	-

Bron: SPVA'98 en SPVA'02 (gewogen bestand), ISEO & SCP; CBS: EBB'98 en EBB'02; deze cijfers zijn afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking, waarbij de steekproefaantallen zijn opgehoogd naar bevolkingsaantallen

Om na te gaan of het opleidingsniveau inderdaad een verklaring geeft voor het verminderde aandeel van allochtonen en autochtonen in elementaire en lagere beroepen, is in tabel 4.6 het gemiddelde beroepsniveau in 2002 in verband gebracht met het opleidingsniveau en met nog een aantal andere factoren zoals geslacht, leeftijd en generatie. Voor de onderlinge vergelijking is het gebruik van het gemiddelde beroepsniveau eenvoudiger en overzichtelijker. Opleidingsniveau blijkt inderdaad een goede voorspeller te zijn voor het bereikte beroepsniveau. Voor alle groepen geldt dat naarmate men hoger opgeleid is, de kans toeneemt om hoger op de maatschappelijke ladder terecht te komen. Van de allochtone groepen hebben de Antillianen – gemiddeld genomen - het hoogste beroepsniveau, gevolgd door de Surinamers, de Marokkanen en de Turken. De autochtone Nederlanders staan met een gemiddeld beroepsniveau van 3,04 ver boven de allochtone groepen.

Bij Surinamers en autochtone Nederlanders stijgt het beroepsniveau met het ouder worden. Zij slagen er kennelijk in om gedurende de loopbaan in de hogere regionen van de beroepenstructuur terecht te komen. Dit resultaat wordt ondersteund door de gegevens die in de *Rapportage Minderheden 2003* van het SCP gepubliceerd zijn. Bij de ouderen (40-64 jaar) uit de mediterrane groepen is sprake van een daling van het beroepsprestige. Deze groep bestaat grotendeels uit laagopgeleide mensen van de eerste generatie die werkzaam zijn in banen op een laag beroepsniveau. Deze vaststelling wordt bevestigd als we kijken naar het

gemiddelde beroepsniveau van de eerste generatie Turken en Marokkanen. Bij beide groepen is het gemiddelde beroepsniveau van de eerste generatie aanmerkelijk lager dan dat van de andere groepen. Wel is het verschil in beroepsniveau tussen de tweede en eerste generatie bij de Turken en Marokkanen groter dan bij de andere minderheden.

Tabel 4.6 Gemiddelde beroepsniveau van de werkzame beroepsbevolking in 2002 naar etnische groep, geslacht, opleidingsniveau, leeftijd en generatie

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen	Autochtonen
Totaal	2,69	2,18	2,32	2,87	3,04
Mannen	2,65	2,18	2,25	2,80	3,07
Vrouwen	2,64	2,20	2,31	2,82	2,99
15 – 24 jaar	2,16	2,20	2,00	2,22	2,44
25 – 39 jaar	2,71	2,20	2,45	3,01	3,10
40 – 64 jaar	2,72	2,15	2,10	2,79	3,12
Max. bao	1,89	1,86	1,89	2,18	2,06
Vbo/mavo	2,31	2,11	2,18	2,36	2,78
Mbo/havo/vwo	2,77	2,31	2,47	2,79	2,89
Hbo/wo	3,86	3,23	3,46	3,92	4,02
1 ^{ste} generatie	2,61	2,11	2,21	2,77	
2 ^{de} generatie	2,75	2,41	2,40	2,93	
<i>Totaal aantal resp.</i>	1001	916	785	645	-

Bron: SPVA'02 (gewogen bestand), ISEO &SCP; CBS: EBB'02; deze cijfers zijn afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking, waarbij de steekproefaantallen zijn opgehoogd naar bevolkingsaantallen

4.5 INKOMEN

Vanuit een economisch perspectief gezien is arbeid primair van belang vanwege het inkomen en de materiële zekerheid die ze verschaft. In deze paragraaf besteden we aandacht aan de inkomensbronnen en inkomenspositie van de werkende Surinamers. Allereerst zal in paragraaf 4.5.1 aandacht worden besteed aan de voornaamste inkomensbron in 1998 en 2002 van degenen van 15 jaar en ouder met een zelfstandig inkomen. De inkomenspositie wordt in deze paragraaf afgemeten ten eerste aan de hoogte van het totale netto-inkomen per maand van iedereen die 15 jaar en ouder is (paragraaf 4.5.1), ten tweede aan het gemiddelde netto-

arbeidsinkomen (paragraaf 4.5.2) en ten derde aan het gemiddelde *huishoudeninkomen* per huishoudsamenstelling (paragraaf 4.5.3). De gegevens die in deze paragraaf gebruikt worden, zijn eveneens afkomstig van de SPVA'98 en SPVA'02. Aangezien we in de Enquête Beroepsbevolking van het CBS alleen kunnen nagaan wat de maatschappelijke positie is van de autochtone Nederlanders, maar niet wat hun belangrijkste inkomensbron is, zijn de gegevens van de autochtone Nederlanders niet opgenomen in de analyses. De gegevens over de inkomens uit 1998 zijn van guldens omgerekend in euro's door te vermenigvuldigen met de factor 0,45378.

4.5.1 Voornaamste inkomensbron

Wanneer het arbeidsinkomen de mate van structurele integratie weer spiegelt, kunnen we uit figuur 4.1 opmaken dat bij alle vier de groepen sprake is van een positieve ontwikkeling. In de periode 1998-2002 wordt van de mensen van 15 jaar en ouder het aandeel dat het arbeidsinkomen als de voornaamste bron van inkomen heeft bij alle vier de groepen groter. Zowel in 1998 als in 2002 spannen Surinamers daarbij de kroon. Van de vier groepen is het aandeel met een inkomen uit betaalde arbeid in beide jaren het hoogst. Het aandeel Marokkanen is in de periode 1998-2002 van de vier groepen het sterkst gestegen. Ook het aandeel Surinamers dat een bijstand-, werkloosheid- of arbeidsongeschiktheiduitkering als voornaamste bron van inkomen heeft, is gedaald. Het aandeel met AOW, pensioen of studiefinanciering daarentegen is gestegen. Min of meer hetzelfde beeld is bij de Antillianen te zien. Bij de Marokkanen is het aandeel werkenden eveneens gestegen, terwijl het aandeel met aow, pensioen of studiefinanciering is gedaald.

De Enquête Beroepsbevolking '98 en '02 bevatten zoals eerder vermeld, wel gegevens over de inkomensbron van autochtone Nederlanders met een eigen inkomen. In 1998 heeft 94 procent van de autochtone Nederlandse inkomensverwerwers een betaalde baan van 12 uur of meer per week. In 2002 is dit aandeel gedaald naar 90 procent. Wanneer we gemakshalve veronderstellen dat de voornaamste inkomensbron van deze groep mensen afkomstig is uit betaalde arbeid, kunnen we zeggen dat bij autochtone Nederlanders het aandeel inkomsten uit betaalde arbeid in de periode 1998-2002 is gedaald. Ondanks deze daling is het percentage nog steeds hoger dan dat van allochtonen.

Figuur 4.1 Voornaamste inkomensbron van inkomensverwerwers van 15 jaar en ouder per etnische groep in 1998 en 2002 (in procenten)

Totaal	7,27	9,65	6,45	8,29	6,42	8,03	7,23	9,38
Mannen	7,53	10,02	6,65	8,71	6,55	8,27	7,36	9,73
Vrouwen	6,99	9,23	5,91	7,26	5,95	7,45	7,02	8,92
15 – 24 jaar	4,77	6,84	5,03	6,32	4,93	6,98	4,86	5,91
25 – 39 jaar	7,21	9,57	6,69	8,64	6,75	8,44	7,29	9,82
40 – 64 jaar	8,11	10,60	6,90	9,01	6,76	8,30	7,94	10,06
Max.bao	6,49	8,02	6,90	7,90	6,42	7,34	6,21	7,84
Vbo/mavo	6,76	8,72	6,31	8,42	5,94	8,43	6,60	8,08
Mbo/havo/vwo	7,19	9,56	6,67	8,44	6,56	8,69	7,23	9,35
Hbo/wo	9,64	14,01	8,46	10,65	7,79	9,86	9,60	12,35
Elementair ber. Niveau	5,99	7,13	6,04	7,64	5,83	7,15	5,53	6,89
Lager ber. niveau	6,52	8,43	6,13	7,65	6,29	7,42	6,22	7,67
Middelbaar ber. Niveau	7,35	9,82	6,70	8,66	7,21	8,83	7,42	9,25
Hoger/wetensch. beroepsniveau	9,79	12,80	8,99	12,27	8,32	10,38	9,51	12,46
1ste generatie	7,44	9,71	6,58	8,45	6,60	8,01	7,21	9,27
2 ^{de} generatie	6,51	9,53	5,81	7,77	5,39	8,06	7,32	9,72
<i>Totaal aantal respondenten</i>	<i>1127</i>	<i>689</i>	<i>564</i>	<i>639</i>	<i>829</i>	<i>515</i>	<i>533</i>	<i>459</i>

Bron: SPVA'98 en SPVA'02 (gewogen bestand), ISEO & SCP

Het gemiddelde netto-uurloon van ouderen is, behalve bij de Marokkanen, hoger dan dat van de jongeren (15-24 jaar). Van de jongeren verdienen de Antilliaanse jongeren het minst (€ 5,91). Naar verwachting stijgt het gemiddelde netto-uurloon naarmate de werkenden hoger opgeleid zijn. Surinamers halen het meeste rendement uit hun opleiding. Per opleidingsniveau verdienen zij netto per uur meer dan vergelijkbare Turken, Marokkanen en Antillianen. Ook per beroepsniveau verdienen de Surinamers meer dan de mensen uit de drie andere groepen, met name in de lagere en middelbare beroepen is het verschil met de andere drie groepen groot. Surinamers van de eerste generatie verdienen per uur meer dan die van de tweede generatie. Dit ligt voor de hand omdat de eerste generatie meer ouderen dan jongeren bevat en het gemiddelde netto-uurloon van oudere Surinamers hoger is dan dat van jongere.

Tussen 1998 en 2002 is in het gemiddelde netto-uurloon onder de werkzame allochtone beroepsbevolking een positieve ontwikkeling zichtbaar. Surinamers lopen daarbij voorop. Was hun gemiddelde netto-

uurloon in 1998 al hoger dan dat van de andere allochtone groepen, in 2002 wordt het verschil nog iets groter. Zij hebben het meeste rendement van hun opleiding en per beroepsklasse scoren zij ook het hoogst. Kortom, afgemeten aan het gemiddelde netto-uurloon kunnen we stellen dat de structurele integratie van de werkzame Surinaamse beroepsbevolking gunstig verloopt.

4.5.3 Gemiddeld netto huishoudeninkomen

Het netto-inkomen waarover een huishouden kan beschikken is afhankelijk van veel factoren. Een rol speelt hoeveel personen met een zelfstandige (bruto) inkomen uit arbeid of een uitkering deel uitmaken van het huishouden en hoe hoog die inkomens zijn. Dit laatste bepaalt hoeveel belastingen en premies moeten worden betaald. Omdat dit netto-huishoudeninkomen veelal gedeeld wordt met andere gezinsleden, gaan we voor een beter inzicht in de financiële positie van een huishouden in deze paragraaf dieper in op het netto-huishoudeninkomen per huishoudentype of huishoudensamenstelling. Ook hier laat de ontwikkeling in de periode 1998-2002 zien dat het gemiddelde netto-inkomen per huishoudensamenstelling behoorlijk is gestegen en dat Surinamers bijna op alle fronten daarbij het voortouw nemen (tabel 4.8). Alleen bij een huishouden dat bestaat uit twee partners overstijgt het gemiddelde netto-huishoudeninkomen van Antillianen dat van Surinamers. Marokkanen hebben gemiddeld het laagste netto-huishoudeninkomen per maand (€ 1.467,-). Dit hangt waarschijnlijk samen met het betrekkelijk kleine aandeel Marokkaanse echtgenoten dat werkt. Bij de Surinamers ligt dit bedrag per maand € 315,- hoger. De verschillen naar huishoudentype zijn in de periode 1998-2002 in sommige gevallen tussen de etnische groepen groter geworden. Een Marokkaans gezin met meer dan twee kinderen had in 1998 gemiddeld per maand netto € 676,- minder te besteden dan een vergelijkbaar Surinaams gezin; in 2002 is dit verschil opgelopen tot ruim € 1000,- netto per maand. Ook bij de alleenstaanden is het verschil in netto-huishoudeninkomen per maand tussen Surinamers aan de ene kant en de drie andere etnische groepen aan de andere kant tussen 1998 en 2002 groter geworden. Opvallend is het gemiddelde netto-inkomen van Surinaamse alleenstaande ouders. Hun huishoudeninkomen ligt – gemiddeld gesproken – beduidend hoger dan dat van de alleenstaande ouder uit de drie andere groepen, maar fors lager in vergelijking met huishoudens bestaande uit twee ouders en 1–2 kinderen. De reden is waarschijnlijk dat Surinaamse eenoudergezinnen minder vaak afhankelijk zijn van een uitkering dan de eenoudergezinnen onder Marokkanen en Turken.

In de SPVA'02 is aan de respondenten gevraagd of zij de afgelopen drie maanden vaak geldzorgen hebben gehad. Van de Surinaamse hoof-

den van huishoudens is het hoogste aandeel dat op deze vraag een bevestigend antwoord heeft gegeven, te vinden bij het eenoudergezin. Liefst 54 procent van de eenoudergezinnen heeft in 2002 de afgelopen drie maanden vaak geldzorgen gehad. Ook bij de alleenstaanden heeft maar liefst 41 procent de afgelopen drie maanden vaak geldzorgen gehad.

Tabel 4.8 Gemiddeld netto-huishoudeninkomen per maand in euro's naar etnische groep en huishoudensamenstelling in 1998 en 2002

	Surinamers		Turken		Marokkanen		Antillianen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totaal	1.384	1.782	1.247	1.566	1.089	1.467	1.216	1.557
Alleenstaande	834	1.160	807	985	785	1.098	853	1.088
Twee partners	1.728	2.165	1.143	1.506	1.161	1.610	1.765	2.401
Ouders met 1-2 kinderen	1.837	2.378	1.293	1.654	1.157	1.702	1.837	2.207
Ouders met 3-8 kinderen	1.855	2.412	1.379	1.762	1.179	1.403	1.565	2.037
Eenoudergezin	1.120	1.344	943	1.102	880	1.086	952	1.200
Overig	1.437	1.724	1.479	1.728	1.170	1.772	1.279	1.579
<i>Aantal respondenten</i>	<i>1.577</i>	<i>924</i>	<i>1.388</i>	<i>948</i>	<i>1.245</i>	<i>797</i>	<i>986</i>	<i>723</i>

Bron: SPVA'98 en SPVA'02 (gewogen bestand), ISEO & SCP

De inkomenspositie van Surinamers is in de periode 1998-2002 sterk verbeterd. Vergeleken met de drie andere allochtone groepen gaan zij op een groot aantal terreinen aan kop. Het aandeel inkomsten uit betaalde arbeid is in zowel 1998 als 2002 het hoogst. Hun gemiddelde netto-uurloon in 1998 was al hoger dan dat van de andere allochtone groepen en in 2002 neemt het verschil iets toe. Bovendien levert het opleidingsniveau bij hen het meeste rendement op en hebben ze per beroepsklasse het hoogste netto-uurloon. Ook in netto-huishoudeninkomen zijn zij er flink op vooruitgegaan; dit geldt zelfs voor iedere huishoudensamenstelling. Ondanks deze gunstige ontwikkeling blijft gelden dat de inkomens van met name de eenoudergezinnen, maar ook de alleenstaanden in absolute zin laag zijn en blijven. Dit maakt dat bij de Surinaamse huishoudens ruim de helft van de hoofden van eenoudergezinnen en 41 procent van de alleenstaanden te kennen geven vaak geldzorgen te hebben.

4.6 SURINAAMSE SUBGROEPEN: ARBEID EN INKOMEN

Arbeid en inkomen van Surinamers zijn in de voorgaande paragrafen beschreven en vergeleken met dat van andere etnische groepen. In deze en volgende paragrafen zullen we aandacht besteden aan een aantal aspecten van de arbeid en het inkomen van de Surinaamse subgroepen, namelijk Creolen, Hindostanen en de Overige subgroepen. In paragraaf 4.6.1 brengen we de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie van de Surinaamse subgroepen onder de aandacht. Vervolgens zal in paragraaf 4.6.2 bekeken worden hoe de geregistreeerde werkloosheid van de drie Surinaamse subgroep zich in de periode tussen 1998 en 2002 heeft ontwikkeld. Het inkomen komt in paragraaf 4.6.3 aan de orde door het netto-uurloon van de werkende beroepsbevolking in de periode 1998-2002 weer te geven.

4.6.1 *Surinaamse subgroepen: arbeidsparticipatie*

In tabel 4.9 is te zien dat de arbeidsparticipatie van de drie Surinaamse subgroepen in de periode 1998-2002 is gestegen. Bij de Hindostanen is de arbeidsparticipatie van de mannen sterker gestegen dan die van de vrouwen. Bij Creolen en de overige subgroepen is dat juist andersom; vrouwen zijn meer gestegen in arbeidsparticipatie dan de mannen.

Tabel 4.9 Arbeidsparticipatie (15-64 jaar) naar Surinaamse subgroepen en geslacht in 1998 en 2002 (in procenten)

	Creolen		Hindostanen		Overige subgroepen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totaal	68	74	63	66	68	73
Mannen	73	78	73	76	77	80
Vrouwen	64	70	55	57	60	66
Aantal resp.	1207	604	1147	613	620	401

Bron: SPVA '98 en SPVA'02 (gewogen bestand), ISEO & SCP

Hierdoor wordt het verschil in arbeidsparticipatie tussen Hindostaanse vrouwen aan de ene kant en Creoolse vrouwen en de vrouwen uit de overige subgroepen in 2002 nog groter dan in 1988. Het verschil in arbeidsparticipatie tussen mannen en vrouwen is dan ook het grootst bij de Hindostanen en het kleinste bij de Creolen.

Het van oudsher bestaande verschil in arbeidsparticipatie tussen Creoolse en Hindostaanse vrouwen in Suriname blijkt in Nederland nog steeds door te werken. Vanuit Suriname zijn Creoolse vrouwen meer vertrouwd met het idee dat ze zelf de kost moeten kunnen verdienen en meer gewend om buitenhuis te werken dan Hindostaanse vrouwen.

4.6.2 Surinaamse subgroepen: werkloosheid

Het percentage geregistreerde werklozen vertoont in de periode tussen 1998 en 2002 duidelijk een dalende lijn. In 2002 is de werkloosheid met ruim de helft teruggelopen en het percentage geregistreerde werklozen is bij de drie Surinaamse subgroepen ongeveer even groot (tabel 4.10). Bij de verdeling naar mannen en vrouwen treffen we ook hier een forse daling aan. In 2002 is het grootste verschil te vinden bij de Creolen, waar het percentage geregistreerde werkloze mannen twee keer zo hoog is als het percentage geregistreerde werkloze vrouwen. Bij de twee andere subgroepen is het net omgekeerd: het percentage werkloze mannen is lager dan het percentage werkloze vrouwen. Verder is bij de mannen het percentage werklozen zowel in 1998 als in 2002 bij de Creolen hoger dan bij de andere twee subgroepen, terwijl bij de Creoolse vrouwen het percentage werklozen juist het laagst is.

Tabel 4.10 Geregistreerde werklozen (15-64 jaar) naar Surinaamse subgroepen, geslacht, opleidingsniveau en generatie in 1998 en 2002 (in procenten)

	Creolen		Hindostanen		Overige subgroepen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totaal	14	7	15	7	14	6
Mannen	14	10	12	6	10	4
Vrouwen	14	5	18	9	18	7
Maximaal vbo/mavo	19	15	19	12	17	3
mbo of hoger	10	2	10	4	10	5
1 ^{ste} generatie	14	5	15	7	13	6
2 ^{de} generatie	16	15	13	8	15	6
<i>Totaal aantal respondenten</i>	875	448	782	405	460	292

Bron: SPVA'98 en SPVA'02 (gewogen bestand), ISEO & SCP

Al eerder hebben we geconstateerd dat de hoogste arbeidsparticipatie bij de drie Surinaamse subgroepen die van de Creoolse vrouwen is. Nu zien we dat het percentage werklozen bij Creoolse vrouwen het laagste is van de drie subgroepen. Het beeld dat veel Creoolse vrouwen buitenshuis werken wordt hiermee bevestigd. Het is dus geen toeval dat je met name in de grote steden zoals Amsterdam en Rotterdam Creoolse vrouwen in allerlei soorten functies tegenkomt: van trambestuurder, verpleegkundige tot wethouder.

De ontwikkeling per generatie laat zien dat bij de eerste generatie het werkloosheidspercentage fors is gedaald. Bij de tweede generatie is de daling minder sterk. Bij de Creolen is deze zelfs minimaal, namelijk 1 procentpunt. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat laag opgeleide schoolverlaters het meest worden getroffen door de teruglopende conjunctuur.

We kunnen vaststellen dat bij de Surinaamse subgroepen het percentage werklozen in de periode 1998-2002 flink is gedaald. Ondanks de daling is het aandeel werklozen bij Creoolse mannen het hoogst onder de drie subgroepen. Dit is ook het geval bij Creolen met een opleiding van maximaal vbo/mavo en bij Creolen van de tweede generatie. Creoolse vrouwen doen het daarentegen goed: het werkloosheidspercentage bij hen is tussen 1998 en 2002 behoorlijk gedaald en in 2002 het laagste van alle vrouwen.

4.6.3 Surinaamse subgroepen: beroepsniveau

Of Creolen in de periode 1998-2002 qua beroepsniveau zijn gestegen is niet zo duidelijk te zeggen. Het aandeel Creolen is op het elementaire beroepsniveau wel het sterkst gedaald van de drie subgroepen, maar in de lagere beroepsniveaus is het aandeel als enige gestegen. In de middelbare en hogere beroepen kunnen we nauwelijks spreken van een ontwikkeling: het aandeel in de middelbare beroepen is slechts met 1 procentpunt gestegen en bij de hogere/wetenschappelijke beroepen is het aandeel gelijk gebleven (tabel 4.11). Bij Hindostanen en de overige subgroepen is de verbetering in het beroepsniveau veel eenduidiger. In de elementaire en lagere beroepsniveaus is het aandeel gedaald en in de middelbare en hogere beroepsniveaus is het aandeel gestegen. Creolen in drie van de vier beroepsniveaus lager is dan dat van Hindostanen en mensen uit overige subgroepen kan veroorzaakt zijn door het verschil in het aantal gewerkte uren. Immers bij een gelijk netto-uurloon bepaalt het aantal gewerkte uren het totale netto-inkomen.

Per beroepsniveau is de stijging van het gemiddelde netto-uurloon bij alle drie groepen evident. Creolen verdienen gemiddeld het minst van de drie subgroepen. Niet alleen in de elementaire en lagere beroepsniveaus, maar ook de hogere en wetenschappelijke beroepsniveaus delven zij qua netto-uurloon het onderspit bij de Hindostanen en mensen uit de overige subgroepen.

Creolen zijn in de periode 1998-2002 minder eenduidig in beroepsniveau gestegen. Bij Hindostanen en de overige subgroepen is stijging duidelijker: daling van het aandeel in de elementaire en lagere beroepsniveaus en stijging van het aandeel in de middelbare en hogere/wetenschappelijke beroepsniveaus.

Tabel 4.11 Gemiddelde beroepsniveau van de werkzame beroepsbevolking in 2002 naar etnische groep, geslacht, opleidingsniveau, leeftijd en generatie

	Creolen		Hindostanen		Overige subgroepen	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Elementaire beroepen	13	8	19	17	17	16
Lagere beroepen	35	39	39	37	33	29
Middelbare beroepen	35	36	29	30	31	31
Hogere/wet. Beroepen	17	17	13	16	19	25
<i>Aantal respondenten</i>	<i>725</i>	<i>419</i>	<i>643</i>	<i>376</i>	<i>338</i>	<i>282</i>

Bron: SPVA'98 en SPVA'02 (gewogen bestand), ISEO & SCP

4.6.4 Surinaamse subgroepen: inkomen

Tabel 4.12 Gemiddeld netto-uurloon in euro's naar Surinaamse subgroep en geslacht in 1998 en 2002

	Creolen		Hindostanen		Overige subgr.	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Totaal	7,60	9,59	6,86	9,50	7,31	9,98
Mannen	7,89	9,94	7,23	9,56	7,46	10,82
Vrouwen	7,35	9,25	6,42	9,43	7,10	8,99
Maximaal mavo/vbo	6,94	8,34	6,36	8,55	6,82	8,53
Mbo of hoger	8,50	10,65	7,81	10,82	8,06	11,40
Elementair beroepen	6,00	6,99	5,96	7,14	5,89	7,19
Lager beroepen	6,62	8,20	6,41	8,56	6,53	8,84
Middelbar beroepen	7,50	10,29	7,22	9,62	7,19	9,48
Hoger/wet. Beroepen	10,39	11,96	8,98	13,06	9,64	13,36
<i>Aantal respondenten</i>	<i>386</i>	<i>241</i>	<i>298</i>	<i>256</i>	<i>188</i>	<i>185</i>

Bron: SPVA '98 en SPVA'02 (gewogen bestand), ISEO & SCP

Van de drie Surinaamse subgroepen is het gemiddelde netto-uurloon van de werkzame Hindostaanse beroepsbevolking in de periode 1998-2002 het meest gestegen (tabel 4.12). In 1998 was hun gemiddelde netto-uurloon veel lager dan dat van de twee andere subgroepen, maar door de stijging bij hen is dit nu rechtgetrokken. Ook bij de Surinaamse subgroepen verdienen mannen per uur gemiddeld meer dan vrouwen. Dat was in 1998 zo en in 2002 is dat niet veranderd. Wel zijn Hindostaanse

vrouwen bezig met een inhaalslag. Verdienden zij in 1998 per uur gemiddeld het minst van de vrouwen, in 2002 is hun gemiddelde netto-uurloon zo gestegen dat ze van de drie groepen vrouwen het meest verdienen. Dat het hebben van een opleiding loont, is wel duidelijk. Creolen, Hindostanen en mensen uit de overige subgroepen verdienen per uur beduidend meer als ze een opleiding van mbo of meer bezitten.

4.7 SAMENVATTING EN CONCLUSIE

In dit hoofdstuk hebben we de relatieve ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie van Surinamers beschreven aan de hand van drie indicatoren. De eerste indicator is de bruto arbeidsparticipatie van Surinamers, de tweede het werkloosheidspercentage in de beroepsbevolking en de derde de netto-arbeidsparticipatie. Daarnaast hebben we gekeken naar het beroepsniveau en het huishoudeninkomen. Uiteraard zijn daarvoor weer vergelijkingen gemaakt tussen deelcategorieën: leeftijdcohorten, generaties, de beide seksen en twee opleidingscategorieën. Om de ontwikkeling in de meest recente periode zichtbaar te maken hebben we de cijfers van 1998 en 2002 naast elkaar gezet. In deze jaren deed zich het einde van een periode van hoogconjuncturele groei voor en het begin van een conjuncturele omslag. De economische conjunctuur heeft meestal consequenties voor de arbeidsmarktpositie van allochtonen. Globaal gesteld hebben de kansen op de arbeidsmarkt van nieuwkomers – waaronder schoolverlaters - op de arbeidsmarkt te lijden onder een laagconjunctuur, daarbij geldt dat allochtone schoolverlaters hun kansen relatief sterk zien afnemen. Pas in tijden van een hoogconjunctuur beginnen de werkloosheidscijfers onder de schoolverlaters en uiteindelijk ook die onder de allochtone schoolverlaters te dalen. Zoals in het deel over onderwijs is gebleken nemen bij de jongste schoolverlaters de verschillen tussen etnische groepen in onderwijsniveau af, hoewel deze verschillen nog steeds aanwezig zijn. Ze zijn echter niet meer zo groot als tussen de eerste generaties en de autochtonen. Dit leidt tot de vraag of de verschillen in werkloosheid tussen schoolverlaters uit de etnische categorieën als gevolg van de conjuncturele ontwikkeling beginnen af te nemen. Dat zou een aanwijzing zijn dat de arbeidsmarktpositie van de tweede generatie steeds meer bepaald wordt door het onderwijsniveau en minder door verschillen in oriëntaties op werk en door negatieve arbeidsprestatie-beelden omtrent allochtonen.

De bevindingen van dit hoofdstuk maken een aantal positieve en een aantal negatieve trends zichtbaar. Wanneer we de arbeidsmarkt- en inkomenspositie van *de totale groep* Surinamers tussen 1998 en 2002 bekijken, en nagaan of *de achterstand* op autochtone Nederlanders *kleiner* is geworden, is er duidelijk sprake van een *positieve trend*. In de pe-

riode tussen 1998 en 2002 zijn steeds meer Surinamers gaan deelnemen aan arbeid. Anno 2002 participeert het overgrote deel en ligt de arbeidsparticipatie bij de Surinamers zelfs hoger dan bij de autochtone Nederlanders. Als we de ontwikkeling van de werkloosheid van de totale groep Surinamers in een tijdsperspectief plaatsen, zien we dat de positieve trend die al vóór 1998 is begonnen, zich voortzet tussen 1998 en 2002. In deze periode is de werkloosheid – het percentage geregistreerde werklozen en werkzoekenden binnen de beroepsbevolking - onder Surinamers meer gedaald dan onder autochtone Nederlanders. De kloof tussen Surinamers en autochtone Nederlanders in werkloosheidsaandeel is dan ook kleiner geworden. De kloof in werkloosheid tussen de autochtonen enerzijds en de Turken en Marokkanen anderzijds is overigens nog sterker afgenomen. Duidelijk is dat de stijging van het opleidingsniveau onder allochtonen leidt tot een verlaging van de werkloosheid. In 2002 hebben méér Surinamers een betaalde baan van minimaal 12 uur per week dan in 1998. Complementair hieraan is de afname van het aandeel uitkeringsafhankelijken die zich heeft voorgedaan. In beroepsniveau is eveneens een positieve trend waarneembaar. Het aandeel Surinamers op elementair en lager beroepsniveau is gedaald en dat op hoger en wetenschappelijk beroepsniveau gestegen. De achterstand op autochtone Nederlanders is hier echter niet kleiner geworden, maar is nagenoeg hetzelfde gebleven. In de inkomenspositie van de totale groep Surinamers is eveneens de positieve trend zichtbaar. Een vergelijking met autochtone Nederlanders hebben we hier niet kunnen maken, omdat de inkomensgegevens van de autochtone Nederlanders niet in de EBB bestanden zijn opgenomen. Vergeleken met de andere allochtone groepen is in de loop van 1998-2002 het gemiddelde netto-uurloon van de werkzame Surinaamse beroepsbevolking het meest gestegen en halen Surinamers het hoogste rendement uit hun opleidingsniveau. Ook het netto-maandinkomen per huishouden is in de loop van de tijd bij de Surinamers gestegen en in 2002 is dit hoger dan bij de drie andere allochtone groepen.

De positieve trend is ook waarneembaar bij de verschillende deelcategorieën binnen de etnische groepen: De arbeidsmarkt- en inkomenspositie van *mannen en vrouwen* is verbeterd tussen 1998 en 2002: beide groepen zijn in arbeidsparticipatie gestegen, de werkloosheid is bij beide groepen gedaald en bij de werkzame manlijke en vrouwelijke beroepsbevolking is het aandeel werkenden bij Surinaamse vrouwen zo gestegen dat het dat van de autochtone Nederlandse vrouwen overstijgt. Voorts is het netto-uurloon van Surinaamse vrouwen in 2002 niet alleen hoger dan in 1998, maar ook is het verschil in netto-uurloon tussen Surinaamse vrouwen en mannen minder geworden.

Bij de *verschillende leeftijdcohorten* zijn in de tijd gezien eveneens positieve trends waarneembaar. Jongeren en ouderen vergroten tussen 1998

en 2002 hun arbeidsparticipatie. Bovendien nemen oudere Surinamers meer deel aan arbeid dan de autochtone Nederlanders. Het gemiddelde beroepsniveau en het netto-uurloon van werkenden stijgt met het ouder worden. Inzake werkloosheid is bij ouderen in de tijd gezien een daling zichtbaar waardoor de kloof met de autochtone Nederlandse ouderen minder groot is geworden. Positieve trends zijn bij de eerste en de tweede *generatie* zichtbaar in de arbeidsparticipatie, het aandeel werkenden, het gemiddelde netto-uurloon en in het werkloosheidspercentage.

Voor elk van de drie Surinaamse *subgroepen* zijn de bovenstaande positieve trends eveneens zichtbaar. Een beeld dat over Creoolse versus Hindostaanse vrouwen bestaat is het volgende. Van Creoolse vrouwen wordt gezegd dat zij van oudsher economisch zelfstandiger zijn dan Hindostaanse vrouwen. Het buitenshuis werken komt bij Creoolse vrouwen dan ook vaker voor dan bij Hindostaanse vrouwen. Dit beeld wordt door onze gegevens bevestigd. Er nemen tussen 1998 en 2002 meer Creoolse vrouwen deel aan betaalde arbeid dan Hindostaanse vrouwen en dan vrouwen uit de overige subgroepen. Daar komt nog bij dat de geregistreerde werkloosheid bij de Creoolse vrouwen van de drie etnische subgroepen in 2002 het laagst is. De Hindostaanse werkende vrouwen zijn echter duidelijk met een inhaalslag bezig: zij hebben in 2002 een gemiddeld hoger netto-uurloon dan de Creoolse vrouwen, terwijl in 1998 Creoolse vrouwen nog een gemiddeld hoger uurloon hadden dan Hindostaanse vrouwen.

Bij deze positieve trends zijn kanttekeningen te maken. De eerste kanttekening is dat de achterstandspositie van Surinamers ten opzichte van de autochtonen goeddeels voortduurt en hun relatieve voorsprong ten opzichte van Turken en Marokkanen begint af te nemen. Dit blijkt onder andere uit de ontwikkeling van het percentage werkzoekenden. Dit zijn de personen die op zoek zijn naar een baan van 12 uur of meer per week. Bij deze werkzoekenden kan het gaan om schoolverlaters, om herintreedsters of om mensen die hun baan zijn verloren en/of op korte termijn beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt. Het percentage werkzoekenden is voor drie leeftijdscategorieën (15-24; 25-39 en 40-65 jarigen) en voor laag versus hoog opgeleiden voor alle vier allochtone groepen groter dan voor de desbetreffende autochtone vergelijkingscategorieën. Steeds is in de jongste leeftijdscategorie het percentage werkzoekenden het hoogst. Dit is begrijpelijk omdat veel jongeren schoolverlaters zijn die als nieuwkomers op de arbeidsmarkt in het nadeel zijn. Met name in deze jongste leeftijdscategorie die relatief sterk uit laag opgeleiden bestaat – dit konden we niet betrouwbaar vaststellen vanwege het kleine aantal werkloze jongeren in het bestand - zijn de verschillen in percentages werkzoekenden tussen de allochtonen en autochtonen groot. De totale werkloosheid vermindert tussen 1998 en 2002 bij alle etnische groepen, maar het sterkst bij de Turken en Marokkanen. Dramatisch is dat het

percentage werkzoekenden bij de jonge Turken en Marokkanen sterk afneemt terwijl het bij de Antillianen nagenoeg gelijk blijft en bij de Surinamers zelfs stijgt. De onderzoekers hebben de indruk dat hier drie factoren bij elkaar komen. In de eerste plaats profiteren alle groepen van de laatste fase van de hoogconjunctuur in de periode 1998 – 2002. De allochtonen profiteren daar relatief sterker van omdat zij als laatsten in een periode van hoogconjunctuur meer toegang tot banen krijgen. In de tweede plaats profiteert de tweede generatie van de Turken en Marokkanen kennelijk beter van deze gunstige economische fase dan de Surinamers en Antillianen. Dit wijst erop dat het relatieve voordeel dat Surinamers en Antillianen in het verleden hadden ten opzichte van Turken en Marokkanen – ander andere door hun beter onderwijsniveau en betere beheersing van de Nederlandse taal – begint weg te vallen als het om de tweede generatie gaat. In de derde plaats speelt waarschijnlijk een rol dat een gedeelte van de Surinaamse en Antilliaanse jongeren op een relatief laag onderwijsniveau blijft hangen terwijl de meerderheid van de jongeren uit deze minderheidsgroepen de geboden onderwijskansen benut. Deze laag opgeleide jongeren belanden tegenwoordig op hetzelfde niveau als laag opgeleide jongeren uit andere minderheidsgroepen.

Een kantekening is ook te maken bij de daling van het percentage werkzoekenden bij de mannen en vrouwen onder de Surinamers. In de periode 1998-2002 is de werkloosheid onder de mannen sterker gedaald dan onder de vrouwen met als gevolg dat de kloof in het aandeel werklozen tussen Surinaamse mannen en vrouwen in 2002 groter is geworden dan in 1998. De arbeidsparticipatie is bij mannen en vrouwen wel gestegen, maar ook hier zien we de kloof tussen mannen en vrouwen groter worden. Een ander punt van zorg is dat ondanks de stijging van hun netto-huishoudeninkomen een grote minderheid van de alleenstaande ouders en alleenstaanden vaak geldzorgen heeft.

Tot slot kunnen we stellen dat Surinamers in de periode 1998-2002 geprofiteerd hebben van de werkgelegenheidsgroei. Wat betreft arbeidsparticipatie zijn ze hun achterstand op de autochtone Nederlanders iets aan het inlopen zowel qua bruto als netto-arbeidsparticipatie. Niettemin is de werkloosheid hoog gebleven. Het is echter de vraag of deze positieve trend in de arbeidsmarkt- en inkomenspositie van Surinamers zich de komende jaren, waarin er sprake is van een teruglopende economie, zal doorzetten. Uit voorgaande onderzoeken is immers gebleken dat allochtonen bij een aantrekkende economie als laatsten profiteren van de gunstige arbeidsmarkt, maar bij een teruglopende economie als eersten de negatieve gevolgen ervan ondervinden.

5

Sociaal-culturele integratie

5.1 INLEIDING

In de vorige twee hoofdstukken hebben we aandacht besteed aan de sociaal-structurele integratie van Surinamers in Nederland aan de hand van de ontwikkeling van hun onderwijspositie en van de arbeidsmarkt- en inkomenspositie. In dit hoofdstuk staat de sociaal-culturele integratie centraal. Onder sociaal-culturele integratie verstaan we, in navolging van Vermeulen en Penninx (1994): de sociale contacten van allochtonen met de rest van de maatschappij en de culturele aanpassing aan die maatschappij. In dit onderzoek splitsen wij het concept 'sociaal-culturele integratie' verder op in sociale integratie en culturele integratie. Bij sociale integratie gaat het om de mate waarin leden van een etnische groep contacten onderhouden met leden van andere etnische groepen. In dit onderzoek gaat het met name om contacten van Surinamers met autochtone Nederlanders. Naarmate er meer contacten zijn met autochtone Nederlanders, is er sprake van een grotere mate van sociale integratie. De achterliggende veronderstelling is dat contacten met autochtone Nederlanders niet alleen de kansen op sociale mobiliteit (Blau, 1994), maar ook het begrip voor de cultuur van de ontvangende samenleving kunnen vergroten. Bij culturele integratie gaat het om de mate waarin de cultuur van een etnische groep overeenkomt met die van de ontvangende samenleving (Vermeulen & Penninx, 1994). Culturele integratie zou dan tot uiting moeten komen in de mate waarin normen en waarden die kenmerkend zijn voor de autochtone bevolking, overgenomen worden door de allochtonen. Maar wat zijn dan precies die normen en waarden van de autochtone bevolking? Normen en waarden vormen immers geen vaste entiteiten, maar vertonen een grote variëteit, ook binnen de autochtone bevolking. In dit onderzoek bepalen we de mate van culturele integratie door na te gaan in hoeverre allochtonen waarden en normen die voortvloeien uit het moderniseringsproces dat zich in westerse landen sterk heeft voorgedaan beginnen over te nemen. In dit moderniseringsproces zijn twee sleutelementen: (vrouwen)emancipatie en secularisatie. Met emancipatie bedoelen we dan het minder belangrijk worden van sekse of gender in de verdeling van rollen binnen het gezin en de wereld van ar-

beid en beroep. Met secularisatie bedoelen we dan dat godsdienstige overtuigingen voor individuen van steeds minder belang worden voor hun opvattingen en handelen op allerlei terreinen en dat individuen zich steeds minder vaak rekenen tot een kerk. In dit onderzoek wordt culturele integratie daarom geoperationaliseerd aan de hand van opvattingen die leden van een etnische groep er op na houden over de man-vrouw rolverdeling en over het belang van godsdienst.

Integratie is bij uitstek een dynamisch proces dat individuele immigranten ieder op hun eigen wijze doormaken. Toch zullen leden van een allochtone of immigrantengroep overeenkomsten vertonen in de veranderingen die ze doormaken in culturele opvattingen en contacten. Dit komt doordat zij vanuit de eigen culturele achtergrond en identiteit omgaan met de samenleving waar zij naar toe zijn gemigreerd; zij benutten de levenskansen die deze samenleving hen biedt en reageren op de bejegening die hen daarin ten deel valt. Integratieprocessen verlopen niet rechtlijnig en gelijkmatig, zijn zelfs niet onomkeerbaar. Zo is bekend dat soms immigranten van de derde generatie zich sterker dan hun ouders van de tweede generatie weer richten op de eigen groep en historisch-culturele wortels. Bovendien kunnen zich in een individueel immigrantenleven perioden afwisselen van meer en minder oriëntatie op de ontvangende samenleving. De levensfase waarin een immigrant zich bevindt speelt daarin een rol. Zo is bekend dat veel immigranten wanneer zij ouder worden zich weer wenden tot de culturele tradities en moedertaal uit hun jeugd.

Wij baseren onze analyses op materiaal uit een survey waarmee het slechts mogelijk is de stand van zaken op één bepaald moment in het sociale en culturele integratieproces van Surinamers heel globaal te bepalen. We maken daartoe gebruik van de gegevens uit de SPVA'02. In paragraaf 5.2 wordt de sociale integratie van Surinamers beschreven en in paragraaf 5.3 de culturele integratie. De verschillen tussen de Surinaamse subgroepen in sociaal-culturele integratie beschrijven we in paragraaf 5.3. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvatting en conclusie in paragraaf 5.4.

5.2 SOCIALE INTEGRATIE

De mate waarin personen uit een allochtone groep contact hebben met autochtonen wordt in de sociologie opgevat als een indicator van de sociaal-culturele integratie van deze groep. In het algemeen gaat meer contact van allochtonen met autochtonen gelijk op met een verdergaande culturele integratie. Relatievorming of huwelijken van allochtonen met autochtonen worden gezien als een belangrijke indicator voor de sociaal-culturele afstand van de immigranten ten opzichte van de autochtonen.

Hoe is de stand van zaken in het sociale integratieproces van Surinamers anno 2002? In welke mate hebben zij contacten met autochtone Nederlanders? De mate van contact ontlent wij aan vragen over de etnische samenstelling van de vriendenkring en over het bezoek door hen aan autochtone Nederlandse vrienden of burens. Door de historische banden die Nederland met Suriname en met de Nederlandse Antillen heeft, zijn Surinamers en Antillianen meer gewend aan contacten met autochtone Nederlanders en spreken ze beter Nederlands dan Turken en Marokkanen. Dit is duidelijk zichtbaar in tabel 5.1. Het aandeel bij de Surinamers en Antillianen dat in de vrije tijd nooit contact heeft met autochtone Nederlanders is duidelijk lager dan het aandeel bij de Turken en Marokkanen. Bij de Turken en Marokkanen zegt ongeveer eenderde nooit contact te hebben met autochtone Nederlanders en bij Surinamers en Antillianen is dit respectievelijk 12 en 13 procent. In 1998 heeft 19 procent van de Surinamers en 16 procent van de Antillianen in de vrije tijd nooit contacten met autochtone Nederlanders (Martens & Weijers, 2000:94). Tussen 1998 en 2002 is het contact van Surinamers en Antillianen met autochtone Nederlanders dus verder toegenomen. Ook bij de Turken en Marokkanen is dit het geval geweest. Bij hen blijken mannen over het algemeen in de vrije tijd vaker contacten met autochtonen te hebben dan vrouwen. Bij de Marokkanen is het verschil in omvang van deze contacten tussen mannen en vrouwen het grootst, bij de Surinamers het kleinst. Verder hebben zoals verwacht jongeren meer dan ouderen contacten met autochtonen, dit zien we vooral bij de Marokkanen en Turken. Het verschil in contact tussen enerzijds de tweede generatie en anderzijds de eerste generatie is bij de Surinamers en Antillianen beperkt, bij de Turken en Marokkanen wat groter. Een sterkere invloed op het verschil in contacten hebben binnen de allochtone groepen opleidingsniveau en functieniveau.

Tabel 5.1 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat in de vrije tijd nooit contact heeft met autochtone Nederlanders; naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau, beroepsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	12	32	31	13
Mannen	11	28	25	9
Vrouwen	13	37	39	16
15 – 24 jaar	11	21	17	11
25 – 49 jaar	11	34	37	12
50 jaar en ouder	15	54	52	18
Max. basisschool	18	39	40	20
Vbo/mavo	12	25	21	14
Mbo en hoger	8	24	20	7
Elementair	15	35	31	13
Lager	10	29	22	15
Middelbaar	10	26	16	9
Hoger/wetenschappelijk	5	16	20	4*
1 ^{ste} generatie	13	40	42	16
2 ^{de} generatie	10	15	11	4
Totaal aantal respondenten	1797	2464	2092	1268

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Aan de mensen die hebben aangegeven wel eens in de vrije tijd om te gaan met autochtone Nederlanders, is voorts gevraagd of ze meer contact hebben met mensen uit de eigen etnische groep dan met autochtone Nederlanders. Zo'n 29 procent van de Surinamers geeft aan meer met Surinamers om te gaan dan met autochtone Nederlanders (tabel 5.2). Bij Turken is dit ruim de helft. Ook hier blijkt dat vrouwen meer dan mannen omgaan met mensen uit de eigen etnische groep. Het was niet onze verwachting dat Surinaamse en Antilliaanse vijftigplussers meer met autochtone Nederlanders omgaan dan jongeren tussen de 15 en 24 jaar. Toch blijkt dit het geval te zijn. Een mogelijke verklaring is dat er in de grote steden tegenwoordig vrij veel Surinaamse en Antilliaanse jongeren bij elkaar wonen in concentratiewijken. Wijken bovendien waarin het aandeel autochtonen de laatste decennia sterk is afgenomen. Het is dan makkelijker en aantrekkelijker om met jongeren uit de eigen etnische groep om te gaan. Surinamers met de opleiding vbo/mavo zijn meer op

de eigen etnische groep gericht dan Surinamers met ten hoogste basisschool en Surinamers met minimaal een mbo-diploma. De eerste subcategorie zal voor een groot deel bestaan uit ouderen, de tweede en derde uit jongeren. Omdat vbo/mavo scholen in de grote steden dikwijls zwarte scholen zijn, is contact met de eigen etnische groep daar kansrijker. Bij de Surinamers is het wel zo dat de eerste generatie vaker met mensen uit de eigen etnische groep omgaat dan de tweede generatie. Het verschil tussen de eerste en de tweede generatie is echter veel groter bij de twee mediterrane groepen. Dit is niet zo verwonderlijk omdat de tweede generatie in deze groepen veel beter Nederlands spreekt en veel beter opgeleid is dan de eerste generatie, wat voor het contact met autochtone Nederlanders van belang is.

Tabel 5.2 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat meer contact heeft met mensen uit de eigen etnische groep dan met autochtone Nederlanders naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	29	51	40	21
Mannen	26	51	41	20
Vrouwen	31	52	39	22
15 – 24 jaar	28	40	37	25
25 – 49 jaar	31	60	42	21
50 jaar en ouder	25	65	57	16
Max. basisschool	27	54	47	25
Vbo/mavo	31	50	36	19
Mbo en hoger	28	50	31	19
1 ^{ste} generatie	32	62	46	26
2 ^{de} generatie	24	34	32	10
Aantal respondenten	1797	2464	2092	1268

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Wanneer de sociale integratie wordt afgemeten aan de mate waarin leden van etnische groepen autochtone Nederlandse vrienden of kennissen hebben, kunnen we vaststellen dat Surinamers en Antillianen het meest sociaal geïntegreerd zijn (tabel 5.3). Slechts 11 procent van de Surinamers en 9 procent van de Antillianen heeft geen autochtone Nederlandse vrienden of kennissen. Bij Turken en Marokkanen is dit percentage respectievelijk 10 en 20 procentpunten hoger. Verder is uit deze

tabel op te maken dat op dit punt bij de Surinamers nagenoeg hetzelfde patroon bestaat als dat uit de twee voorgaande tabellen. De mannen, de hoger opgeleiden en de tweede generatie hebben meer autochtone Nederlandse vrienden dan respectievelijk de vrouwen, lager opgeleiden en de eerste generatie. Ook ouderen hebben minder autochtone Nederlandse vrienden dan jongeren, maar de Surinamers van 25-49 jaar hebben van de drie leeftijdscategorieën de meeste autochtone Nederlandse vrienden of kennissen. Wederom verbaast het dat de jongste leeftijdsgroep niet het hoogste scoort qua autochtone vrienden. Zoals eerder opgemerkt hebben we hier mogelijk te maken met effecten van het opgroeien van veel jonge Surinamers in concentratiewijken waar betrekkelijk weinig autochtonen en veel andere allochtonen wonen. Oudere allochtonen die als leden van de anderhalve of tweede generatie in de jaren tachtig nog vaker opgroeiden in wijken met een behoorlijk aandeel autochtonen raakten mogelijk makkelijker sociaal-cultureel geïntegreerd dan de huidige allochtone jongeren.

Tabel 5.3 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat geen autochtone Nederlandse vrienden of kennissen heeft naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	11	20	31	9
Mannen	9	16	24	7
Vrouwen	13	25	38	11
15 – 24 jaar	13	11	18	6
25 – 49 jaar	10	22	34	10
50 jaar en ouder	14	36	53	12
Max. basisschool	15	26	41	13
Vbo/mavo	12	14	19	11
Mbo en hoger	7	13	15	5
1 ^{ste} generatie	13	27	40	10
2 ^{de} generatie	8	5	12	5
Totaal aantal respondenten	1797	2464	2092	1268

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Dat het merendeel van de Surinamers autochtone Nederlandse vrienden of kennissen heeft, hoeft nog niet te betekenen dat die vrienden en kennissen thuis op bezoek komen. Uit tabel 5.4 blijkt echter dat slechts 19 procent van de Surinamers nooit bezoek krijgt van autochtone Neder-

landse vrienden, kennissen of buren. Wat betreft geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en generatie is bij de Surinamers het patroon gelijk aan dat uit tabel 5.3. Ook op deze indicator van sociale integratie scoren de Turken en nog sterker de Marokkanen slechter.

Tabel 5.4 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat nooit autochtone Nederlandse vrienden, kennissen of buren op bezoek krijgt naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	19	38	36	19
Mannen	18	38	35	16
Vrouwen	20	37	37	21
15 – 24 jaar	23	34	33	23
25 – 49 jaar	17	36	34	17
50 jaar en ouder	23	55	49	19
Max. basisschool	27	44	43	28
Vbo/mavo	20	34	31	19
Mbo en hoger	12	28	22	13
1 ^{ste} generatie	21	43	40	23
2 ^{de} generatie	17	26	28	9
Totaal aantal respondenten	1797	2464	2092	1268

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Uit bovenstaande gegevens kunnen we opmaken dat de omgang met autochtone Nederlanders voor het merendeel van de Surinamers geen probleem vormt. Slechts 12 procent van de Surinamers gaat in de vrije tijd nooit met autochtone Nederlanders om en 11 procent heeft geen autochtone Nederlandse vrienden of kennissen, bij 19 procent komen nooit autochtone Nederlandse vrienden, kennissen of buren op bezoek en 29 procent gaat meer met Surinamers om dan met autochtone Nederlanders. Verder hebben mannen meer interetnische contacten dan vrouwen en nemen de interetnische contacten toe naarmate het opleidingsniveau van een persoon hoger is of naarmate deze in Nederland geboren is of al vóór het zesde jaar naar Nederland is gemigreerd. Deze gegevens vinden we ook bij de drie andere etnische groepen. Ook leeftijd speelt een rol bij de sociale contacten met autochtone Nederlanders. Opvallend daarbij is dat de jongste leeftijdscategorie niet méér contacten heeft met autochtonen dan de leeftijdsgroep van 25-49 jaar. In dit laatste opzicht wijkt het patroon van de sociale integratie af van dat bij de andere minderheidsgroepen. Wanneer de mate van sociale integratie wordt ge-

meten aan de hand van contacten met autochtone Nederlanders, kunnen we concluderen dat de sociale integratie van Surinamers tussen 1998 en 2002 is toegenomen en dat het merendeel van de Surinamers anno 2002 sociaal geïntegreerd zijn. Wel moeten we daarbij aantekenen dat de sociale integratie van de jongste leeftijdsgroep kennelijk aan het stagneren is.

5.3 CULTURELE INTEGRATIE

Zoals we reeds in paragraaf 5.1 vermeld hebben, gaan we bij de culturele integratie uit van de normen en waarden die in het moderniseringsproces van het westen belangrijk worden gevonden. De modernisering heeft onder andere grote invloed gehad op de positie van de vrouw in de samenleving en op de rol van godsdienst in het leven van mensen. De laatste tiental jaren nemen vrouwen in Nederland steeds meer deel aan het onderwijs en de arbeidsmarkt en het is niet meer zo vanzelfsprekend dat vrouwen thuis voor de kinderen en het huishouden zorgen, dat mannen als enige verantwoordelijk zijn voor het inkomen en dat een opleiding belangrijker is voor jongens dan voor meisjes. Dat de godsdienst steeds minder invloed heeft op het leven van mensen komt onder meer tot uiting in de sterke afname van het aantal mensen dat zich tot een bepaald geloof rekent, in verminderd kerkbezoek en het leeg staan van kerken die dan verbouwd worden tot luxe appartementen. De SPVA '02 verschaft gegevens over de opvattingen van leden van etnische groepen, waaronder de Surinamers, over de positie van de vrouw en over hun godsdienstige oriëntatie. De mate van culturele integratie hebben we afgemeten aan de mate waarin opvattingen over de positie van de vrouw en de betekenis van godsdienst in de 'moderne' samenleving door Surinamers en leden van de drie andere etnische groepen worden onderschreven. Opvattingen over de positie van de vrouw zijn in de SPVA door middel van een aantal stellingen in kaart gebracht. De stellingen die wij gebruikt hebben komen hieronder aan de orde.

'De vrouw is het beste verantwoordelijk voor het huishouden'

en

'de man is het best verantwoordelijk voor het geld'

Deze twee stellingen behandelen we gezamenlijk, omdat beide betrekking hebben op opvattingen over de man-vrouw rollen in het huishouden. Ongeveer de helft van de Surinamers en Antillianen is van mening dat de vrouw het beste verantwoordelijk kan zijn voor het huishouden (zie tabel 5.5). Dat een vrij hoog percentage Surinamers en Antillianen vindt dat vrouwen het beste verantwoordelijk is voor het huishouden is geworteld in de historie en cultuur van de Caraïben. Daarin vervullen vrouwen een

centrale rol in het huishouden, niet alleen in (ver)zorgend opzicht, maar ook in het beheer van het geld. Dit laatste is terug te vinden in tabel 5.6, waaruit blijkt dat maar 16 procent van de Surinamers en 17 procent van de Antillianen van mening is dat de man het beste verantwoordelijk is voor het geld. Bij de mediterrane groepen is het aandeel dat het eens is met de eerste stelling 10 procentpunten hoger dan het aandeel bij de Surinamers en de Antillianen. Het aandeel mediterranen dat de tweede stelling onderschrijft is bijna twee keer zo hoog. In deze getallen vinden we de mediterrane cultuur terug. Turken en Marokkanen zijn van oudsher 'traditioneler' in hun opvattingen over de man-vrouw verhouding dan Surinamers en Antillianen.

Verder zijn meer mannen dan vrouwen het eens met de stellingen dat de vrouw het beste voor het huishouden kan zorgen (tabel 5.5) en de man het beste voor het geld (tabel 5.7). Over het algemeen kunnen we van beide stellingen, in beeld gebracht in de tabellen 5.5 en 5.6, zeggen dat naarmate de respondenten ouder zijn en lager opgeleid het aandeel van hen dat het eens is met de stellingen groter wordt.

Wat zowel in tabel 5.5 als 5.6 opvalt is dat de verschillen in percentages tussen jongeren en ouderen, laag en hoog opgeleiden en eerste en tweede generatie groot zijn. Dit betekent dat binnen de allochtone groepen een grote variëteit in meningen over de rol van de vrouw en die van de man bestaat en dat deze samenhangt met leeftijd, opleidingsniveau, beroepsniveau en generatie.

Tabel 5.5 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat vindt dat de vrouw het beste verantwoordelijk is voor het huishouden naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau, voornaamste inkomstenbron, beroepsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	55	64	66	49
Mannen	58	66	68	49
Vrouwen	53	62	63	50
15 – 24 jaar	48	57	62	48
25 – 49 jaar	53	64	66	47
50 jaar en ouder	66	78	83	58
Max. basisschool	69	69	72	67
Vbo/mavo	54	62	68	52
Mbo en hoger	48	56	50	40
1 ^{ste} generatie	61	68	62	53
2 ^{de} generatie	41	54	50	35

Totaal aantal responden- ten	1181	1376	1176	891
---------------------------------	------	------	------	-----

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Omdat de antwoorden op de twee volgende stellingen grote overeenkomsten vertonen met die op de eerste en de tweede stelling, zullen de tabellen hier niet worden weergegeven, maar in bijlage 1 (tabel 1 en tabel 2). Hier zullen we per stelling alleen de belangrijkste uitkomsten bespreken.

Tabel 5.6 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat vindt dat de man het beste verantwoordelijk is voor het geld naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau, voornaamste inkomstenbron, beroepsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	16	31	34	17
Mannen	19	34	40	18
Vrouwen	13	28	25	17
15 – 24 jaar	12	26	24	18
25 – 49 jaar	14	29	31	15
50 jaar en ouder	23	51	55	27
Max. basisschool	23	40	42	28
Vbo/mavo	17	23	28	11
Mbo en hoger	10	23	23	11
1 ^{ste} generatie	19	35	39	20
2 ^{de} generatie	9	21	20	10
Totaal aantal respondenten	1181	1376	1176	891

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Een vrouw moet stoppen met werken als er een kind is

Een vijfde van de Surinamers vindt dat een vrouw inderdaad moet stoppen met werken als er een kind is. Bij de mediterranen is dat aandeel ruim eenderde. Ook bij deze stelling komt hetzelfde patroon naar voren als bij de twee vorige stellingen. Meer mannen dan vrouwen zijn het met deze stelling eens, meer ouderen dan jongeren, meer laag dan hoogop-

geleiden en meer mensen van de eerste dan van de tweede generatie. Ook hier lopen de meningen van laag en hoogopgeleiden sterk uiteen.

Een eigen inkomen voor jongens belangrijker vinden dan voor meisjes

Wanneer leden van etnische groepen gevraagd wordt of zij een eigen inkomen voor jongens belangrijker vinden dan voor meisjes, geeft 21 procent van de Surinamers een bevestigend antwoord. Dit percentage is nagenoeg hetzelfde als dat bij de Antillianen. Bij de Turken is het percentage 16 procentpunten hoger en bij de Marokkanen 9 procentpunten lager dan het percentage bij de Surinamers. Deze uitkomst bij de Marokkanen is onverwacht en opvallend. Ook bij deze stelling zijn dezelfde patronen zichtbaar als bij de andere stellingen (zie bijlage 1, tabel 2). We zullen deze dan ook niet herhalen.

Op grond van de antwoorden op de vier stellingen die de opvattingen van leden van de vier etnische groepen weergeven, kunnen we concluderen dat het merendeel van de Surinamers - zo rond de 80 procent - de opvattingen over de positie van de vrouw zoals die in de 'moderne' samenleving gangbaar zijn, onderschrijven. Bij de Antillianen is het aandeel zelfs een paar procentpunten hoger dan bij de Surinamers. Turken en Marokkanen scoren het laagst van de vier groepen en zijn meer 'traditioneel' in hun opvattingen over de positie van de vrouw. Bij alle vier de groepen zijn mannen 'traditioneler' in hun opvatting dan vrouwen. Binnen de etnische groepen zijn de verschillen in opvattingen over de positie van de vrouw groot tussen ouderen en jongeren, laag (maximaal basisschool) en hoog opgeleiden (met minimaal mbo-diploma) en eerste en tweede generatie. Jongeren, hoog opgeleiden en mensen uit de tweede generatie hebben vaker opvattingen over de positie van de vrouw die gangbaar zijn in een moderne samenleving.

Bij Surinamers en Antillianen zijn opvattingen terug te vinden die diep geworteld zijn in de historie en cultuur van het Caribische gebied waarin vrouwen een centrale rol in het huishouden, niet alleen in (ver)zorgend opzicht, maar ook in materieel opzicht en als inkomensverwerver vervullen. Daarom verbaast het niet dat: ongeveer de helft van de Surinamers en Antillianen vindt dat vrouwen het beste verantwoordelijk zijn voor het huishouden, terwijl slechts 16 procent van de Surinamers en 17 procent van de Antillianen van mening is dat de man het beste verantwoordelijk moet zijn voor het inkomen. Ook bij Turken en Marokkanen zijn de cultuur en historie terug te vinden in hun opvattingen over de positie van de vrouw. Zij komen meer uit een cultuur waarin 'traditionele' opvattingen bestaan over de rollen van mannen en vrouwen. Het aandeel Turken en Marokkanen dat vindt dat de vrouw het beste verantwoordelijk kan zijn voor het huishouden en de man voor het geld, is dan ook aanzienlijk hoger dan het aandeel Surinamers en Antillianen.

5.4 SECULARISERING

Een minder centrale tot marginale rol voor godsdienst in het alledaagse en maatschappelijk leven vormt een onderdeel van het moderniseringsproces. Voor zover mensen nog gelovig zijn uit zich dit in de moderne samenleving vooral in het persoonlijke betekenisverlening en het persoonlijk leven. Wij hebben aan de hand van drie vragen uit de SPVA'02 de betekenis van godsdienst voor de leden van etnische minderheden, gemeten.

De eerste vraag is of ***iemand zich tot een bepaalde godsdienst rekent***. Uit tabel 5.7 komt naar voren dat driekwart van de Surinamers en Antillianen en bijna alle Turken (95%) en Marokkanen (98%) zichzelf tot een bepaalde godsdienst rekenen. Bij de autochtone Nederlanders is het aandeel fors lager, namelijk 30 procent (Groeneveld & Weijers-Martens, 2003: 85). Uit een analyse die hier niet in een tabelvorm wordt weergegeven, blijkt dat bij de Surinamers 39 procent Christen, 25 procent Hindoe en 10 procent Moslim is. Van de Antillianen is 67 procent Christen en 6 procent Hindoe. Bij Turken en Marokkanen is de Islam de voornaamste godsdienst. Bij de mannen is het aandeel dat zich tot een bepaalde godsdienst rekent iets lager dan bij de vrouwen. Dit is ook bij de autochtone Nederlanders het geval (Groeneveld & Weijers-Martens, 2003: 85). Bij alle vier de groepen rekenen jongeren zich het minst tot een bepaalde godsdienstig en 50-plussers het meest. Kijken we welke invloed het opleidingsniveau heeft op het behoren tot een bepaalde godsdienst, dan is door de bank genomen het percentage bij de laagst opleiden het hoogst en bij de hoog-opgeleiden (minimaal een diploma op mbo-niveau) het laagst. Verder is het aandeel van de eerste generatie dat zich tot een bepaalde godsdienst rekent bij de Surinamers en Antillianen veel hoger dan het aandeel van de tweede generatie. Bij de Turken en Marokkanen zijn de verschillen tussen laag en hoog-opgeleiden en tussen de eerste en tweede generatie veel kleiner dan bij Surinamers en Antillianen.

Tabel 5.7 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat zich tot een bepaalde godsdienst rekent naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	75	95	98	73
Mannen	73	93	98	67
Vrouwen	77	97	97	78
15 – 24 jaar	70	83	98	70
25 – 49 jaar	73	95	97	70
50 jaar en ouder	84	97	100	85

Max. basisschool	89	97	99	87
Vbo/mavo	79	93	96	80
Mbo en hoger	71	91	97	64
1 ^{ste} generatie	83	96	98	81
2 ^{de} generatie	57	93	97	45
Totaal aantal respondenten	1180	1376	1165	896

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

De tweede vraag is **hoe vaak men naar een kerkdienst gaat of een godsdienstige bijeenkomst bijwoont.**

Blijkbaar rekenen mensen zich tot een bepaalde godsdienst zonder dat zij naar een kerkdienst gaan of een godsdienstige bijeenkomst bijwonen. Het percentage dat nooit naar een godsdienstige bijeenkomst of een kerkdienst gaat (zie tabel 5.8), is hoger dan het percentage dat zich niet tot een bepaalde godsdienst rekent (zie tabel 5.7). Bij de Surinamers rekent 25 procent zich niet tot een bepaalde godsdienst, maar 39 procent geeft aan nooit naar een kerkdienst te gaan. Dit betekent dat het merendeel van de Surinamers dat een bepaalde godsdienst heeft, ook praktiserend is. Opvallend is het hoge percentage Turken en Marokkanen dat nooit een godsdienstige bijeenkomst bijwoont, terwijl bijna iedereen aangeeft dat hij/zij moslim is. Bij hen zijn het met name de vrouwen die nooit naar een godsdienstige bijeenkomst gaan. Mogelijk heeft dit te maken met de gebruiken bij de islam, waar vrouwen thuis bidden en mannen naar de moskee gaan om te bidden. Verder valt bij de Marokkanen en Turken op dat de jongeren minder vaak een godsdienstige bijeenkomst bijwonen. Dit kan daarmee te maken hebben dat onder deze Moslims het vervullen van de verplichtingen van de 'vijf zuilen' op zich wordt genomen met het bereiken c.q. ambiëren van de volwassen status.

Tabel 5.8 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat *nooit* naar een kerkdienst gaat of een godsdienstige bijeenkomst bijwoont naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	39	18	25	35
Mannen	43	14	14	46
Vrouwen	36	27	51	26
15 – 24 jaar	30	30	33	37
25 – 49 jaar	41	19	29	39
50 jaar en ouder	34	8	9	25

Max. basisschool	39	14	21	28
Vbo/mavo	35	20	33	34
Mbo en hoger	42	24	31	40
1 ^{ste} generatie	35	17	23	32
2 ^{de} generatie	60	27	37	56
<i>Totaal aantal resp</i>	<i>1180</i>	<i>1376</i>	<i>1165</i>	<i>896</i>

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Bij de Surinamers en Antillianen rekenen meer vrouwen dan mannen zich tot een bepaalde godsdienst en bezoeken ook meer vrouwen dan mannen een kerkdienst. Bij de Surinamers en Antillianen rekenen jongeren zich minder vaak tot een bepaalde godsdienst dan ouderen (zie tabel 5.7), maar verassend is dat jongeren wel vaker naar een kerkdienst gaan dan de ouderen. Hoog-opgeleiden van alle vier de groepen gaan het minst vaak naar de kerk of een godsdienstige bijeenkomst. Het verschil in kerkbezoek tussen de eerste en tweede generatie is groot, met name bij de Surinamers. Gaat bij de eerste generatie Surinamers 35 procent nooit naar een kerkdienst, bij de tweede generatie is dat ruim anderhalf keer zo groot.

Uit bovenstaande gegevens kunnen we concluderen dat een groot deel van de allochtonen in Nederland er een religieuze levensbeschouwing op na houdt en ook praktiserend godsdienstig is. Bij de autochtone Nederlanders is het aandeel dat tot een bepaalde godsdienst behoort, aanzienlijk lager. De geloofsverbondenheid van Surinamers is nog steeds groot, maar duidelijk kleiner dan die van Turken en Marokkanen. Wanneer we het behoren tot een bepaalde godsdienst en kerk- of moskeebezoek als maat voor de secularisatie beschouwen, zou dit betekenen dat Surinamers meer gesecculariseerd zijn dan Turken en Marokkanen, maar beduidend minder dan autochtone Nederlanders.

Tabel 5.9 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat het jammer vindt dat in het dagelijks leven in Nederland religie steeds minder belangrijk wordt naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	59	72	71	60
Mannen	58	73	70	52
Vrouwen	60	70	68	67

14 – 24 jaar	47	73	62	55
25 – 49 jaar	60	70	69	59
50 jaar en ouder	68	80	73	66
Max. basisschool	60	76	76	66
Vbo/mavo	64	70	71	61
Mbo en hoger	54	67	64	54
1 ^{ste} generatie	64	74	71	66
2 ^{de} generatie	38	58	60	33
<i>Totaal aantal respondenten</i>	<i>904</i>	<i>854</i>	<i>759</i>	

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

De derde vraag is of men **het jammer vindt dat religie in het dagelijks leven in Nederland steeds minder belangrijk wordt**. Wanneer we de secularisatie van de leden van de etnische groepen afmeten aan hun mening over de ontkerkelijking in Nederland, blijken Surinamers en Antillianen zoals te verwachten meer gesecculariseerd dan Turken en Marokkanen. Van de Surinamers en Antillianen geven respectievelijk 59 en 60 procent aan dat het jammer is dat in het dagelijks leven in Nederland godsdienst steeds minder belangrijk wordt (zie tabel 5.9). Bij de Turken en Marokkanen liggen de percentages ruim 10 procentpunten hoger. Bij autochtone Nederlanders is het aandeel de helft lager, namelijk 28 procent (Groeneveld & Weijers-Martens, 2003: 87). Bij de Surinamers, Antillianen en Turken zijn de mannen meer gesecculariseerd dan de vrouwen. Dit is ook het geval bij de autochtone Nederlanders. Bij Marokkanen is het echter net andersom: vrouwen zijn meer gesecculariseerd dan mannen. Naarmate mensen ouder worden of lager opgeleid zijn, is het aandeel dat de secularisering in Nederland betreurt, groter. Groot is het verschil in mening over de secularisering in Nederland tussen de eerste en tweede-generatie Surinamers. Ook bij vraag naar de frequentie van het kerkbezoek was het verschil tussen de eerste en tweede generatie Surinamers groot. Dit zou kunnen betekenen dat het secularisatieproces onder de Surinamers vrij snel verloopt.

5.5 SAMENVATTING EN CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is aandacht besteed aan de stand van de sociale en culturele integratie van etnische minderheden, in het bijzonder van Surinamers, in 2002. Om de sociale integratie te beschrijven zijn we nagegaan in welke mate allochtonen in de vrije tijd contacten hebben met autochtone Nederlanders, hoe de samenstelling is van de vriendenkring en hoe

vaak autochtone Nederlanders op bezoek komen. Zoals te verwachten gaat ruim driekwart van de Surinamers in de vrije tijd om met autochtone Nederlanders, en heeft autochtone Nederlandse vrienden en kennissen, die ook bij hen thuis op bezoek komen. Vanwege de historische banden met Nederland zijn Surinamers immers gewend met autochtone Nederlanders om te gaan en vormt de taal geen probleem voor de sociale contacten. Dit geldt ook voor de Antillianen. Wat betreft de sociale contacten blijken Surinamers en Antillianen veel vaker met autochtone Nederlanders om te gaan dan Turken en Marokkanen. Bij Turken en Marokkanen is dat percentage 20 procentpunten lager. Hierbij speelt ongetwijfeld de minder goede beheersing van het Nederlands door oudere Turken en Marokkanen een rol. Voor alle vier de groepen geldt dat vrouwen, ouderen en laag-opgeleiden in hun vrije tijd duidelijk minder contacten met autochtone Nederlanders hebben dan respectievelijk mannen, jongeren en hoog-opgeleiden. Het verschil in contacten met autochtone Nederlanders tussen de eerste en de tweede generatie is bij Turken en Marokkanen fors groter dan bij de Surinamers en Antillianen. Bij Turken en Marokkanen kan het verschil oplopen tot 26 procentpunten en bij Surinamers tot maximaal 7 procentpunten. Gezien deze resultaten kunnen we vaststellen dat het merendeel van de Surinamers in 2002 sociaal geïntegreerd is in Nederland en dat de mate van sociale integratie, afgemeten aan het aantal contacten met autochtone Nederlanders, binnen de groep verschilt naar gelang iemand hoog of laag opgeleid is en van de eerste of tweede generatie is. Hoog-opgeleiden en Surinamers van de tweede generatie zijn meer sociaal geïntegreerd dan laag-opgeleiden en Surinamers van de eerste generatie.

Een bevinding is minder positief als het gaat om de sociaal-culturele integratie van de Surinamers. Deze is dat de jongste leeftijdscategorie van 15-24 jaar niet meer contacten heeft met autochtonen dan de leeftijdscategorie van 25-40 jarigen. Dit duidt erop dat de voortgang van de sociaal-culturele integratie stagneert. Op de oorzaken die daarin waarschijnlijk een rol spelen komen we in deze afsluitende paragraaf nog terug.

De culturele integratie hebben we afgemeten aan de mate van emancipatie en secularisatie, twee belangrijke elementen in het proces van modernisering van het westen. Emancipatie is in dit onderzoek afgemeten aan de mate van instemming met stellingen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. In de antwoorden van de verschillende allochtone groepen op de stellingen over emancipatie zijn opvattingen uit de cultuur van het herkomstland terug te vinden. In de Caribische cultuur hebben vrouwen een centrale rol in het huishouden, niet alleen in (ver)zorgend opzicht, maar ook in het financieel beheer. Bij de Surinamers en Antillianen zien we het volgende. Respectievelijk 55 en 49 procent vindt dat de vrouw het beste verantwoordelijk is voor het huishouden, terwijl 16 procent versus 17 procent de man het financieel beheer

toeschrijft. Met de stelling dat een vrouw moet stoppen als er een kind is, is 20 procent van de Surinamers het eens en op de stelling dat een opleiding belangrijker is voor jongens dan voor meisjes geeft 21 procent van de Surinamers een bevestigend antwoord. Ook bij Turken en Marokkanen is de cultuur van het herkomstland te herkennen in de rolopvattingen over mannen en vrouwen. Tweederde van de Turken en Marokkanen vindt dat de vrouw het beste verantwoordelijk is voor het huishouden en eenderde vindt dat de man het beste verantwoordelijk is voor de financiën. Ruim eenderde van de Turken en Marokkanen vindt dat een vrouw moet stoppen met werken als er een kind is en 30 procent van de Turken en 37 procent van de Marokkanen is van mening dat een opleiding voor jongens belangrijker is dan voor meisjes. In het Turkije en Marokko waarin de eerste generatie opgroeide werd veel 'traditioneler' over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen gedacht dan toentertijd en zeker momenteel in Nederland. Op grond van deze gegevens kunnen we vaststellen dat Surinamers en Antillianen meer geëmancipeerd zijn dan Turken en Marokkanen. Binnen de etnische groepen is een grote variëteit in de graad van emancipatie vast te stellen. Zo zijn vrouwen meer geëmancipeerd dan mannen, hoog-opgeleiden meer dan laag-opgeleiden, jongeren dan ouderen en de tweede generatie meer dan de eerste generatie.

Secularisatie is de tweede component van culturele integratie die we hebben bekeken, eveneens aan de hand van stellingen daarover. Het merendeel van de allochtonen rekent zich tot een bepaalde godsdienst en is ook nog praktiserend. Bij de Surinamers is het aandeel 61 procent, bij de Antillianen 65 procent en bij de Turken en Marokkanen respectievelijk 82 en 75 procent. Binnen de Surinaamse en Antilliaanse groep zijn ook hier weer verschillen waar te nemen die samenhangen met achtergrondkenmerken van de respondenten. Het gaat weer om verschillen naar sekse, leeftijdscategorie, generatie en opleiding. Opvallend is dat de verschillen binnen de allochtone groepen tussen deelcategorieën in de mate van secularisatie relatief klein zijn als je ze vergelijkt met die betreffende emancipatie en sociale integratie. Kennelijk nemen mensen eerder cultuurelementen over die direct van betekenis zijn voor het functioneren in de moderne samenleving, dan opvattingen die sterk persoonlijk van karakter zijn. Toch blijken er binnen de allochtone groepen verschillen te bestaan in de mate van secularisatie. Die verschillen zijn het kleinst bij de Turken en Marokkanen en groter bij de Surinamers en Antillianen. Bij de laatste twee groepen zijn de verschillen tussen leeftijds- en opleidingscategorieën minder uitgesproken dan tussen de eerste en tweede generatie. Opvallend is wel dat bij de Marokkanen het aandeel van de vrouwen dat niet naar de moskee gaat om te bidden, hoog is. Dit heeft vooral te maken met voorschriften in de Islam omtrent het bidden van vrouwen.

Het antwoord op de vraag of men het jammer vindt dat in het dagelijks leven in Nederland religie steeds minder belangrijk wordt, levert ook een

indicatie op voor secularisatie. Het blijkt dat bij de Turken en Marokkanen in alle deelcategorieën de grote meerderheid het teruglopend maatschappelijk belang van religie betreuren. Bij hen bestaan er tussen de deelcategorieën op dit punt maar kleine verschillen. Bij de Turken overall betreurt 72 procent en bij de Marokkanen 71 procent de secularisatie. Bij de Surinamers en Antillianen zijn de percentages respectievelijk 59 en 60 procent. Binnen de Surinaamse en de Antilliaanse groep zijn ouderen en personen van de eerste generatie deze mening vaker toegedaan. Opvallend is overigens dat niet alleen bij de Turken en Marokkanen, maar ook bij de Surinamers en Antillianen de verschillen in secularisatie naar opleidingsniveau heel beperkt zijn.

Hoe is de stand van zaken met betrekking tot de sociale en culturele integratie van Surinamers in Nederland. In grote lijnen kan worden vastgesteld dat het merendeel van de Surinamers contacten heeft met autochtone Nederlanders en er moderne opvattingen op na houdt over de positie van de vrouw. De godsdienstigheid is onder Surinamers nog vrij groot. Het proces van sociale en culturele integratie van Surinamers verloopt goed en anno 2002 is er een grote variëteit binnen de groep zelf te vinden. Uit de grote verschillen tussen de eerste en tweede generatie waarbij de tweede generatie meer sociaal en cultureel geïntegreerd is dan de eerste generatie, kunnen we opmaken dat beide integratieprocessen voortgaan.

Een bevinding is minder positief als het gaat om de sociaal-culturele integratie van de Surinamers. Deze is dat de jongste leeftijdscategorie van 15-24 jaar niet meer contacten heeft met autochtonen dan de leeftijdscategorie van 25-49 jaar. Dit duidt erop dat de voortgang van de sociaal-culturele integratie stagneert. Wij vermoeden dat de stagnatie die blijkt uit het door ons gebruikte survey-materiaal als volgt is te interpreteren. Ons materiaal heeft betrekking op allochtonen die leven in de vier grote en een aantal middelgrote steden. Het biedt geen zicht op allochtonen die in randgemeenten van grote en middelgrote steden en andere gemeenten wonen; dit zijn merendeels sociale stijgers. In de grote en middelgrote steden wonen de allochtone en autochtone groepen steeds meer ruimtelijk gesegregeerd en is de segregatie in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs zelfs nog sterker dan deze ruimtelijke segregatie (Veld 2002). Het gevolg is dat de allochtonen die nu als jongeren opgroeien in deze grote en middelgrote steden vanwege de objectieve getalsmatige verhoudingen tussen allochtonen en autochtonen minder kans hebben op contact met autochtonen dan de generatie voor hen. Kennelijk wordt dit bij Surinamers in de jongste leeftijdscategorie zichtbaar in afnemend contact met autochtonen. De Marokkaanse en Turkse jongeren hebben dan wel meer contact met autochtonen dan hun ouders die nog sterk op de eigen etnische groep georiënteerd waren, maar hun sociale integratie is toch minder dan men zou verwachten voor deze goeddeels

tweede generatie die vanaf haar geboorte in Nederland opgroeit. Een en ander blijkt ook uit een studie over interetnische contacten op portieken en in voetbalclubs (Veld 2004). Mogelijk zal in de sociale integratie van de jongeren alsnog een meer positieve wending komen als zij toetreden tot de wereld van arbeid en beroep die voorshands minder gesegregeerd is dan de buurten en scholen waar zij opgroeien. Maar toch, het lijkt erop dat de etnische segregatie in de steden niet bevorderlijk is voor de voortgang van het proces van sociaal integratie. Hiernaast staat trouwens de volgende observatie. Tussen allochtone jongeren van uiteenlopende etnische herkomst die momenteel gezamenlijk opgroeien in concentratiewijken ontstaan veel interetnische contacten en culturele nieuwvormen die als vormen van multiculturaliteit de Nederlandse samenleving kunnen verrijken. Om preciezer te weten hoe de integratieprocessen in de 'zwarte steden' (Veenman, 2002) op school en in de buurt verlopen bij deze jonge categorie van allochtone jongeren van Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse en Surinaamse komaf is met name een kwalitatief onderzoek wenselijk.

6

Samenvatting en discussie

6.1 OP ZOEK NAAR ONTWIKKELINGSTRENDS

In deze studie is een beschrijving gegeven van de ontwikkeling van de positie van de bevolking met een Surinaamse achtergrond in vergelijking met die van de autochtone bevolking en andere allochtone groepen. De beschrijving heeft betrekking op een aantal gebieden: het behaalde onderwijsniveau; de deelname aan arbeid, het beroepsniveau en het inkomen; en tenslotte, de sociaal-culturele integratie. Bekend is dat de allochtonen op deze terreinen een achterstand hebben ten opzichte van de autochtone bevolking en dat de Surinamers samen met de Antillianen een tussenpositie innemen tussen enerzijds de autochtonen en anderzijds de Turken en Marokkanen.

De tussenpositie van de Surinamers heeft veel te maken met hun in vergelijking met de Turken en Marokkanen hogere onderwijsniveau. Erg bepalend namelijk voor het maatschappelijk niveau dat personen in de open, meritocratische Nederlandse samenleving behalen is het onderwijsniveau. Bekend is dat de eerste generatie van de minderheidsgroepen gemiddeld een veel lager onderwijsniveau heeft dan de autochtone Nederlanders. Dit komt niet doordat personen uit de minderheden minder talentvol zijn, maar doordat zij in het land van herkomst minder mogelijkheden hebben gehad om onderwijs te volgen. Dit heeft in extreme mate gegolden voor de Marokkanen en Turken van de eerste generatie die vanuit plattelandsgemeenschappen emigreerden naar Nederland. Dit heeft ook gegolden voor oudere Surinamers en Antillianen. Van hen trokken tot in de jaren zeventig voornamelijk personen die een hogere opleiding wilden volgen naar Nederland. Vervolgens bleven velen van hen na voltooiing van hun opleiding in Nederland leven en werken. Pas in de latere decennia verhuisden Surinamers en Antillianen om andere redenen dan het volgen van onderwijs naar Nederland. Bovendien geldt voor Surinamers en Antillianen dat zij in hun woongebieden onderwijs volgden in een schoolsysteem dat sterk leek op het Nederlandse: een schoolsysteem waarin Nederlands voertaal was en Nederlandse vakmethoden en vakinhouden werden gehanteerd. Het gevolg daarvan is geweest dat

Surinamers en Antillianen van de eerste generatie het Nederlands beheersen en bekend zijn met de Nederlandse samenleving. Dit heeft zich vertaald in een tussenpositie voor de Surinamers van de eerste generatie.

In de jaren negentig beginnen jongeren van de tweede generatie allochtonen de Nederlandse scholen te verlaten. Deze jongeren hebben van jongs af aan Nederlands onderwijs gevolgd. Dit betekent dat zij meer gelegenheid hebben gehad dan hun ouders om onderwijs te volgen dat past bij hun ambitieniveau en kwaliteiten. De tweede generatie heeft daarom, zoals blijkt uit de cijfers in deze studie, dikwijls een veel hoger onderwijsniveau gerealiseerd dan de eigen ouders individueel en dan de eerste generatie gemiddeld. Het feit dat allochtonen van de tweede generatie allemaal hun onderwijsloopbaan in het Nederlandse onderwijssysteem realiseren kan tot gevolg hebben dat de verschillen die er in onderwijsniveau bestonden tussen de eerste generaties van de Antillianen en Surinamers enerzijds en de Turken en Marokkanen anderzijds tussen de tweede generaties van deze groepen aan het verminderen zijn. Dit als gevolg van het goede onderwijsaanbod en de gelijke onderwijskansen die het Nederlandse schoolsysteem de leden van de tweede generaties biedt. Het is echter ook mogelijk dat verschillen tussen de eerste generaties in onderwijsniveau tussen de tweede generaties van de allochtonen blijven bestaan. Dit kan dan komen doordat een belangrijke onderwijs-sociologische bevinding zijn werking houdt, namelijk dat kinderen van hoger opgeleide ouders beter weten te profiteren van het onderwijsaanbod dan de kinderen van lager opgeleide ouders. Afgaand op dit mechanisme mag men verwachten dat Surinaamse jongeren van de tweede generatie in het Nederlands onderwijssysteem relatief beter presteren dan Marokkaanse en Turkse jongeren van de tweede generatie. Kortom, een belangrijke vraag is: weten de Surinamers hun achterstand in onderwijsniveau ten opzichte van de autochtone Nederlanders weg te werken, terwijl zij tegelijkertijd hun voorsprong ten opzichte van de tweede generatie van de Marokkanen en Turken weten te behouden? Het is natuurlijk ook mogelijk dat de minderheidsgroepen in de tweede generatie qua onderwijsniveau steeds meer op elkaar gaan lijken terwijl ze op ongeveer dezelfde achterstand blijven staan ten opzichte van de gemiddelde autochtoon.

Dit leidt ertoe dat in deze studie de volgende samenhangende vragen aan de orde zijn. De eerste vraag is of de Surinamers op de eerder genoemde terreinen van onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie een positieve ontwikkeling doormaken zodanig dat zij hun achterstand ten opzichte van de autochtonen aan het wegwerken zijn. De tweede vraag is of de Surinamers ten opzichte van de Turken en Marokkanen hun relatieve voorsprong behouden of dat de laatsten op gelijke hoogte komen met de Surinamers.

Bij de beschrijvingen in deze studie is gebruik gemaakt voor wat betreft de alloctonen van zogenoemde SPVA-bestanden en voor wat betreft de autoctonen van de Enquête BeroepsBevolking (EBB). Om ontwikkelingen zichtbaar te maken zijn bestanden over verschillende jaren ('94, '98 en 2002) naast elkaar gezet en/of zijn deelcategorieën binnen een bestand met elkaar vergeleken. Zo is bijvoorbeeld gekeken of er verschillen bestaan in het onderwijsniveau van opeenvolgende leeftijdscategorieën onder de Surinamers en andere etnische groepen. Door dit soort vergelijkingen is het mogelijk om ontwikkelingstrends binnen de Surinaamse groep zichtbaar te maken, en af te zetten tegen soortgelijke ontwikkelingstrends bij de andere etnische groepen. Om een voorbeeld te noemen. Bekend is dat in tijden van een laagconjunctuur schoolverlaters zwaarder worden getroffen door werkloosheid dan personen die al een langere werkervaring hebben en/of een vaste baan. Ook is bekend dat de kansen van alloctonen - schoolverlaters en zij met werkervaring - op een baan veel sterker lijden onder een laagconjunctuur dan de kansen van autoctonen. Interessant is het dan om te bezien of dit mechanisme ook nog opgaat voor de tweede generatie schoolverlaters die door de bank genomen veel beter opgeleid zijn dan de eerste en anderhalve generatie.

In het vervolg van dit afsluitende hoofdstuk vatten we de uitkomsten uit deze studie samen. We gaan achtereenvolgens in op de ontwikkeling in de bevolkingsopbouw bij de Surinamers, de deelname aan onderwijs, aan arbeid en de sociaal-culturele ontwikkeling.

6.2 DE BEVOLKINGSOPBOUW

De Surinaamse bevolking lijkt in de verdeling tussen mannen en vrouwen sterker op de autochtone bevolking dan op de Marokkaanse en Turkse bevolking. Bij de Turken en de Marokkanen zijn er veel meer mannen dan vrouwen, wat ongewoon is. Dit heeft te maken met hun migratiegeschiedenis: het waren voornamelijk Turkse en Marokkaanse jonge mannen die in de jaren zestig als gastarbeiders naar Nederland kwamen. In de leeftjidsverdeling nemen de Surinamers een tussenpositie in tussen aan de ene kant de autochtone Nederlanders en aan de andere kant de drie ander migrantengroepen. Het percentage 45 plussers is bij de Surinamers groter dan bij de Turken, de Marokkanen en de Antillianen, maar kleiner dan bij de autochtone Nederlanders. Het percentage jongeren onder de 25 jaar daarentegen is bij de Surinamers lager dan bij de Turken, de Marokkanen en de Antillianen, maar hoger dan bij de autochtone Nederlanders. De Surinaamse bevolking heeft dus een meer normale

leeftijdsverdeling en kent een kleinere bevolkingsgroei, dan de andere allochtone groepen.

Kijken we bij de allochtone groepen naar de omvang van de tweede generatie versus de eerste generatie, dan vormt bij de Marokkanen en Turken de tweede generatie inmiddels 44 procent van de bevolking. Dit is zo dankzij de grote bevolkingsgroei van deze groepen en ondanks de voortgaande omvangrijke instroom van huwelijkspartners uit het land van herkomst. Bij de Surinamers is de omvang van de tweede generatie iets kleinere: 41 procent. Hierbij zal een rol spelen dat de toestroom van Surinamers vroeg is begonnen en tot halfweg de jaren 80 is doorgegaan, maar daarna klein is geworden. Bij de Antillianen is de tweede generatie het kleinst: 34 procent. De reden daarachter is dat recent veel (jonge) Antillianen uit de lagere sociaal-economische klassen naar Nederland zijn gekomen. Ook in de verblijfsduur wordt de migratiegeschiedenis van de etnische groepen zichtbaar. Van de vier doelgroepen die onder het Nederlandse integratiebeleid vallen, woont van de Surinamers het grootste deel al langer dan 25 jaar in Nederland; het gaat om 45 procent; bij de Turken en Marokkanen gaat het om respectievelijk 26 en 24 procent. en bij de Antillianen om maar 15 procent.

De huishoudensamenstelling van de Surinamers lijkt veel op die van de Antillianen, maar verschilt van die bij de Turken en de Marokkanen. Bij de Surinamers en de Antillianen is het percentage eenoudergezinnen hoger dan dat bij de Turken en de Marokkanen.

De Surinaamse groep in Nederland is onder te verdelen in Creolen (38%), Hindostanen (38%) en Overige subgroepen (25%). Deze laatste subgroep bestaat uit onder andere Chinezen en Javanen als relatief grote eenheden. De verdeling naar sekse is in alle drie de groepen nagenoeg dezelfde. Verder is de bevolkingsopbouw bij de Creolen wat ouder dan bij Hindostanen en bij de Overige subgroepen. Tweederde van de Creolen en Hindostanen behoort tot de eerste generatie, terwijl van de overige subgroepen slechts de helft tot deze generatie behoort. Als het om de huishoudentypen gaat is het percentage eenoudergezinnen bij Creolen hoger dan bij de twee andere etnische groepen, maar het verschil tussen Creolen en Hindostanen is in de afgelopen acht jaar kleiner geworden door de toename van het eenoudergezin bij de Hindostanen. Mogelijk is de toename van het Hindostaanse eenoudergezin het gevolg van veranderingen binnen het traditionele gezinspatroon in combinatie met de sociale zekerheid die in Nederland van overheidswege aan eenoudergezinnen wordt geboden. Bij de Hindostanen is, anders dan bij de Creolen, het eenoudergezin vooral het gevolg van echtscheidingen.

In de verblijfsduur van de Surinaamse subgroepen is duidelijk hun migratiegeschiedenis te herkennen: Creolen zijn eerder begonnen met de migratie naar Nederland dan Hindostanen. De meeste Hindostanen kwamen pas in de periode 1973-1985 naar Nederland. Het percentage Creolen dat 25 jaar en langer in Nederland permanent woont, is dan ook

hoger dan het percentage Hindostanen, maar lager dan het percentage in de overige subgroepen. Daarom is bij een verblijfsduur van 20-24 jaar het percentage juist bij de Hindostanen hoger dan bij de Creolen.

6.3 DE ONTWIKKELING VAN HET ONDERWIJSNIVEAU

In hoofdstuk 3 is een analyse gegeven van de ontwikkeling van de onderwijspositie van Surinamers in Nederland. Als eerste presenteerden we een analyse van het onderwijsniveau van leeftijdcohorten per etnische groep. Bekend is dat onder de autochtonen elk jonger cohort weer hoger opgeleid is dan het daaraan voorafgaand cohort. Bij de minderheidsgroepen zien we eenzelfde ontwikkeling. De minderheidsgroepen lopen de achterstand die ze ten opzichte van de cohorten van autochtone leeftijdgenoten hebben, maar langzaam in. Met name bij de Surinamers en Antillianen is de stijging in onderwijsniveau van de jongere cohorten nauwelijks sterker dan bij de autochtonen. Vervolgens hebben we gekeken naar de stijging van het onderwijsniveau van de gehele potentiële beroepsbevolking van 15-64 jaar in de afgelopen periode van 1994 tot 2002. We hebben het dan in feite over verandering in het gemiddelde onderwijsniveau dat zich in de laatste acht jaar heeft voorgedaan dankzij de instroom in de Surinaamse beroepsbevolking van schoolverlaters. Het gaat daarbij om schoolverlaters die overwegend tot de tweede generatie behoren en hun hele onderwijsloopbaan hebben doorlopen in het Nederlands onderwijssysteem. We vergeleken de situatie voor de jaren 1994, 1998 en 2002. Daarbij hebben we een onderscheid gemaakt naar sekse en naar immigratiegeneratie (eerste versus tweede). Uit deze vergelijkingen bleek dat er twee ontwikkelingen gaande zijn in de onderwijspositie van de Surinaamse beroepsbevolking. De eerste is dat er in de periode 1994 – 2002 sprake is van een positieve trend in de onderwijsontwikkeling bij Surinamers en ook bij de drie andere allochtone groepen; de tweede ontwikkeling is dat ook een inhaalslag plaats vindt ten opzichte van autochtone Nederlanders in onderwijsniveau voor de totale minderheidsgroepen. Dit komt vooral doordat onder de allochtonen de jongere leeftijdsgroepen die relatief veel beter opgeleid zijn dan de oudere leeftijdsgroepen getalsmatig sterker in omvang groeien dan bij de autochtonen.

Deze positieve ontwikkeling is bij de Surinamers reeds in 1988 begonnen (zie Veenman, 1999), terwijl zij bij de Turken en Marokkanen van recentere datum is. De verbetering in de onderwijspositie van Surinamers is vooral zichtbaar bij de tweede generatie. In de periode 1994 - 2002 is van de tweede generatie het aandeel met niet meer dan vbo/mavo gedaald. Ook wanneer we kijken naar de onderwijsmobiliteit van kinderen ten opzichte van hun ouders is de verbetering van het opleidingsniveau

zichtbaar. Surinaamse kinderen bereiken vaker een hoger opleidingsniveau dan hun ouders, zij het dat de verbetering in onderwijspositie van kinderen van de tweede generatie ten opzichte van hun ouders lager uitvalt dan die van de eerste generatie kinderen ten opzichte van hun ouders. Het grotere verschil tussen de laatsten heeft te maken met het feit dat deze jongeren in Nederland terwijl hun ouders in Suriname onderwijs volgden. Vergeleken met de mediterrane groepen waarbij relatief veel ouders erg laag zijn opgeleid, maakt de tweede generatie van de Surinamers een minder grote stap voorwaarts.

Al met al blijkt dat de positieve trend in de onderwijsontwikkeling van de leeftijdcohorten niet-schoolgaande Surinamers zich in de laatste acht jaar (1994 – 2002) te hebben voortgezet. Niet alleen is het opleidingsniveau van de jongeren hoger dan dat van de ouderen, maar ook is hun achterstand ten opzichte van de autochtone Nederlanders iets minder groot dan bij de ouderen. Bij deze conclusie moet echter de belangrijke aantekening worden gemaakt dat in absolute zin de verschillen in onderwijsniveau tussen autochtonen en Surinamers groot blijven; het aandeel Surinamers met ten hoogste basisschool is nog steeds twee maal zo groot dan dat onder de autochtone Nederlanders. Dit is een erfenis van het Surinaamse (onderwijs)verleden kan worden gezegd. Een tweede opmerking moet gemaakt. De vooruitgang in het onderwijsniveau van de Surinamers wordt via de SPVA onderschat. Deze onderschatting is het gevolg van het feit dat de SPVA zich vooral richt op de grotere gemeenten terwijl uit eerder onderzoek (Liem, 2000) is gebleken dat maatschappelijk succesvolle Surinamers veelal uit de grotere gemeenten vertrekken.

Is de positieve trend in de ontwikkeling van het onderwijsniveau ook te zien bij *jongeren die nog bezig zijn met hun opleiding*? Benutten zij de mogelijkheden van het onderwijsaanbod? Om dit te weten te komen hebben we drie indicatoren gebruikt: de onderwijsdeelname, het onderwijsniveau en het drop-outpercentage. Allereerst hebben we geconstateerd dat de *onderwijsdeelname* door Surinaamse jongeren van 15 – 30 jaar in de periode van '98 – '02 is gestegen van 36 naar 38 procent, terwijl het deelnamepercentage onder de autochtonen daalde van 40 naar 37 procent. De stijging bij de Surinamers betreft vooral jongeren uit de tweede generatie in de leeftijd van 15 tot en met 19 jaar. Bij jongeren van 25 tot en met 30 jaar is het aandeel dat nog deelneemt aan het reguliere dag-onderwijs juist gedaald. Een mogelijke verklaring voor de verminderde onderwijsdeelname van Surinaamse jongeren in deze laatste leeftijdscategorie van 25 tot 30 jaar is de verandering in het stelsel van studiefinanciering. Deze heeft zogenoemd tweede-kans onderwijs door stapelen van opleidingen (bijvoorbeeld via vbo, naar mbo en dan hbo, of via mavo, havo en hbo naar wo) moeilijker gemaakt. De daling van de deelname

aan het reguliere dagonderwijs van 20-30-jarigen zou echter evenzeer kunnen worden geïnterpreteerd als een aanwijzing dat ook meer Surinaamse jongeren de geëigende, directe opleidingsroute beginnen te vinden. Een nader onderzoek zou moeten uitwijzen welke van beide ontwikkelingen – minder stapelen of volgen van geëigende routes – zich het sterkst voor doet.

De tweede indicator om de trend in de onderwijsontwikkeling van schoolgaande jongeren te bepalen is door te kijken naar het *opleidings-type* dat ze volgen. Ook hier hebben we de ontwikkeling bekeken zowel door het opleidingstype in 1998 te vergelijken met het opleidingstype in 2002, als door in één bestand – de SPVA '02 voor de allochtonen - het opleidingstype van verschillende deelcategorieën met elkaar te vergelijken. Van de mediterrane schoolgaande jongeren kan gezegd worden dat hun onderwijsniveau in de loop van de jaren 1998 – 2002 duidelijk hoger is geworden. De verbetering in het opleidingsniveau bij Surinaamse jongeren die nog in het reguliere dagonderwijs zitten, is niet zo duidelijk: het aandeel dat in 2002 een vbo/mavo-opleiding volgt, is nauwelijks gedaald ten opzichte van 1998. Een daling doet zich vooral voor van het aantal Surinaamse jongeren dat een opleiding op het niveau mbo/havo/vwo volgt. Dit gaat gepaard – en dat is de positieve verandering - met een stijging van het aandeel Surinaamse jongeren dat onderwijs volgt op hbo/wo-niveau. Om meer inzicht te krijgen op de ontwikkeling van het opleidingsniveau van schoolgaande Surinaamse jongeren in 2002 ten opzichte van 1998, hebben we gekeken of schoolgaande Surinaamse jongeren van de tweede generatie in de leeftijd van 15 – 19 jaar in opleidingsniveau al dan niet vooruit zijn gegaan. Ook bij deze groep Surinaamse jongeren blijkt sprake te zijn van een positieve trend in de onderwijsontwikkeling. Het aandeel jongeren dat op een vbo/mavo opleiding zit, is in de periode 1998 - 2002 gedaald en het aandeel dat minimaal een mbo/havo/vwo opleiding volgt, is gestegen. Bij de mediterrane groepen is de verbetering in onderwijspositie van de tweede generatie ten opzichte van de eerste generatie in 2002 op alle niveaus zichtbaar: De tweede generatie heeft een lager aandeel scholieren op vbo/mavo en hogere aandelen op mbo/havo/vwo dan de eerste generatie. Wel kan hierbij de opmerking worden geplaatst dat van de vier allochtone groepen het aandeel vbo/mavo-scholieren onder de Surinaamse jongeren het laagst is.

Als derde indicator om de trend in de onderwijsontwikkeling van jongeren te beschrijven hebben we het drop-outpercentage genomen. Onder *drop-outs* worden jongeren verstaan die in Nederland vroegtijdig de voortgezette opleiding zonder een enkel diploma verlaten. De analyses hebben betrekking op niet-schoolgaande jongeren van 15-30 jaar. Het drop-outpercentage in deze leeftijdsgroep is bij de Surinamers in de periode 1998 - 2002 op hetzelfde relatief lage niveau blijven liggen terwijl het bij de andere drie allochtone groepen die een hoger niveau kenden, is gedaald richting het Surinaamse niveau. Bij autochtone Nederlandse

jongeren is het percentage drop-outs het laagst en zelfs met één procentpunt gestegen. Ook al is het drop-outpercentage bij de autochtone jongeren licht gestegen, toch moeten we niet uit het oog verliezen dat het drop-outpercentage van alle vier allochtone groepen veel hoger blijft vergeleken met dat van autochtone Nederlanders. Opmerkelijk is dat het drop-outpercentage bij de tweede generatie Surinaamse jongeren hoger is dan bij de eerste generatie. Dit geeft te denken. Het suggereert dat een deel van de Surinaamse jongeren van de tweede generatie die opgroeien in 'zwarte steden' (Veenman, 2002) minder dan hun ouders de onderwijsmogelijkheden benutten. Het is mogelijk dat het opgroeien in de stad in een multi-etnische wijk hen in aanraking brengt met verleidelijke levensstijlen waarin het onderwijs evenwel geen prominente rol speelt.

Omdat de gegevens over het opleidingsniveau van autochtone schoolgaande jongeren in de Enquête BeroepsBevolking ontbreken, is geen antwoord te geven op de vraag of de Surinaamse schoolgaande jongeren in het onderwijs toch nog lagere opleidingen volgen dan de autochtone jongeren.

We kunnen bij Surinaamse schoolgaande jongeren evenals bij de Surinamers die het dagonderwijs hebben verlaten spreken van een positieve trend in de onderwijsontwikkeling. Niet alleen is het aandeel Surinaamse jongeren van 15 – 19 jaar dat deelneemt aan het voltijdsonderwijs is in de loop van 1998 –2002 toegenomen, maar ook is deze toename gepaard gegaan met het stijgen van het opleidingsniveau. Het aandeel van de tweede generatie 15 – 19 jarigen dat een opleiding volgt op een vbo/mavo niveau is in de loop van de jaren gedaald, terwijl het aandeel dat deelneemt aan een opleiding op minimaal mbo/havo/vwo-niveau is gestegen. Het drop-outpercentage is bij de Surinamers over de jaren heen gelijk gebleven, maar blijft nog twee maal zo hoog als dat van autochtone Nederlanders, dat zelfs licht is gestegen. .

Dit hoofdstuk leverde nog een tweetal bevindingen op, de eerste betreft de ontwikkeling van het onderwijsniveau van vrouwen in vergelijking met mannen en de tweede die betreffende de Surinaamse subgroepen. Bij de verdeling naar *mannen en vrouwen* is naar voren gekomen dat de verbetering van het opleidingsniveau bij Surinaamse vrouwen er niet toe heeft geleid dat het verschil in opleidingsniveau tussen mannen en vrouwen minder is geworden. Het aandeel met maximaal basisonderwijs is tussen 1994 en 2002 bij de mannen sneller gedaald dan bij de vrouwen. Bij de mannen is het aandeel hoger opgeleiden - minimaal mbo/havo/vwo-diploma – in dezelfde periode meer gestegen dan bij de vrouwen en ten opzichte van de ouders zijn mannen meer in opleidingsniveau gestegen dan vrouwen Dit verschil in onderwijsontwikkeling tussen mannen en vrouwen is niet alleen bij de Surinamers te zien, maar doet zich eveneens voor bij Turken, Marokkanen, Antillianen en autochtone Nederlan-

ders. Teleurstellend is het ook dat het Surinaamse vrouwen, ondanks de verbetering in het opleidingsniveau, nog niet gelukt is om de achterstand ten opzichte van autochtone Nederlandse vrouwen in te lopen. Kennelijk is de verbetering van het onderwijsniveau bij autochtone Nederlandse vrouwen sneller gegaan dan bij Surinaamse vrouwen. Bij de schoolgaande jongeren is geen duidelijke verbetering van de onderwijspositie van Surinaamse vrouwen ten opzichte van de mannen te zien. Ook qua onderwijsniveau is het verschil tussen vrouwen en mannen nagenoeg onveranderd.

Bij de *Surinaamse subgroepen* is er ook sprake van een positieve trend in het onderwijsniveau. Bij de Creolen en Hindostanen blijkt het aandeel met een onderwijsniveau van maximaal mavo/vbo in 2002 lager te zijn dan in 1994. Wel zijn Creolen door de bank genomen hoger opgeleid dan Hindostanen, maar Hindostanen zijn duidelijk bezig de onderwijsachterstand ten opzichte van Creolen in te halen. Het aandeel Hindostanen met een opleiding van maximaal vbo/mavo is in de periode 1994 en 2002 sterk gedaald, terwijl het aandeel Creolen in dezelfde periode nagenoeg gelijk is gebleven.

Voor de analyses inzake de ontwikkeling van het onderwijs hebben we de allochtone groepen vergeleken met de totale autochtone bevolking. Zoals eerder gezegd is die vergelijking onderwijssociologisch gezien niet de beste. De onderwijssociologie maakt namelijk duidelijk dat het onderwijsniveau dat personen realiseren is sterke mate wordt bepaald door het opleidingsniveau van hun ouders. Aangezien de hogere opleidingsniveaus onder de oudere generaties autochtonen veel sterker vertegenwoordigd zijn dan onder de allochtone groepen, is het voorspelbaar dat de jonge generaties allochtonen gemiddeld genomen een lager onderwijsniveau bereiken dan hun autochtone leeftijdsgenoten. Aan de andere kant is een feit dat de tweede generatie binnen de minderheidsgroepen de eerste is die volledig de onderwijskansen kan benutten die het Nederlandse onderwijssysteem biedt. De cijfers wijzen uit dat deze kansen ook worden benut. Globaal rijst uit de cijfers het volgende beeld op voor wat betreft de Surinamers. Zij dichten een gedeelte van de kloof met de autochtonen die verder goeddeels blijft voortbestaan, hun voorsprong ten opzichte van de mediterrane groepen begint af te nemen.

6.4 DE ONTWIKKELING VAN DE SOCIAAL-ECONOMISCHE POSITIE

Om de ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie van Surinamers te beschrijven hebben we drie indicatoren gebruikt. De eerste indicator is de bruto arbeidsparticipatie van Surinamers, de tweede het werkloosheidspercentage en de derde de netto-arbeidsparticipatie. Daarnaast hebben

we gekeken naar het beroepsniveau en het huishoudeninkomen. Uiteraard zijn daarvoor weer vergelijkingen gemaakt tussen deelcategorieën: leeftijdcohorten, generaties, mannen versus vrouwen, en opleidingscategorieën. Om de ontwikkeling in de meest recente periode zichtbaar te maken hebben we de cijfers van 1998 en 2002 naast elkaar gezet. Tussen deze jaren voltrok zich het eind van een periode van hoogconjuncturele groei en het begin van een conjuncturele omslag. De economische conjunctuur heeft meestal consequenties voor de arbeidsmarktpositie van allochtonen. Globaal gesteld hebben de kansen op de arbeidsmarkt van nieuwkomers – waaronder schoolverlaters - op de arbeidsmarkt te lijden onder een laagconjunctuur, daarbij geldt dat allochtone schoolverlaters hun kansen relatief sterk zien afnemen. Pas in tijden van een hoogconjunctuur beginnen de werkloosheidscijfers onder de nieuwkomers en uiteindelijk ook die onder de allochtone schoolverlaters te dalen. Zoals in het deel over onderwijs is gebleken nemen bij de jongste schoolverlaters de verschillen tussen etnische groepen in onderwijsniveau af, hoewel deze verschillen nog steeds aanwezig zijn. Ze zijn echter niet meer zo groot als tussen de eerste generaties en de autochtonen. Dit leidt tot de vraag of de verschillen in werkloosheid tussen schoolverlaters uit de etnische categorieën als gevolg van de conjuncturele ontwikkeling minder groot beginnen te worden. Dat zou een aanwijzing zijn dat de arbeidsmarktpositie van de tweede generatie steeds meer bepaald wordt door het onderwijsniveau en minder door verschillen in oriëntaties op werk en door negatieve stereotypen omtrent allochtonen.

De bevindingen van dit hoofdstuk maken een aantal positieve en een aantal negatieve trends zichtbaar. Wanneer we de arbeidsmarkt- en inkomenspositie van *de totale groep Surinamers in de tijd* bekijken, en nagaan of *de achterstand* op autochtone Nederlanders *kleiner* is geworden, is er duidelijk sprake van een *positieve trend*. In de periode 1998-2002 hebben steeds meer Surinamers zich op de arbeidsmarkt begeven. Anno 2002 is bij hen het aandeel dat tot de beroepsbevolking behoort zelfs groter dan bij de autochtone Nederlanders. Ook wanneer we de ontwikkeling van de werkloosheid van de totale groep Surinamers in deze periode bekijken zien we dat de positieve trend die al vóór 1998 was begonnen, zich voortzet tussen 1998 en 2002. In deze periode is het percentage werkzoekenden onder Surinamers meer gedaald dan onder de autochtone Nederlanders. De kloof tussen Surinamers en autochtone Nederlanders in werkloosheidsaandeel is dan ook kleiner geworden. De kloof in werkloosheid tussen de autochtonen enerzijds en de Turken en Marokkanen anderzijds is overigens nog sterker afgenomen. Duidelijk is dat een hoger opleidingsniveau de kans op werkloosheid steeds meer verkleint en de kans op een betaalde baan groter maakt. In 2002 hebben méér Surinamers een betaalde baan van minimaal 12 uur per week dan in 1998. Complementair hieraan is de afname van het aandeel uitke-

ringsafhankelijken. In beroepsniveau is eveneens een positieve trend waarneembaar. Het aandeel Surinamers op elementair en lager beroepsniveau is gedaald en dat op hoger en wetenschappelijk beroepsniveau gestegen. De achterstand op autochtone Nederlanders is hier echter niet kleiner geworden, maar is nagenoeg hetzelfde gebleven. In de inkomenspositie van de totale groep Surinamers is eveneens een positieve trend zichtbaar. Een vergelijking met autochtone Nederlanders hebben we hier niet kunnen maken, omdat inkomensgegevens van de autochtone Nederlanders niet in de EBB bestanden zijn opgenomen, die wij voor onze vergelijking hebben gebruikt. Vergeleken met de andere allochtone groepen is in de loop van 1998-2002 het gemiddelde netto-uurloon van de werkzame Surinaamse beroepsbevolking het meest gestegen en halen Surinamers het hoogste rendement uit hun opleidingsniveau. Ook het netto-maandinkomen per huishouden is in de loop van de tijd bij de Surinamers gestegen en in 2002 is dit hoger dan bij de drie andere allochtone groepen.

Een positieve trend is ook waar te nemen bij de verschillende deelcategorieën binnen de minderheden: de arbeidsmarkt- en inkomenspositie van *mannen en vrouwen* is in de tijd verbeterd; beide groepen zijn in arbeidsparticipatie gestegen, de werkloosheid is bij beide groepen gedaald en bij de arbeidsparticipatie gestegen. Het aandeel werkenden bij Surinaamse vrouwen zo gestegen dat het dat van de autochtone Nederlandse vrouwen overstijgt. Voorts is het netto-uurloon van Surinaamse vrouwen in 2002 niet alleen hoger dan in 1998, maar ook is het verschil in netto-uurloon tussen Surinaamse vrouwen en mannen minder geworden.

Bij de *verschillende leeftijdcohorten* zijn in de tijd gezien eveneens positieve trends waarneembaar. Jongeren en ouderen maken tussen 1998 en 2002 steeds meer deel uit van de arbeidsmarkt. Bovendien werkt een groter aandeel van de oudere Surinamers dan van de oudere autochtone Nederlanders. Het gemiddelde beroepsniveau en het netto-uurloon van werkenden stijgt met het ouder worden. Inzake werkloosheid is bij ouderen in de tijd gezien een daling waarneembaar waardoor de kloof met de autochtone Nederlandse ouderen minder groot is geworden.

De positieve trends zijn ook bij *generaties* zichtbaar in de stijging bij zowel de eerste als tweede generatie van: de arbeidsparticipatie, van het aandeel werkenden en van het gemiddelde netto-uurloon en zijn zichtbaar in de daling van de werkloosheid.

Voor elk van de drie Surinaamse *subgroepen* zijn de bovenstaande positieve trends eveneens zichtbaar. Een beeld dat over Creoolse versus Hindostaanse vrouwen bestaat is het volgende. Van Creoolse vrouwen wordt gezegd dat zij van oudsher economisch zelfstandiger zijn dan Hindostaanse vrouwen. Buitenshuis werken komt bij Creoolse vrouwen dan ook vaker voor dan bij Hindostaanse vrouwen. Dit beeld wordt door onze

gegevens bevestigd. Er nemen in 1998 en 2002 meer Creoolse vrouwen deel aan betaalde arbeid dan Hindostaanse vrouwen en vrouwen uit de overige subgroepen. Daar komt nog bij dat de werkloosheid bij de Creoolse vrouwen van de drie subgroepen in 2002 het laagst is. De Hindostaanse werkende vrouwen zijn echter duidelijk met een inhaalslag bezig: Zij hebben in 2002 een gemiddeld hoger netto-uurloon dan de Creoolse vrouwen, terwijl in 1998 Creoolse vrouwen nog een gemiddeld hoger uurloon hadden dan Hindostaanse vrouwen.

Bij deze positieve trends zijn kanttekeningen te maken. De eerste kanttekening is dat de achterstandspositie van Surinamers ten opzichte van de autochtonen goeddeels voortduurt en hun relatieve voordeel ten opzichte van Turken en Marokkanen begint af te nemen. Dit blijkt onder andere uit de ontwikkeling van het percentage werkzoekenden. Het gaat daarbij niet alleen om geregsitreeerde werklozen maar ook om schoolverlaters, herintreedsters en scholieren die op zoek zijn naar een baan van 12 uur of meer per week.. Het percentage werkzoekenden is voor drie leeftijdscategorieën (15-24; 25-39 en 40-65 jarigen) en voor laag versus hoog opgeleiden bij alle vier allochtone groepen groter dan voor de desbetreffende autochtone vergelijkingscategorieën. Steeds is in de jongste leeftijdscategorie de werkloosheid het hoogst. Dit is begrijpelijk omdat veel jongeren schoolverlaters zijn die als nieuwkomers op de arbeidsmarkt in het nadeel zijn. Met name in deze jongste leeftijdscategorie die relatief sterk uit laag opgeleiden zal bestaan – dit konden we niet betrouwbaar vaststellen vanwege het kleine aantal werkloze jongeren in het bestand - zijn de verschillen in percentages werkzoekenden tussen de allochtonen en autochtonen groot. De totale werkloosheid vermindert tussen 1998 en 2002 bij alle etnische groepen, maar het sterkst bij de Turken en Marokkanen. Dramatisch is dat het percentage werkzoekenden bij de jonge Turken en Marokkanen sterk afneemt terwijl deze bij de Antillianen nagenoeg gelijk blijft en bij de Surinamers zelfs stijgt. De onderzoekers hebben de indruk dat hier drie factoren bij elkaar komen. In de eerste plaats profiteren alle groepen van de laatste fase van de hoogconjunctuur in de periode 1998 – 2002. De allochtonen profiteren daar relatief sterker van omdat zij in zo'n periode het laatst toegang krijgen tot banen. In de tweede plaats profiteert de tweede generatie van de Turken en Marokkanen kennelijk beter van deze gunstige economische fase dan de Surinamers en Antillianen. Dit wijst erop dat het relatieve voordeel dat Surinamers en Antillianen in het verleden hadden ten opzichte van Turken en Marokkanen – ander andere door hun beter onderwijsniveau en betere beheersing van de Nederlandse taal – begint weg te vallen als het om de tweede generatie gaat. In de derde plaats speelt waarschijnlijk een rol dat een gedeelte van de Surinaamse en Antilliaanse jongeren op een relatief laag onderwijsniveau blijft hangen, terwijl de meerderheid van de jongeren uit deze minderheidsgroep de geboden onderwijskansen benut.

Deze laag opgeleide Surinaamse jongeren belanden tegenwoordig op hetzelfde niveau als laag opgeleide jongeren uit andere minderheids-groepen.

Een kantekening is ook te maken bij de daling van het percentage werkzoekden naar sekse onder de Surinamers. In de periode 1998-2002 is de werkloosheid onder de mannen sterker gedaald dan onder de vrouwen met als gevolg dat de kloof in het percentage werkzoekenden tussen Surinaamse mannen en vrouwen in 2002 groter is geworden dan in 1998. De arbeidsparticipatie is bij mannen en vrouwen wel gestegen, maar ook hier zien we de kloof tussen mannen en vrouwen groter worden.

Een ander punt van zorg is dat ondanks de stijging van hun netto-huishoudeninkomen een grote minderheid van de alleenstaande ouders en alleenstaanden vaak geldzorgen heeft. .

Afrondend kunnen we stellen dat Surinamers in de periode 1998-2002 geprofiteerd hebben van de werkgelegenheidsgroei. Wat betreft arbeidsparticipatie zijn ze hun achterstand op de autochtone Nederlanders iets aan het inlopen zowel qua aandeel werkenden als qua aandeel werklozen. Niettemin blijft hun werkloosheid en die van andere minderheids-groepen hoger dan die van de autochtonen. Het is echter de vraag of deze positieve trend in de arbeidsmarkt- en inkomenspositie van Surinamers zich na 2002 waarin er sprake is van een teruglopende economie, zal doorzetten. Uit eerder onderzoek is immers gebleken dat allochtone schoolverlaters relatief sterk door een teruglopende economie worden getroffen.

6.5 DE SOCIAAL-CULTURELE INTEGRATIE

Om de sociale integratie te beschrijven zijn we nagegaan in welke mate allochtonen in de vrije tijd contacten hebben met autochtone Nederlanders, hoe de samenstelling is van hun vriendenkring en hoe vaak autochtone Nederlanders bij hen op bezoek komen. Zoals te verwachten gaat ruim driekwart van de Surinamers in de vrije tijd om met autochtone Nederlanders, en heeft autochtone Nederlandse vrienden en kennissen, die ook bij hen thuis op bezoek komen. Vanwege de historische banden met Nederland zijn Surinamers immers gewend met autochtone Nederlanders om te gaan en vormt de taal geen probleem voor de sociale contacten. Dit geldt ook voor de Antillianen. Wat betreft de sociale contacten blijken Surinamers en Antillianen veel vaker met autochtonen om te gaan dan Turken en Marokkanen. Bij Turken en Marokkanen is dat percentage 20 procentpunten lager. Hierbij speelt ongetwijfeld de minder goede beheersing van het Nederlands door oudere Turken en Marokkanen een rol en hun culturele afstand tot de autochtonen. Voor alle vier de groepen

geldt dat vrouwen, ouderen en laag-opgeleiden in hun vrije tijd duidelijk minder contacten met autochtonen hebben dan respectievelijk mannen, jongeren en hoog-opgeleiden. Het verschil in contacten met autochtone Nederlanders tussen de eerste en de tweede generatie is bij Turken en Marokkanen fors groter dan bij de Surinamers en Antillianen. Bij Turken en Marokkanen kan het verschil oplopen tot 26 procentpunten en bij Surinamers tot maximaal 7 procentpunten. Gezien deze resultaten kunnen we vaststellen dat het merendeel van de Surinamers in 2002 sociaal geïntegreerd is in Nederland en dat de mate van sociale integratie, afgemeten aan het aantal contacten met autochtone Nederlanders, binnen de groep verschilt naar gelang het opleidingsniveau en de generatie waartoe een persoon behoort. Hoog-opgeleiden en Surinamers van de tweede generatie zijn meer sociaal geïntegreerd dan laag-opgeleiden en Surinamers van de eerste generatie.

Een bevinding is minder positief als het gaat om de sociaal-culturele integratie van de Surinamers. Deze is dat de jongste leeftijdscategorie van 15-24 jaar niet meer contacten heeft met autochtonen dan de leeftijdscategorie van 25-40 jarigen. Dit duidt erop dat de voortgang van de sociaal-culturele integratie stagneert. Op de oorzaken die daarin waarschijnlijk een rol spelen komen we in deze afsluitende paragraaf nog terug.

De culturele integratie hebben we afgemeten aan de mate van emancipatie en secularisatie, twee belangrijke elementen in het proces van modernisering in het westen. Emancipatie is in dit onderzoek afgemeten aan de mate van instemming met stellingen over een gelijke rolverdeling tussen mannen en vrouwen. In de antwoorden van de verschillende allochtone groepen op deze stellingen zijn opvattingen uit de cultuur van het herkomstland terug te vinden. In de Caribische cultuur hebben vrouwen een centrale rol in het huishouden, niet alleen in (ver)zorgend opzicht, maar ook in het financieel beheer. Bij de Surinamers en Antillianen zien we het volgende. Respectievelijk 55 en 49 procent vindt dat de vrouw het beste verantwoordelijk is voor het huishouden, terwijl 16 procent versus 17 procent de man het financieel beheer toeschrijft. Met de stelling dat een vrouw moet stoppen met werken als er een kind is, is 20 procent van de Surinamers het eens en op de stelling dat een opleiding belangrijker is voor jongens dan voor meisjes geeft 21 procent van de Surinamers een bevestigend antwoord. Ook bij Turken en Marokkanen is de cultuur van het herkomstland te herkennen in de rolopvattingen over mannen en vrouwen. Tweederde van de Turken en Marokkanen vindt dat de vrouw het beste verantwoordelijk is voor het huishouden en eenderde vindt dat de man het beste verantwoordelijk is voor de financiën. Ruim eenderde van de Turken en Marokkanen vindt dat een vrouw moet stoppen met werken als er een kind is en 30 procent van de Turken en 37 procent van de Marokkanen is van mening dat een opleiding voor jongens belangrij-

ker is dan voor meisjes. In het Turkije en Marokko waarin de eerste generatie opgroeide werd veel 'traditioneler' over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen gedacht dan momenteel in Nederland. Op grond van deze gegevens kunnen we vaststellen dat Surinamers en Antillianen meer geëmancipeerd zijn dan Turken en Marokkanen. Binnen de etnische groepen is een grote variëteit in de graad van emancipatie vast te stellen. Zo zijn vrouwen meer geëmancipeerd dan mannen, hoog-opgeleiden meer dan laag-opgeleiden, jongeren dan ouderen en de tweede generatie meer dan de eerste generatie.

Secularisatie is de tweede component van culturele integratie die we hebben bekeken, eveneens aan de hand van stellingen daarover. Het merendeel van de allochtonen rekent zich tot een bepaalde godsdienst en is ook nog praktiserend. Bij de Surinamers is het aandeel 61 procent, bij de Antillianen 65 procent en bij de Turken en Marokkanen respectievelijk 82 en 75 procent. Binnen de Surinaamse en Antilliaanse groep zijn ook hier weer verschillen waar te nemen die samenhangen met achtergrondkenmerken van de respondenten. Het gaat weer om verschillen naar sekse, leeftijdscategorie, generatie en opleiding. Opvallend is dat de verschillen binnen de allochtone groepen tussen deelcategorieën in de mate van secularisatie relatief klein zijn als je ze vergelijkt met die betreffende emancipatie en sociale integratie. Kennelijk nemen mensen eerder cultuurelementen over die direct van betekenis zijn voor het functioneren in de moderne samenleving, dan opvattingen die sterk persoonlijk van karakter zijn. Toch blijken er binnen de allochtone groepen verschillen te bestaan in de mate van secularisatie. Die verschillen zijn het kleinst bij de Turken en Marokkanen en groter bij de Surinamers en Antillianen. Bij de laatste twee groepen zijn de verschillen tussen leeftijds- en opleidingscategorieën minder uitgesproken dan tussen de eerste en tweede generatie. Opvallend is wel dat bij de Marokkanen het aandeel van de vrouwen dat niet naar de moskee gaat om te bidden, hoog is. Dit heeft vooral te maken met voorschriften in de Islam omtrent het bidden van vrouwen.

Het antwoord op de vraag of men het jammer vindt dat in het dagelijks leven in Nederland religie steeds minder belangrijk wordt, levert ook een indicatie op voor secularisatie. Het blijkt dat bij de Turken en Marokkanen in alle deelcategorieën de grote meerderheid het teruglopend maatschappelijk belang van religie betreuren. Bij hen bestaan er tussen de deelcategorieën op dit punt maar kleine verschillen. Bij de Turken overall betreurt 72 procent en bij de Marokkanen 71 procent de secularisatie. Bij de Surinamers en Antillianen zijn de percentages respectievelijk 59 en 60 procent. Binnen de Surinaamse en de Antilliaanse groep zijn ouderen en personen van de eerste generatie deze mening vaker toegedaan. Opvallend is overigens dat niet alleen bij de Turken en Marokkanen, maar ook bij de Surinamers en Antillianen de verschillen in secularisatie naar opleidingsniveau heel beperkt zijn.

Hoe is de stand van zaken met betrekking tot de sociale en culturele integratie van Surinamers in Nederland. In grote lijnen kan worden vastgesteld dat het merendeel van de Surinamers contacten heeft met autochtone Nederlanders en er moderne opvattingen op na houdt over de positie van de vrouw. De secularisatie is onder Surinamers beperkt. Het proces van sociale en culturele integratie van Surinamers verloopt goed en anno 2002 is er een grote variëteit binnen de groep zelf te vinden. Uit de grote verschillen tussen de eerste en tweede generatie waarbij de tweede generatie meer sociaal en cultureel geïntegreerd is dan de eerste generatie, kunnen we opmaken dat beide integratieprocessen voortgaan.

Het blijkt dat de jongste leeftijdscategorie bij de Surinamers van 15-24 jaar niet meer contacten heeft met autochtonen dan de leeftijdscategorie van 25-49 jaar. Dit is een onverwacht verschil in het nadeel van de jongste categorie. Wij vermoeden dat dit als volgt is te interpreteren. Ons materiaal heeft betrekking op allochtonen die leven in de vier grote en een aantal middelgrote steden. Het biedt geen zicht op allochtonen die in randgemeenten van grote en middelgrote steden en andere gemeenten wonen. Dit zijn dikwijls de Surinamers die sociale stijging meemaken. In de grote en middelgrote steden wonen de allochtone en autochtone groepen steeds sterker ruimtelijk gesegregeerd en is de segregatie in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs zelfs nog sterker dan deze ruimtelijke segregatie (Veld 2002). Het gevolg is dat de allochtonen die nu als jongeren opgroeien in deze grote en middelgrote steden vanwege de objectieve getalsmatige verhoudingen tussen allochtonen en autochtonen minder kans hebben op contact met autochtonen dan de generatie voor hen. Kennelijk wordt dit bij Surinamers in de jongste leeftijdscategorie zichtbaar in beperkt contact met autochtonen. De Marokkaanse en Turkse jongeren hebben dan wel meer contact met autochtonen dan hun ouders die nog sterk op de eigen etnische groep georiënteerd waren, maar hun sociale integratie is toch minder dan men zou verwachten voor deze goeddeels tweede generatie die vanaf haar geboorte in Nederland opgroeit. Een en ander blijkt ook uit een studie over interetnische contacten op portieken en in voetbalclubs (Veld 2004). Mogelijk zal in de sociale integratie van de jongeren alsnog een meer positieve wending komen als zij toetreden tot de wereld van arbeid en beroep die voorshands minder gesegregeerd is dan de buurten en scholen waar zij opgroeien. Maar toch, het lijkt erop dat de etnische segregatie in de steden niet bevorderlijk is voor de voortgang van het proces van sociaal integratie. Aansluitend hierop staat de volgende observatie. Tussen allochtone jongeren van uiteenlopende etnische herkomst die momenteel gezamenlijk opgroeien in concentratiewijken ontstaan veel interetnische contacten en culturele nieuwvormen die als vormen van multiculturaliteit de Nederlandse samenleving kunnen verrijken. Om preciezer te weten hoe de integratieprocessen in de 'zwarte steden' (Veenman, 2002) op school en

in de buurt verlopen bij deze jonge categorie van allochtone jongeren van Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse en Surinaamse komaf is met name kwalitatief onderzoek wenselijk.

6.6 DISCUSSIE

In de inleiding op dit hoofdstuk is erop gewezen dat de Surinaamse minderheid in zijn geheel samen met de Antillianen in termen van de sociaal-economische en sociaal-culturele integratie een tussenpositie inneemt ten opzichte van aan de ene kant de Marokkanen en Turken en aan de andere kant de autochtonen. Deze tussenpositie die vooral zichtbaar is bij de vergelijking van de eerste generaties van de minderheidsgroepen met elkaar is een uitvloeisel van het betere onderwijsniveau van de eerste generatie Surinamers, van hun beheersing van het Nederlands en sterkere sociaal-culturele integratie. De relatieve voorsprong van de Surinamers van de eerste generatie ten opzichte van de Turken en Marokkanen van de eerste generatie heeft te maken met het feit dat de Surinaamse migranten uit alle lagen van de Surinaamse bevolking afkomstig zijn, zeker ook uit de middenklassen; in een samenleving zijn opgegroeid die minder ver afstond van de Nederlandse maatschappij; en onderwijs hebben gevolgd in een schoolsysteem dat veel op het Nederlandse leek. Daarentegen zijn bijna alle Turkse en Marokkaanse immigranten van de eerste generatie afkomstig van het agrarische platteland waar in hun kindertijd algemene en verplichte onderwijsdeelname nog nauwelijks een praktijk was. Bovendien kwamen zij uitsluitend naar Nederland in verband met het verrichten van gastarbeid in voornamelijk de industriële sector die sinds hun komst ten gevolge van deïndustrialisatie op zijn retour is geraakt. Deze verschillen in achtergrond en immigratiegeschiedenis hebben hun weerslag gekregen op een relatief betere positie van de Surinaamse minderheid in de Nederlandse samenleving ten opzichte van de Turken en Marokkanen. Dit is echter de ene kant van de medaille. De Surinamers van de eerste generatie hebben in sociaal-economisch opzicht een achterstand ten opzichte van de autochtone bevolking. Deze achterstand is goeddeels te verklaren uit het onderwijsniveau van de Surinaamse eerste generatie dat veel lager is dan dat van de autochtonen. Er spelen echter ook andere factoren dan dit lagere onderwijsniveau. Dit kan worden opgemaakt uit het feit dat Surinamers evenals de andere minderheidsgroepen worden geplaagd door relatief hoge werkloosheidscijfers en een functieniveau dat lager is dan hun onderwijsniveau doet verwachten. Surinamers staan kennelijk zoals leden van andere minderheden meer achter in de rij bij de selectieprocessen op de arbeidsmarkt, zij het misschien niet helemaal achteraan zoals Turken en Marokkanen (Kruisbergen en Veld, 2002). Verder is het voor hen moeilijker dan voor autochtonen om promotie te maken.

Inmiddels kent de Surinaamse minderheidsgroep een jongere leeftijdscategorie die bijna geheel tot de tweede generatie behoort. Dit wil zeggen dat deze jongeren nagenoeg allemaal in Nederland zijn opgegroeid en hier onderwijs hebben gevolgd. Bij de Marokkanen en Turken is de groep van jongeren binnen de totale bevolkingsopbouw wat omvangrijker, maar zij behoren niet allemaal tot de tweede generatie. Een deel van hen bestaat uit personen van de eerste generatie die in verband met gezinsvorming naar Nederland zijn gekomen. Via deze jonge eerste generatie van Turken en Marokkanen wordt de immigratieproblematiek in deze minderheidsgroepen als het ware gecontinueerd, zij het niet in dezelfde vorm als bij de oude eerste generatie. De jonge eerste generatie is beter opgeleid en staat minder ver van de Nederlandse samenleving af. Uit de gegevens van deze studie blijkt dat de tweede generatie onder de Surinamers de kansen tot het volgen van onderwijs aangrijpt. Ook zij hebben een achterstand ten opzichte van hun autochtone leeftijdsgenoten, maar hun achterstand is kleiner dan die was tussen hun ouders en hun autochtone leeftijdsgenoten.

Op een reeks van punten hebben we in deze studie kunnen zien dat de verschillen tussen de jongeren onderling uit de minderheden en dan met name tussen de jongeren van de tweede generaties kleiner aan het worden zijn dan deze waren tussen de eerste generaties van de minderheden. Dit heeft te maken met het feit dat de tweede generaties uit de minderheden vanaf hun geboorte in de Nederlandse samenleving opgegroeid zijn en daarbinnen met dezelfde mogelijkheden (bijvoorbeeld het onderwijsaanbod) en dezelfde problemen (bijvoorbeeld negatieve beeldvorming) zijn geconfronteerd. In het voordeel van de tweede generatie van de Surinaamse groepering blijft werken dat hun ouders gemiddeld een betere positie hebben in en een geringere culturele afstand tot de Nederlandse samenleving. Deze factoren bevorderen de kansen op maatschappelijk succes van de tweede generatie van de Surinamers.

De resultaten van deze studie bevestigen de bevindingen uit eerdere onderzoeken, namelijk dat de sociaal-economische positie van Surinamers in Nederland, de structurele dimensie van integratie, niet alleen gunstig afsteekt bij die van Turken en Marokkanen, maar meer op die van autochtone Nederlanders begint te lijken (zie o.a. Groeneveld & Weijers, 2003, Liem, 2000, Van Niekerk, 2000, Choenni, 2003). Over het algemeen kunnen we stellen dat het in sociaal-economisch opzicht steeds beter gaat met de Surinamers in Nederland. Dit komt in de volgende aspecten naar voren: Het opleidingsniveau van met name schoolgaande en werkende Surinaamse jongeren, die voor het merendeel in Nederland geboren zijn, begint steeds meer te lijken op dat van autochtone Nederlandse jongeren, zij het dat deze autochtone jongeren toch nog altijd beter opgeleid zijn dan de Surinaamse jongeren. De netto arbeidsparticipatie van Surinaamse mannen en vrouwen is het hoogst van

de vier minderheidsgroepen en is nagenoeg gelijk aan die van autochtone Nederlandse mannen en vrouwen. Verder is de inkomenspositie van Surinamers het gunstigst van de vier allochtone groepen: Surinamers verdienen gemiddeld netto per uur meer dan Turken en Marokkanen.

Ook al is de sociaal-economische positie van Surinamers verbeterd. Bij vergelijking met de autochtone Nederlanders blijkt dat Surinamers hun achterstand nog niet hebben weggewerkt. Deze achterstand manifesteert zich met name in het beroepsniveau en het percentage geregistreerde werklozen. Wanneer we naar het beroepsniveau kijken, vinden we bij oudere Surinamers, die veelal tot de eerste generatie behoren, hun onderwijsachterstand terug in de beroepsniveaus die ze hebben bereikt. Dit ligt in de lijn van de verwachtingen. De werkende Surinaamse jongeren echter die in opleidingsniveau veel minder verschillen van autochtone werkende jongeren, blijken toch nog in lagere beroepsniveaus terecht te komen dan autochtone Nederlandse jongeren: Surinaamse jongeren werken veelal op elementaire en lagere beroepsniveaus, terwijl autochtone Nederlandse jongeren meer te vinden zijn in de middelbare en hogere beroepsniveaus. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn vormen van discriminatie door werkgevers (o.a. Bovenkerk, 1991; Dagevos & Veenman, 1992; Niessing e.a., 1994; Schippers & Siegers, 2002) en het verschil in sociaal kapitaal tussen Surinamers en autochtone Nederlanders. Het zijn namelijk de sociale netwerken die informatie kunnen verschaffen over vacatures en promotiemogelijkheden (o.a. Kee, 1994; Liem, 2000).

De conclusie uit deze studie is dat de Surinaamse minderheidsgroep ten gevolge van het stijgen van het onderwijsniveau van de tweede generatie en de daarbij aansluitende vooruitgang in de arbeidspositie een deel van de achterstand ten opzichte van de autochtonen weggewerkt. Daarbij moet wel een kanttekening worden gemaakt. Op een aantal onderdelen in deze studie werd zichtbaar dat niet alle Surinamers van de tweede generatie in de positieve ontwikkeling meegaan. Een deel van de jongeren weet geen beter onderwijsniveau te realiseren dan hun ouders. Een deel van de jongeren heeft een opleidingsniveau dat niet uitkomt boven mavo/vbo niveau en dreigt zonder startkwalificatie van school te gaan. Ook blijkt dat de leeftijdscategorie die merendeels uit schoolgaanden bestaat minder contact heeft met autochtonen dan de oudere leeftijdscategorie die nagenoeg uit werkenden bestaat. Tenslotte zijn de verschillen in het werkloosheidspercentage tussen de vroege schoolverlaters onder de minderheden nagenoeg verdwenen. Deze gegevens indiceren dat een deel van de Surinaamse jongeren niet meedoet in de positieve ontwikkeling. Zij vormen met een groter deel van de Marokkaanse, Turkse en Antilliaanse jongeren een onderkant in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Deze laag opgeleide jongeren vergen extra aandacht van het beleid.

Literatuur

- Beek, K.W.H. van, C.C. Koopmans en B.M.S. van Praag (1993)
'Discriminatie op de arbeidsmarkt', *Economisch Statistische Berichten* (ESB) jrg 78, pp.476-481.
- Beer, P. T. de (2001)
Over werken in de post-industriële samenleving. Diss.
Amsterdam/Den Haag: SCP.
- Blau, Peter M. (1994)
Structural contexts of opportunities. Chicago: University of Chicago Press.
- Bovenkerk F., B. den Brok en L. Ruland (1991)
'Meer of minder gelijk? Over de kansen van hoogopgeleide leden van etnische groepen', in *Sociologische Gids*, (38), mei/juni, pp. 174-186.
- Choenni, C.E.S. (2003)
'De maatschappelijke positie van Hindostanen' in: Choenni, C.E.S. en K.S. Adhin (red) *Hindostanen, van Brits-indische emigranten via Suriname tot burgers van Nederland*. Den Haag: Communicatiebureau Sampreshan. pp. 70-90.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2003)
Allochtonen in Nederland 2003. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Dagevos, J. en J. Veenman (1992)
Succesvolle allochtonen. Amsterdam: Boom Meppel.
- Dagevos, J. (1998)
Begrensde mobiliteit. Over allochtone werkenden in Nederland. Assen: Van Gorcum.
- Groeneveld, S. & Y. Weijers-Martens (2003)
Minderheden in beeld. SPVA-02. Rotterdam: Instituut voor Sociaal-Economisch Onderzoek.
- Hagendoorn, L., J. Veenman & W. Vollebergh (2003)
Integrating Immigrants in The Netherlands. Cultural versus socio-economic integration. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Heelsum, A. van (1997)
De etnisch-culturele positie van de tweede generatie Surinamers. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Kee, p. (1993)
The economic status of male immigrants in the Netherlands.

- Academisch Proefschrift. Universiteit van Amsterdam: Faculteit der economische wetenschap en econometrie.
- Kruisbergen, E. & Th. Veld (2002)
Een gekleurd beeld. Over beelden, beoordeling en selectie van jonge allochtone werknemers. Assen: Van Gorcum.
- Liem, P. (2000)
Stapvoets voorwaarts, maatschappelijke status van Surinamers in Nederland. Amsterdam: Thela Thesis.
- Maagdenburg, V. van den, S. Groeneveld & D. Polders (2004)
Leren werkt....De arbeidsmarktpositie van jongeren uit de etnische minderheden. Rotterdam: ISEO.
- Martens, E.P. (1995)
Minderheden in beeld. Kerncijfers 1995. Rotterdam: Instituut voor Sociaal-Economisch Onderzoek.
- Martens, E.P. (1999)
Minderheden in beeld. SPVA-98. Rotterdam: Instituut voor Sociaal-Economisch Onderzoek.
- Martens, E.P. & Y.M.R. Weijers (2000)
Integratiemonitor 2000. Rotterdam: Instituut voor Sociaal-Economisch Onderzoek.
- Martens, E.P. en A.O. Verweij (1997)
Surinamers in beeld. Kerncijfers 1996. Rotterdam: Instituut voor Sociaal-Economisch Onderzoek.
- Niekerk, M. van (2000)
'De krekel en de mier'. Fabels en feiten over maatschappelijke stijging van Creoolse en Hindoestaanse Surinamers in Nederland. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Niessing, W., B.M.S. van Praag en J. Veenman (1994)
'The unemployment of ethnic minorities in the Netherlands', in: *Journal of econometrics* (61), 1, pp.173-196.
- Odé, A. (2002)
Ethic-cultural and socio-economic integration in the Netherlands. A comparative study of Mediterranean and Carribean minority groups. Assen: Van Gorcum.
- Penninx, R. (1998)
Minderheidsvorming en emancipatie. Balans van kennisverwerving ten aanzien van immigranten en woonwagenebewoners. Alphen aan de Rijn: Samson.
- Rijkschroeff, R., J.W. Duyvendak & T. Pels (2003)
Bronnenonderzoek Integratiebeleid. Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.
- Schippers, J en J. Siegers (1993)
'Racial, sexual and age discrimination in the labour market: similarities and differences', in: H. Entzinger, J. Siegers & F.

- Tazelaar (eds) *Immigrant Ethnic Minorities in the Dutch Labour Market*, Amsterdam: Thesis Publishers, pp.115-135.
- Sociaal Cultureel Planbureau (2003)
Rapportage minderheden 2003. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Veld, Th. (2002)
'Onderwijs', in: *De toekomst in meervoud. Perspectief op multicultureel Nederland*, J. Veenman (red.), Assen: Van Gorcum, pp. 55-84.
- Veld, Th. (2003)
'Onderwijs – Etnische concentratie', in: *Minderhedenmonitor 2002. Etnische minderheden in Rotterdam*. Rotterdam: ISEO/COS, pp. 35-71.
- Veld, Th. (2004)
Interetnische contacten op portieken en in voetbalclubs. Een analyse op basis van interviews met allochtone en autochtone bewoners uit de Schilderswijk en Bouwlust. Rotterdam: ISEO/EUR.
- Veenman, J. (1999)
Participatie en perspectief: verleden en toekomst van etnische minderheden in Nederland. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Veenman, J. (red.) (2002)
De toekomst in meervoud. Perspectief op multicultureel Nederland, Assen: Van Gorcum
- Vermeulen, H. & R. Penninx (1994)
Het democratisch ongeduld. Amsterdam: Het spinhuis.
- Werkdocument: *Oude en nieuwe allochtonen in Nederland*, een demografisch profiel 2005, uit <http://www.wrr.nl/ne/werkdocumenten>
- Werkdocument: *Perspectief op integratie*, over sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland 2005, uit <http://www.wrr.nl/ne/werkdocumenten>

1

Bijlage 1: Sociaal-culturele integratie

Tabel 1 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat vindt dat een vrouw moet stoppen met werken als er een kind is, naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau, voornaamste inkomstenbron, beroepsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	20	36	37	18
Mannen	23	38	41	20
Vrouwen	18	32	31	17
15 – 24 jaar	15	25	25	16
25 – 49 jaar	18	37	47	16
50 jaar en ouder	32	53	53	30
Max. basisschool	32	32	48	29
Vbo/mavo	29	35	26	21
Mbo en hoger	14	23	23	12
Elementair	27	38	37	17
Lager	21	31	28	16
Middelbaar	15	23	31	16
Hoger/wetenschappelijk	8	19	25	9
1 ^{ste} generatie	22	41	41	19
2 ^{de} generatie	15	22	24	15
Totaal aantal respondenten	1181	1376	1176	891

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Tabel 2 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat vindt dat een eigen inkomen belangrijker is voor jongens dan voor meisjes naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau, voornaamste inkomstenbron, beroepsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	21	37	22	12
Mannen	26	39	27	27
Vrouwen	17	35	15	17
15 – 24 jaar	22	30	17	25
25 – 49 jaar	20	37	22	20
50 jaar en ouder	24	51	32	22
Max. basisschool	30	44	27	27
Vbo/mavo	21	31	19	21
Mbo en hoger	16	31	17	19
Elementair	24	36	22	19
Lager	22	36	23	27
Middelbaar	18	27	24	17
Hoger/wetenschappelijk	13	25	12	13
1 ^{ste} generatie	23	41	24	23
2 ^{de} generatie	17	28	16	15
Totaal aantal respondenten	1181	1376	1176	891

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Tabel 3 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat zich tot een bepaalde godsdienst rekent naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	75	95	98	73
Mannen	73	93	98	67
Vrouwen	77	97	97	78

15 – 24 jaar	70	83	98	70
25 – 49 jaar	73	95	97	70
50 jaar en ouder	84	97	100	85
Max. basisschool	89	97	99	87
Vbo/mavo	79	93	96	80
Mbo en hoger	71	91	97	64
1 ^{ste} generatie	83	96	98	81
2 ^{de} generatie	57	93	97	45
Totaal aantal respon- denten	1180	1376	1165	896

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Tabel 4 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat nooit naar een kerkdienst gaat of een godsdienstige bijeenkomst bijwoont naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	39	18	25	35
Mannen	43	14	14	46
Vrouwen	36	27	51	26
15 – 24 jaar	30	30	33	37
25 – 49 jaar	41	19	29	39
50 jaar en ouder	34	8	9	25
Max. basisschool	39	14	21	28
Vbo/mavo	35	20	33	34
Mbo en hoger	42	24	31	40
1 ^{ste} generatie	35	17	23	32
2 ^{de} generatie	60	27	37	56
Totaal aantal respon- denten	889	903	852	683

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Tabel 5 Percentage personen van 15 jaar en ouder dat het jammer vindt dat in het dagelijks leven in Nederland religie steeds minder belangrijk wordt naar etnische groep, geslacht, leeftijd, hoogste opleidingsniveau en generatie in 2002

	Surinamers	Turken	Marokkanen	Antillianen
Totaal	59	72	71	60
Mannen	58	73	70	52
Vrouwen	60	70	68	67
14 – 24 jaar	47	73	62	55
25 – 49 jaar	60	70	69	59
50 jaar en ouder	68	80	73	66
Max. basisschool	60	76	76	66
Vbo/mavo	64	70	71	61
Mbo en hoger	54	67	64	54
1 ^{ste} generatie	64	74	71	66
2 ^{de} generatie	38	58	60	33
<i>Totaal aantal respon-</i> <i>denten</i>	<i>890</i>	<i>904</i>	<i>854</i>	<i>759</i>

Bron: SPVA '02 (gewogen bestand); ISEO & SCP

Wanneer we de secularisatie van de leden van de etnische groepen afmeten aan hun mening over de ontkerkelijking in Nederland, blijken Surinamers en Antillianen naar verwachting meer gesecculariseerd te zijn dan Turken en Marokkanen. Van de Surinamers en Antillianen geven respectievelijk 59 en 60 procent aan dat zij het jammer vinden dat in het dagelijks leven in Nederland religie steeds minder belangrijk wordt (zie tabel 5.10 in hoofdstuk 5). Bij de Turken en Marokkanen liggen de percentages ruim 10 procentpunten hoger. Bij de Surinamers, Antillianen en Turken zijn de mannen meer gesecculariseerd dan de vrouwen. Bij Marokkanen is het net andersom. Naarmate hoofden van een huishouden ouder of lager opgeleid zijn, is het aandeel dat de ontkerkelijking in Nederland bereurt groter. Blijkbaar vindt de secularisatie onder de Surinamers vrij snel plaats; groot is dan ook het verschil in mening over de ontkerkelijking in Nederland tussen de eerste en tweede-generatie Surinamers.